

ISSN 2617-4154

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

СЕРІЯ: ПРАВО

- ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС
- IRPIN LEGAL CHRONICLES
- STATE TAX UNIVERSITY

Випуск 4 (21) 2025

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ІРПІНСЬКИЙ
ЮРИДИЧНИЙ
ЧАСОПИС**

Науковий журнал

Випуск 4 (21)

Ірпінь • ДПУ • 2025

ISSN 2617-4154
УДК 34:33(477)(08)

*Засновник: Державний податковий університет
Заснований 2018 року
Продовжуване видання (виходить у міру накопичення матеріалу)
Мови видання: українська, англійська
Ідентифікатор друкованого медіа: R30-02576*

*Рекомендовано до друку та поширення через мережу «Інтернет» рішенням Вченої ради
Державного податкового університету (протокол № 6 від 18.12.2025)*

Редакційна колегія: д-р юрид. наук, професор *В. В. Топчій* (голов. ред.); д-р юрид. наук, доцент *О. М. Бодунова* (заст. голов. ред.); д-р юрид. наук, с.н.с. *Н. Б. Новицька* (заст. голов. ред.); канд. юрид. наук, доцент *Н. А. Лугіна* (відп. секретар); д-р юрид. наук, доцент, *Ю. І. Аністратенко*; д-р юрид. наук, професор *В. Т. Білоус*; д-р юрид. наук, професор *С. В. Бобровник*; д-р юрид. наук, професор *О. Г. Боднарчук*; д-р юрид. наук, професор *Л. М. Касьяненко*; д-р юрид. наук, професор *О. Є. Костюченко*; д-р юрид. наук, професор *Н. А. Литвин*; д-р юрид. наук, професор *Т. О. Мацелик*; д-р юрид. наук, професор *Н. В. Никитченко*; д-р юрид. наук, професор *А. М. Новицький*; канд. юрид. наук, доцент *Л. В. Омельчук*; д-р юрид. наук, професор *О. П. Рябченко*; д-р юрид. наук, доцент *Ю. Ю. Рябченко*; д-р юрид. наук, професор *П. В. Цимбал*; д-р юрид. наук, професор *І. В. Чеховська*; д-р юрид. наук, професор *А. Є. Шевченко*; д-р юрид. наук, професор *Acar İca oğlu Cadıgözü* (Азербайджан), *Janusz Orlowski*, doctor nauk prawnych Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie (Poland).

Ірпінський юридичний часопис : науковий журнал / редкол. : *В. В. Топчій* (голов. ред.) та ін. – Ірпінь : Державний податковий університет, 2025. – Випуск 4 (21). – 214 с. – (Серія : право).

У виданні вміщені наукові статті, присвячені актуальним проблемам юридичної науки та практики.

Науковий журнал започатковано з метою опублікування результатів наукових досліджень проблем правової науки, теоретико-прикладних проблем правового забезпечення фіскальної політики держави, удосконалення законодавства та правозастосування.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами теорії права та правозастосування.

Науковий журнал індексується в Google Scholar,

Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Розміщений на відкритій інформаційній платформі OJS Державного податкового університету.

DOI (digital object identifier) – цифровий індикатор об'єкта привласнюється науковим статтям видання.

Редакція журналу веде систематичну роботу із включення наукового видання до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз даних з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів. Наразі редколегія проводить роботу щодо входження збірника у Scopus та Web of Science.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 08205, Ірпінь, Київська обл., вул. Університетська, 31,
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Використання опублікованих у збірнику матеріалів дозволяється за умови обов'язкового посилання на джерело інформації.

У разі посилання на матеріали збірника наукових праць «Ірпінський юридичний часопис» потрібно використовувати транслітеровану назву «Ірпінськi yuridychnyi chasopys», або «Ірпін legal chronicles».

© Державний податковий університет, 2025

STATE TAX UNIVERSITY

**IRPIN LEGAL
CHRONICLES**

The Scientific Journal

Issue 4 (21)

Irpin • STU • 2025

ISSN 2617-4154
UDC 34:33(477)(08)

*Founder: State Tax University
The scientific journal «Irpın legal chronicles» was founded in 2018
Continued edition (released with the accumulation of material)
Languages of edition: Ukrainian, English*

Print media identifier: R30-02576

*Recommended for printing and Internet distribution by the decision of the
Academic Council of the State Tax University (protocol № 6, 18.12.2025)*

Editorial Board: Dr., Professor *V. V. Topchiy* (Editor-in-chief); Dr., Docent *O. M. Bodunova* (deputy Ed.); senior researcher *N. B. Novytska* (deputy Ed.); Ph.D. in Law, Docent, *N. A. Lugina* (co-ed.); Dr., Associate Professor, *Yu. I. Anistratenko*; Dr., Professor *V. T. Bilous*; Dr., Professor *S. V. Bobrovnik*; Dr., Professor *O. G. Bodnarchuk*; Dr., Professor *L. M. Kas'yanenko*; Dr., Professor *O. E. Kostyuchenko*; Dr., Professor *N. A. Lytyn*; Dr., Professor *T. O. Matselyk*; Dr., Professor *N. V. Nikitchenko*; Dr., Professor *A. M. Novytsky*; Ph.D. in Law, Docent *L. V. Omelchuk*; Dr., Professor *O. P. Ryabchenko*; Dr., Associate Professor *Yu. Yu. Ryabchenko*; Dr., Professor *P. V. Tsymbal*; Dr., Professor *I. V. Chekhovska*; Dr., Professor *A. Eu. Shevchenko*; Dr., Professor *Asar Isa ogly Sadygov* (Azerbaijan), *Janusz Orłowski*, doctor nauk prawnych Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie (Poland).

Irpın legal chronicles : The Scientific Journal / Editorial Board : V. V. Topchiy (Editor-in-chief) and others. – Irpın : State Tax University, 2025. – Issue 4 (21). – 214 p. – (Series : Law).

The edition contains scientific articles devoted to the actual problems of legal science and practice.

The scientific journal was founded with the purpose of publishing the results of researches on problems of legal science, theoretical and applied problems of legal provision of the state fiscal policy, improvement of legislation and law enforcement.

The journal is intended for researchers, lecturers, postgraduates, students and anyone who is interested in law theory and law enforcement.

The Scientific Journal is indexed by Google Scholar,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

The scientific journal is located on the open information platform OJS of the State Tax University.

DOI digital object identifier is assigned to the scientific articles of the edition.

The editorial board carries out systematic work on integration of the scientific edition to the international electronic libraries, catalogs and scientometric databases with the purpose of entering the world scientific information space, increasing the rating of the journal and the citation indices of its authors. The editorial board is currently working on the inclusion of the scientific journal in Scopus and Web of Science.

Address of the editorial board:

31, Universitetskaya str., Irpın, Kyiv region, Ukraine, 08205
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

The use of the materials published in the journal is allowed in case of obligatory referring to an information source.

Referring to the materials of the scientific journal «Irpın legal chronicles» one must use the transliterated title «Irpınskyi yurydychnyi chasopys» or «Irpın legal chronicles».

© State Tax University, 2025

ЗМІСТ

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

Гарбінська-Руденко А. В., Кучко М. О.

Вплив кіберзагроз на національну безпеку держави..... 9

Глух М. В., Новицька Н. Б., Бабенко А. Ю.

Правові механізми контролю за фінансуванням політичних партій:
національний та європейський досвід 18

Касьяненко Л. М., Гусєв О. С.

Фінансова відповідальність за порушення законів з питань оподаткування..... 33

Мельник О. П., Глух О. В.

Правове регулювання податкового кредиту в умовах
цифровізації податкового адміністрування..... 41

Розпаченюк А. С.

Електронне врядування та правові гарантії інформаційної безпеки держави..... 52

Сирко Д. О.

Нормативно-правове забезпечення обміну податковою
інформацією в Україні в рамках міжнародно-правового співробітництва 61

Теорія та історія держави і права

Косілова О. І., Федірко І. П.

Політичні права та свободи в умовах воєнного стану в Україні:
конституційні гарантії та виклики безпеці..... 72

Цивільне право і цивільний процес; трудове право;

сімейне право; міжнародне приватне право

Котович І. О.

Автоматизований арешт коштів і списання боргів:
баланс ефективності та захисту прав людини 84

Лаговська Н. В.

Деякі питання захисту авторських та суміжних прав в Україні
в умовах воєнного стану 89

Лісова К. С., Анісімова М. Ф.

Феномен бусифікації та права людини в Україні:
пошук балансу в умовах воєнного стану..... 97

Менів Л. Д., Любовець Д. О.

Захист працівників від мобінгу: правові механізми та проблеми реалізації 112

Новицький А. М., Мілевська А. О., Ковбасюк В. С.

Захист авторських прав в екосистемі NFT: дилема правової природи токена 124

*Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право***Бірюкова І. Г., Суліма Д. В.**

Об'єктивна сторона незаконної приватизації державного,
комунального майна: аналіз способів та форм вчинення злочину 132

Бодунова О. М., Грицюк І. В.

Особливості правотворчої діяльності
у кримінально-правовій сфері в умовах війни в Україні 141

Касьянов І. О.

Межі реалізації права на примирення в матеріальному
та процесуальному кримінальному праві: виправданість обмежень 150

Куксюк А. Л.

Кримінологічна характеристика особи пособника державі-агресору 163

Чигрина Г. Л.

Органи правопорядку як складова сектору безпеки
й оборони України: практичні аспекти реформи 173

*Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;**оперативно-розшукова діяльність***Лазебний А. М., Лазебна О. О., Батюк Л. В.**

ДНК-аналіз як інструмент встановлення істини
в умовах воєнних дій: криміналістичний підхід 187

Сіренко О. В., Глух Р. В.

Зарубіжний досвід протидії рецидивній злочинності 196

Топчій В. В.

Використання біометричних баз даних та інших
біометричних технологій у міжнародному розшуку злочинців 206

CONTENTS

Administrative law and process; financial law; informational law

Harbinska-Rudenko A. V., Kuchko M. O.

Impact of cyber threats on national security of the state 9

Glukh M. V., Novytska N. B., Babenko A. Yu.

Legal mechanisms for controlling the financing of political parties:
national and european experience..... 18

Kasianenko L. M., Guslev O. S.

Financial liability for violation of tax laws..... 33

Melnyk O. M., Glukh O. V.

Legal regulation of tax credit in the context of digitalisation of tax administration..... 41

Rozpachenuk A. S.

E-governance and legal guarantees of state information security 52

Syrko D. O.

Regulatory and legal support for the exchange of tax information
in Ukraine within the framework of international legal cooperation..... 61

Theory and history of state and law; constitutional law

Kosilova O. I., Fedirko I. P.

Political rights and freedoms under martial law in Ukraine:
constitutional guarantees and security challenges 72

Civil law and civil procedure; family law; international private law

Kotovich I. O.

Automated seizure of funds and debt writeoff:
balance of efficiency and human rights protection 84

Lagovska N. V.

Some issues of protection of copyright and related rights
in Ukraine under martial law 89

Lisova K. S., Anisimova M. F.

The phenomenon of bussification and human rights in Ukraine:
searching for balance in the conditions of martial law 97

Meniv L. D., Liubovets D. O.

Protection of employees from mobbing:
legal mechanisms and implementation challenges 112

Novytsky A. M., Milevska A. A., Kovbasyuk V. S.

Copyright protection in the NFT ecosystem:
the dilemma of the legal nature of a token 124

*Criminal law and criminology; Penal law***Biriukova I. G., Sulima D. V.**

The objective aspect of illegal privatization of state
and municipal property: an analysis of methods and forms of offense 132

Bodunova O. M., Hrytsvuk I. V.

Features of legislative activity in the criminal-legal sphere
in the conditions of war in Ukraine 141

Kasianov I. O.

Restrictions on the right to reconciliation in substantive
and procedural criminal law: reasonableness of restrictions 150

Kuksiuk A. L.

Criminological characteristics of an accomplice to an aggressor state..... 163

Chvhryna H. L.

Law enforcement bodies as a component of the security
and defense sector of Ukraine: practical aspects of reform..... 173

*Criminal procedure and criminalistics; forensic examination;
operational-search activity***Lazebnyi A. M., Lazebna O. A., Batiuk L. V.**

DNA analysis as a tool for establishing truth in warfare: a forensic approach..... 187

Sirenko O. V., Glukh R. V.

Foreign experience in countering recidivism 196

Topchii V. V.

USE of biometric databases and other biometric technologies
in the international search for criminals 206

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

УДК 004.056.5

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.9-17

А. В. Гарбінська-Руденко,*кандидат юридичних наук, доцент,
Державний податковий університет
email: prokyror.irpin@i.ua***ORCID ID 0000-0002-0971-1234;****М. О. Кучко,***здобувачка вищої освіти ННІ права,
Державний податковий університет
email: mariiakuchko@gmail.com***ORCID ID 0009-0004-5639-6152**

ВПЛИВ КІБЕРЗАГРОЗ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ

У статті досліджено трансформацію кіберзагроз 2022–2024 рр. та їхній вплив на національну безпеку України в умовах повномасштабної гібридної агресії. Розкрито теоретико-правові засади аналізу кіберзагроз, визначено їхні ключові види та суб'єктів походження, окреслено особливості технічних, інформаційно-психологічних і змішаних атак. Показано, що кібератаки проти енергетичної, транспортної та урядової інфраструктури мають системний характер, формують стійкі ризики для функціонування державних інституцій та вимагають високого рівня координації між суб'єктами безпеки. Проаналізовано інформаційні операції, спрямовані на підриє громадської довіри, маніпулювання суспільними настроями та послаблення політичної стабільності. Акцентовано на тому, що кіберзагрози мають потужний економічний та оборонний ефект, оскільки здатні порушувати критичні процеси, комунікації та логістичні ланцюги.

Окрему увагу приділено чинним стратегіям протидії, зокрема нормативній базі, діяльності ДССЗІ, CERT-UA, НКЦК та правоохоронних органів, а також практиці міжнародної співпраці України з ЄС і НАТО. Доведено, що попри сформовану інституційну інфраструктуру, актуальним залишається питання гармонізації законодавства з Директивою NIS2, посилення галузевих SOC / CSIRT-центрів і вдосконалення механізмів обміну кіберінформацією. Підкреслено перспективність інноваційних рішень, зокрема використання штучного інтелекту, автоматизованих систем реагування та національних кіберполігонів. Зроблено висновок, що підвищення кіберстійкості держави потребує

комплексного поєднання правових, організаційних і технологічних заходів поряд із розвитком культури кібергігієни. Підсумовано, що інноваційні технології та автоматизовані системи реагування мають суттєво підвищити ефективність протидії кіберзагрозам. Акцентовано увагу на тому, що результативність вказаних заходів значно залежить від узгодженості дій усіх суб'єктів забезпечення національної безпеки держави.

Ключові слова: кіберзагрози, національна безпека, кіберпростір, інформаційні операції, інформаційні системи, кіберзахист.

Постановка проблеми. Війна росії проти України спричинила різке зростання кількості кіберінцидентів, спрямованих на підрив функціонування державних інституцій, блокування критичних сервісів та дестабілізацію суспільних процесів. Кіберпростір перетворився на повноцінний інструмент ведення війни, де атаки на урядові ресурси, масові фішингові кампанії, втручання у роботу об'єктів критичної інфраструктури та поширення дезінформації використовуються як складові комплексного впливу на державу. У таких умовах будь-яка вразливість інформаційних систем набуває стратегічного значення, адже наслідки успішних кібератак здатні призвести до збоїв у роботі енергетичних, фінансових, транспортних та оборонних секторів, що безпосередньо впливає на стійкість національної безпеки.

Зростання масштабів цифрових загроз виявило ряд системних проблем, які послаблюють спроможність держави ефективно реагувати на сучасні кібероперації. Ідеться про нерівномірний розвиток інфраструктури захисту, потребу в системній модернізації технічних рішень, дефіцит висококваліфікованих фахівців і необхідність гармонізації законодавчих механізмів із міжнародними стандартами. Технологічні зміни випереджають темпи оновлення регуляторної бази, що створює додаткові ризики для захисту державних ресурсів і ускладнює координацію між суб'єктами сектору безпеки та оборони.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кіберзагроз і кібербезпеки розглядаються в працях таких авторів: Д. М. Казмірук [1], Р. Ф. Черниш, О. В. Пірог, П. Ю. Грушевська [4], Г. Ліна, Дж. Керра [8], Т. Кульчицького, К. Резворовича, М. Поваленої, С. Дутчака, Р. Крамар [2] та ін. Незважаючи на широку представленість теми в сучасних дослідженнях, наявні публікації демонструють фрагментарність окремих аспектів цифрової безпеки, швидко змінюваність кіберзагроз і постійне ускладнення їхніх форм. Стрімка еволюція технологій, поява нових типів атак, зростання ролі штучного інтелекту в кібершкідництві та необхідність адаптації до стандартів ЄС обумовлюють потребу в подальших системних дослідженнях.

Метою статті є всебічний аналіз кіберзагроз, спрямованих проти держави, аналіз їхнього впливу на національну безпеку та визначення стратегічних напрямів удосконалення системи протидії.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні кіберзагроза є однією із ключових складових загроз національній безпеці, тісно пов'язаних з інформаційною, воєнною, економічною та політичною безпекою держави. Д. М. Казмірук визначає інформаційну

безпеку як системну умову збереження стійкості держави в умовах повномасштабної війни, підкреслюючи, що кіберзагрози є інструментом впливу як на інфраструктуру, так і на масову свідомість [1, с. 22]. Р. Ф. Черниш, О. В. Пірог та П. Ю. Грушевська пропонують розглядати загрози державній безпеці в інформаційній сфері як систему умов і чинників, здатних завдати шкоди життєво важливим інтересам через деструктивний вплив інформації на свідомість і поведінку громадян, а також через ураження інформаційних систем і ресурсів [4, с. 48].

Вважаємо, що під кіберзагрозами потрібно розуміти сукупність потенційних і реальних дій у кіберпросторі, спрямованих на порушення конфіденційності, цілісності й доступності інформаційних ресурсів держави, а також на маніпулювання інформаційними потоками з метою впливу на політичні процеси, економічну стабільність та обороноздатність. У політичному просторі кіберзагрози проявляються не лише у формі атак на інфраструктуру, а й як інструмент політичного тиску, дискредитації інститутів влади та формування вигідних агресору інформаційних наративів.

Варто виділяти три основні групи кіберзагроз. До перших – технічних загроз – належать атаки, безпосередньо спрямовані на інформаційно-комунікаційні системи та мережі: шкідливе програмне забезпечення, DDoS-атаки, несанкціонований доступ, втручання в роботу сервісів критичної інфраструктури. У звітах ENISA підкреслюється, що саме технічні атаки на доступність і цілісність даних (ransomware, порушення роботи DNS, компрометація хмарних сервісів) залишаються серед домінантних загроз для державних органів і провайдерів послуг [6, с. 16].

Другу групу становлять інформаційно-психологічні загрози, фокус яких зміщується з ураження інфраструктури на вплив на індивідуальну та колективну свідомість. Ідеться про цілеспрямовані кампанії дезінформації, маніпулятивне використання соціальних мереж, інформаційно-психологічні операції, спрямовані на деморалізацію населення, підриг довіри до державних інституцій та партнерів, розпалювання внутрішніх конфліктів. Д. М. Казмірук наголошує, що «у воєнних умовах інформаційний компонент набуває екзистенційного значення, оскільки недостовірна або спеціально викривлена інформація здатна суттєво впливати на прийняття рішень на державному рівні» [1, с. 25].

Третя група загроз охоплює змішані, або гібридні, кіберзагрози, які поєднують технічні та інформаційно-психологічні інструменти. У такому форматі технічні атаки на інформаційні системи супроводжуються інформаційними кампаніями, що посилюють панічні настрої або дискредитують здатність держави реагувати на інцидент. Р. Ф. Черниш підкреслює, що «в українських реаліях гібридні кіберзагрози часто синхронізуються з воєнними та політичними подіями, підсилюючи ефект від воєнних дій у фізичному просторі» [4, с. 49].

Динаміка кіберінцидентів після 2022 р. свідчить про системний, а не епізодичний характер загроз (рис. 1.1). За даними Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, 2022 р. в Україні зареєстровано 2 194 кіберінциденти, що майже утричі перевищує показники 2021 р. Найбільше зросла частка подій, пов'язаних із шкідливим програмним кодом і несанкціонованим збором інформації [7, с. 4].

Рисунок 1.1 – Динаміка кіберінцидентів в Україні 2021–2024 рр.

Джерело: складено автором на основі [7; 10].

Упродовж 2023–2024 рр. фіксують подальше нарощування активності ворожих угруповань: кількість атак на українські державні органи, військові структури та об'єкти критичної інфраструктури збільшується, причому значну їх частину здійснюють групи, пов'язані з військовою розвідкою держави-агресора [7, с. 6–7; 10, с. 5]. 2024 року загальна кількість зареєстрованих кібератак на українську інфраструктуру зросла орієнтовно на 70 % порівняно з 2023 р., що свідчить про тривалу ескалацію кіберфронту.

Особливо небезпечним виміром кіберзагроз є атаки на критичну інфраструктуру держави. Енергетичний сектор, транспортні системи, урядові інформаційні ресурси розглядаються противником як пріоритетні цілі, оскільки їхнє виведення з ладу навіть на нетривалий час здатне дестабілізувати функціонування органів державної влади та створити панічні настрої серед населення. Офіційні звіти й технічні розслідування засвідчують застосування проти українських енергетичних компаній шкідливих програм на кшталт *wiper*, зокрема *NikoWiper*, які поєднуються з ракетними ударами по енергетичній інфраструктурі [7, с. 8–9].

У спеціалізованих дайджестах Національного координаційного центру кібербезпеки підкреслюється тенденція до координації кібератак із масованими обстрілами об'єктів енергетики, що ускладнює відновлення їхньої роботи та підвищує ризики тривалих перебоїв з електро- й теплопостачанням [10, с. 10–11]. Вразливість транспортної та логістичної інфраструктури проявляється у спробах блокування інформаційних систем перевізників, порушення роботи квиткових сервісів, навігаційних і диспетчерських комплексів, а також у зростанні зацікавленості противника до систем управління залізничними перевезеннями. Урядові інформаційні ресурси залишаються постійними об'єктами фішингових кампаній, DDoS-атак і спроб модифікації контенту, що ставить під загрозу безперервність надання електронних послуг і довіру громадян до державних цифрових сервісів [9, с. 11].

Кібератаки проти критичної інфраструктури України нерідко мають транскордонний ефект. Прикладом поєднання технічної атаки на телекомунікаційну інфраструктуру із широкими геополітичними наслідками став інцидент із атакою на супутникову мережу KA-SAT компанії Viasat у лютому 2022 р. У день початку повномасштабного вторгнення зловмисники застосували шкідливе програмне забезпечення на кшталт *wirep*, яке вивело з ладу десятки тисяч модемів супутникового зв'язку, що використовувалися, зокрема, для забезпечення військових та урядових комунікацій України, а також спричинило порушення роботи енергетичної інфраструктури в окремих країнах ЄС [9, с. 12].

Інший блок загроз стосується інформаційного суверенітету та масованих інформаційно-психологічних операцій, які супроводжують технічні кібератаки. Аналітичні доповіді Організації Північноатлантичного договору, Європейського Союзу та провідних дослідницьких центрів фіксують систематичне використання державою-агресором інструментів кіберзасобів для поширення дезінформації, підриву довіри до демократичних інститутів, дискредитації Збройних Сил України та її міжнародних партнерів [8, с. 265].

Застосування бот-мереж, фабрик тролів, скоординованих інформаційних кампаній у соціальних мережах поєднується з таргетованим використанням персональних даних, викрадених унаслідок кібершахрайства, для мікротаргетингу та посилення поляризації в суспільстві. Служба безпеки України та кіберполіція регулярно повідомляють про ліквідацію ботоферм, виявлення підроблених петицій, фейкових сайтів органів влади, а також спеціальних операцій, спрямованих на компрометацію акаунтів військовослужбовців і волонтерів через месенджери та соціальні мережі [5, с. 12–13]. Такі кампанії не лише поширюють фейки про хід війни чи внутрішньополітичну ситуацію, а й прагнуть підірвати довіру до офіційних джерел інформації, створити відчуття безперспективності спротиву.

Функціонування соціальних мереж перетворюється на чинник інформаційної безпеки. Алгоритмічні механізми ранжування контенту сприяють вірусному поширенню емоційно забарвлених повідомлень, що використовують пропагандистські наративи, маніпулятивні візуальні матеріали, *deepfake*-відео та псевдоекспертні оцінки. У результаті формується багаторівнева загроза інформаційному суверенітету держави: від підміни фактів і нав'язування вигідної агресору картини подій до довгострокового викривлення історичної пам'яті й ціннісних орієнтирів суспільства. Така модель інформаційно-психологічного впливу ґрунтується на поєднанні технічних кіберзасобів (злам акаунтів, DDoS ресурсів засобів масової інформації, блокування сайтів) із маніпуляцією смислами, образами та емоціями, що робить її особливо небезпечною в умовах війни [4, с. 49].

Кіберзагрози мають складний економічний, оборонний і політичний вимір. З економічного погляду прямі збитки від зупинки інформаційних систем банків, промислових підприємств, логістичних операторів поєднуються з опосередкованими втратами від порушення ланцюгів постачання, простою виробництва та зниження інвестиційної привабливості держави. Вважаємо, що успішні кібератаки на фінансовий

сектор та енергетику здатні створювати ефект «ланцюгової реакції», коли локальний інцидент провокує ширші макроекономічні дисбаланси.

В оборонній сфері особливу небезпеку становлять спроби враження систем зв'язку, управління військами, логістичних платформ і супутникових каналів передачі даних, що може обмежувати спроможність Збройних Сил України оперативно реагувати на зміну обстановки, координувати дії підрозділів і взаємодіяти з партнерами. Політичний вимір кіберзагроз проявляється у втручанні в електоральні процеси, маніпулюванні громадською думкою щодо зовнішньополітичного курсу держави, дискредитації керівництва та інституцій публічної влади [8, с. 266]. В інформаційному просторі України фіксуються спроби нав'язати суспільству наративи про «неефективність» демократичних інститутів, «непотрібність» євроінтеграції, «безперспективність» продовження оборони, що розглядається як елемент довгострокової стратегії підризу національної стійкості.

Проте, попри відчутний прогрес, все ж існує ряд структурних проблем у забезпеченні кібербезпеки. Правове регулювання кібербезпеки в Україні відстає від фактичної динаміки кіберзлочинності, що породжує «правовий вакуум» у кваліфікації нових видів посягань, пов'язаних, зокрема, із використанням штучного інтелекту, складними розподіленими інфраструктурами та гібридними операціями. А. Давидюк та О. Потій вказують, що «наявна модель кіберуправління характеризується фрагментованістю компетенцій, різним рівнем спроможності секторів, обмеженою інтегрованістю державних SOC-платформ, а також частковою гармонізацією з правом ЄС, насамперед у частині повноцінної імплементації вимог NIS2 щодо обов'язкової оцінки ризиків і звітності операторів критичних послуг» [5, с. 241–242]. Дорадчі аналітичні огляди щодо кібербезпеки України в контексті євроінтеграції підкреслюють, що без завершення адаптації законодавства до NIS2 та побудови дієвого національного механізму нагляду Україна ризикує зберегти «сіру зону» в захисті критичної інфраструктури та фінансового сектору [3].

Висновки. Отже, розвиток стратегій протидії потребує зосередження уваги на декількох групах заходів:

- по-перше, доцільно оновити Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [11] з урахуванням сучасних викликів і положень NIS2, чітко розмежувавши категорії операторів основних послуг, цифрових сервісів, критичної та особливо критичної інфраструктури та запровадивши єдині вимоги до risk-based управління, інцидент-репортингу й аудиту безпеки;

- по-друге, потребує подальшої інституційної консолідації система координації між Радою національної безпеки і оборони України, Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України, Міністерством цифрової трансформації України, Національним банком України, секторними регуляторами й правоохоронними органами, зокрема через формування інтегрованої мережі національних і галузевих центрів реагування на інциденти комп'ютерної безпеки й оперативних центрів безпеки, єдиних стандартів обміну кіберінформацією та спільних протоколів реагування на багатоцільові атаки;

- по-третє, важливо розширити практику комплексних міжвідомчих навчань, кіберполігонів і симуляційних вправ для органів державної влади, операторів енергетичного, транспортного та фінансового секторів, що вже апробується у форматі

міжнародних кібернавчань Locked Shields, спеціалізованих тренінгів CIREX.Cyber.Ransomware, а також національних тренувань.

Аналіз динаміки кіберзагроз і стану національної системи кіберзахисту переконливо показує, що цифровий вимір безпеки став одним із визначальних полів протистояння. Кібератаки останніх років засвідчили: ураження інформаційних систем, порушення роботи критичних сервісів і цілеспрямовані інформаційні операції здатні впливати на державу не менш відчутно, ніж традиційні військові дії. Реакція України на ці виклики поступово набуває комплексного характеру завдяки інституційному посиленню, міжнародній взаємодії й упровадженню сучасних технічних рішень.

Водночас система кіберзахисту потребує подальшого розвитку: гармонізації законодавства з європейськими стандартами, розбудови галузевих центрів реагування, пришвидшення обміну кіберінформацією й розширення кадрового потенціалу. Інноваційні технології та автоматизовані системи реагування здатні суттєво підвищити ефективність протидії кіберзагрозам, однак їхня результативність залежить від узгодженості дій усіх суб'єктів забезпечення національної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Казмірук Д. М. Інформаційна безпека як складова національної безпеки в умовах повномасштабної війни. *Політикус*. 2025. № 1. С. 21–26.
2. Правове регулювання кібербезпеки в контексті цифрової трансформації українського суспільства / Кульчицький Т., Резворович К., Повалена М., Дутчак С., Крамар Р. *Lex Humana*. 2024. № 16 (1). С. 443–460.
3. Україна представила проєкт Національної стратегії кібергігієни: новий стандарт цифрової грамотності до 2030 року / Офіційний вебсайт РНБО України. 2025. 13 листопада. URL : <https://www.rmbo.gov.ua> (дата звернення: 20.11.2025).
4. Chernysh R. F., Piroh O. V., Hrushevska P. Yu. Threats to the state security of Ukraine in the information sphere in the realities of the Russian-Ukrainian war. *The Scientific Journal of the National Academy of the National Guard of Ukraine*. 2024. С. 45–52.
5. Davydiuk O., Potii O. National Cybersecurity Governance: Ukraine. Tallinn: *NATO CCDCOE*. 2024. 38 p.
6. ENISA Threat Landscape 2022 / European Union Agency for Cybersecurity. 2022. 116 p.
7. ENISA Threat Landscape 2023 / ENISA. European Union Agency for Cybersecurity. URL : <https://www.enisa.europa.eu> (дата звернення: 27.11.2025).
8. Lin H., Kerr J. On cyber-enabled information warfare and information operations. In: Cornish P. (ed.). *The Oxford Handbook of Cyber Security*. Oxford : Oxford University Press, 2022. P. 251–272.
9. National Coordination Cybersecurity Center. *Cyber Digest*. April 2024. Київ : РНБО України, 2024. 18 с.
10. National Coordination Cybersecurity Center. *Review of Cybersecurity News in Ukraine, Tendencies, and World Events Related to the First World Cyber War*. *Cyber Digest*. February 2023. Київ : РНБО України, 2023. 23 с.

11. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 27.11.2025).

REFERENCES

1. Kazmiruk D. M. Informatsiina bezpeka yak skladova natsionalnoi bezpeky v umovakh povnomasshtabnoi viiny. *Politykus*. 2025. № 1. S. 21–26.
2. Pravove rehuliuвання kiberbezpeky v konteksti tsyfrovoy transformatsii ukrainskoho suspilstva / Kulchytskyi T., Rezvorovych K., Povalena M., Dutchak S., Kramar R. *Lex Humana*. 2024. 16 (1). S. 443–460.
3. Ukraina predstavyla proiekt Natsionalnoi stratehii kiberhiiheny: novyi standart tsyfrovoy hramotnosti do 2030 roku / Ofitsiynyi sait RNBO Ukrainy. 2025. 13.11. URL : <https://www.rnbo.gov.ua> (data zvernennia: 20.11.2025).
4. Chernysh R. F., Piroh O. V., Hrushevska P. Yu. Threats to the state security of Ukraine in the information sphere in the realities of the Russian-Ukrainian war. *The Scientific Journal of the National Academy of the National Guard of Ukraine*. 2024. S. 45–52.
5. Davydiuk O., Potii O. National Cybersecurity Governance: Ukraine. Tallinn : NATO CCDCOE, 2024. 38 p.
6. ENISA Threat Landscape 2022 / European Union Agency for Cybersecurity. 2022. 116 p.
7. ENISA Threat Landscape 2023 / ENISA. European Union Agency for Cybersecurity. URL : <https://www.enisa.europa.eu> (data zvernennia: 27.11.2025).
8. Lin H., Kerr J. On cyber-enabled information warfare and information operations. In: Cornish P. (ed.). *The Oxford Handbook of Cyber Security*. Oxford : Oxford University Press, 2022. P. 251–272.
9. National Coordination Cybersecurity Center. Cyber Digest. April 2024. Kyiv : RNBO Ukrainy, 2024. 18 c.
10. National Coordination Cybersecurity Center. Review of Cybersecurity News in Ukraine, Tendencies, and World Events Related to the First World Cyber War. Cyber Digest. February 2023. Kyiv : RNBO Ukrainy, 2023. 23 c.
11. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 zhovtnia 2017 roku № 2163-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (data zvernennia: 27.11.2025).

A. V. Harbinska-Rudenko, M. O. Kuchko. IMPACT OF CYBER THREATS ON NATIONAL SECURITY OF THE STATE

The article examines the transformation of cyber threats in 2022–2024 and their impact on the national security of Ukraine in the context of full-scale hybrid aggression. The theoretical and legal principles of analyzing cyber threats are revealed, their key types and subjects of origin are identified, and the features of technical, information-psychological and mixed attacks are outlined. It is shown that cyber attacks against energy, transport and government infrastructure are systemic in nature, create persistent risks for the functioning of state institutions and require a high level of coordination between security actors. Information operations aimed at undermining public trust, manipulating public sentiment and weakening

political stability are analyzed. It is emphasized that cyber threats have a powerful economic and defense effect, as they are capable of disrupting critical processes, communications and logistics chains.

Special attention is paid to the current countermeasure strategies, in particular the regulatory framework, the activities of the State Cybersecurity and Information Security Service, CERT-UA, the National Cybersecurity Center and law enforcement agencies, as well as the practice of international cooperation of Ukraine with the EU and NATO. It is proved that despite the established institutional infrastructure, the issue of harmonizing legislation with the NIS2 Directive, strengthening industry SOC / CSIRT centers and improving mechanisms for exchanging cyber information remains relevant. The prospects of innovative solutions are emphasized, in particular the use of artificial intelligence, automated response systems and national cyber training grounds. It is concluded that increasing the cyber resilience of the state requires a comprehensive combination of legal, organizational and technological measures along with the development of a culture of cyber hygiene. It is concluded that innovative technologies and automated response systems should significantly increase the effectiveness of countering cyber threats. Attention is focused on the fact that the effectiveness of these measures depends significantly on the coordination of actions of all entities ensuring the national security of the state.

Keywords: *cyber threats, national security, cyberspace, information operations, information systems, cyber defense.*

Стаття надійшла до редколегії 3 листопада 2025 року

УДК 347.73

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.18-32

М. В. Глух,

*кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
email: marina_gluh@ukr.net*

ORCID ID 0000-0002-6107-5415;**Н. Б. Новицька,**

*доктор юридичних наук, професор, с.н.с.,
Державний податковий університет
email: natalka_bn_@ukr.net*

ORCID ID 0000-0003-4753-7625;**А. Ю. Бабенко,**

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
email: a.y.babenko@gmail.com*

ORCID ID 0000-0002-8462-4763

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ КОНТРОЛЮ ЗА ФІНАНСУВАННЯМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

У статті досліджено правові аспекти державного контролю за фінансовою діяльністю політичних партій в Україні та окремих країнах Європейського Союзу. Встановлено, що державний контроль за фінансовою звітністю є одним з об'єктів загального контролю за фінансуванням політичних партій. Розглянуто нормативно-правові засади фінансової звітності політичних партій. Проведено порівняльний аналіз законодавства про фінансову звітність у Польщі, Литві, Німеччині.

Метою статті є аналіз правових механізмів контролю за фінансуванням політичних партій в Україні, визначення органів, які здійснюють контроль за фінансуванням політичних партій, та виявлення можливостей імплементації зарубіжного досвіду з метою підвищення прозорості, підзвітності та ефективності системи контролю у сфері фінансування політичних партій.

Для досягнення поставленої цілі застосовано комплексний підхід, що визначає застосування загальнонаукових і спеціально-наукових методів дослідження. Зокрема, функціональний метод застосовано для визначення функцій суб'єктів, які забезпечують проведення контролю за фінансуванням політичних партій. Формально-юридичний

метод використано для аналізу норм правових актів, що регулюють фінансування політичних партій. Системно-структурний метод застосовано для виокремлення основних особливостей правового регулювання фінансування політичних партій. Для формування висновків та пропозицій також застосовувалися методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії.

Підсумовано, що державний контроль у сфері фінансування політичних партій є ключовим інструментом забезпечення прозорості, підзвітності й доброчесності діяльності політичних партій. Аналіз національного та європейського досвіду засвідчує, що ефективна система контролю ґрунтується на чітко визначених правилах фінансування, належній звітності, а також на діяльності спеціально уповноважених органів, які мають достатні повноваження для здійснення моніторингу та реагування на виявлені фінансові порушення. Українська модель містить широкі повноваження НАЗК та інших органів, однак потребує подальшого вдосконалення з огляду на європейські стандарти. Зокрема, доцільним для України є: 1) деталізація процедур перевірки фінансових звітів і порядку реагування на порушення; 2) розмежування звітності за державним та приватним фінансуванням; 3) запровадження регулярного інформування органів контролю про надходження внесків; 4) створення відкритої онлайн-бази даних щодо внесків (з урахуванням вимог конфіденційності); 5) чітке визначення цільових напрямів використання політичними партіями державних коштів.

Ключові слова: політична партія, фінансування політичних партій, фінансові правовідносини, політичне фінансування, контроль, фінансовий контроль.

Постановка проблеми. Контроль за фінансуванням політичних партій є однією з ключових передумов забезпечення прозорості політичного процесу, запобігання корупції та формування довіри громадськості до інститутів влади. В Україні правові механізми контролю за фінансовою діяльністю політичних партій закріплені в ряді нормативно-правових актів, однак їхня ефективність залишається предметом наукових дискусій. Потреба в поглибленому вивченні правових механізмів контролю за фінансуванням політичних партій зумовлена потребою в гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами та практикою країн Європейського Союзу у сфері забезпечення прозорості фінансування політичних партій. З огляду на це, актуальним є дослідження правових механізмів контролю за фінансуванням політичних партій в Україні, їх ефективності, відповідності міжнародним стандартам, а також можливостей імплементації європейського досвіду для підвищення прозорості фінансової діяльності політичних партій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя дослідження сформовано на основі наукових праць вітчизняних вчених, у яких аналізується правовий статус політичних партій та специфіка їхнього фінансового забезпечення, а саме: Н. В. Богашевої, В. В. Джугана, Я. О. Корчака, С. М. Кустової, Ю. В. Олійника, А. С. Романюка, Ю. Р. Шведа, О. В. Шумельди та інших науковців. Водночас відсутність цілісного й системного наукового аналізу правових інструментів контролю за фінансуванням політичних партій в Україні зумовлює актуальність обраної тематики та потреби в її подальшому дослідженні.

Метою статті є дослідження правових інструментів, що забезпечують контроль за фінансовою діяльністю політичних партій в Україні, окреслення кола суб'єктів, уповноважених здійснювати такий контроль, а також аналіз можливостей запозичення та впровадження позитивного іноземного досвіду з метою посилення прозорості, підзвітності й результативності механізмів контролю у сфері фінансування політичних партій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням вказаної статті є визначення та характеристика специфічних рис здійснення контролю за фінансовим забезпеченням діяльності політичних партій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Політичні партії наділені правом набувати у власність, утримувати, користуватися та розпоряджатися рухомими й нерухомими об'єктами, технічними засобами, транспортними ресурсами та грошовими коштами за умови дотримання вимог чинного законодавства України. Фінансове й матеріальне забезпечення їх діяльності реалізується у двох основних формах. По-перше, це внески на користь політичних партій, до яких належать грошові надходження, майно, надання послуг, пільг, позик, нематеріальних активів або інших майнових переваг, зокрема членські платежі, спонсорська допомога, а також товари й послуги, отримані безоплатно чи на пільгових умовах. По-друге, це бюджетне фінансування статутної діяльності партій, яке може передбачати, зокрема, оплату праці працівників їхніх центральних та місцевих статутних органів у межах, установлених законом. Отже, гарантуючи свободу політичної діяльності, законодавець водночас закріплює за політичними партіями право на матеріально-фінансові ресурси та визначає допустимі джерела й форми їх фінансування [1, с. 23].

З метою ефективного нагляду за дотриманням законодавчих обмежень у сфері фінансування політичних партій, за цільовим використанням державних коштів, отриманих партіями, а також за відповідністю їхніх фінансових звітів установленим нормам, їх точністю та своєчасністю подання, у різних державах створюються спеціальні уповноважені органи. Так, Парламентська асамблея Ради Європи в своїх рекомендаціях щодо фінансового забезпечення функціонування політичних партій наголошує, що країни мають формувати незалежні контролювальні інституції, які володіють достатніми повноваженнями для перевірки фінансової звітності партій і витрат, пов'язаних із виборчими процесами. Оновлення, які відбулися в останні роки в механізмах фінансування політичних партій в Україні, також охопили сферу державного контролю, зокрема структуру та функціонування органів, відповідальних за здійснення такого нагляду [2, с. 56].

Насамперед доцільно визначити, що під державним контролем діяльності політичних партій загалом визначають роботу уповноважених державних органів, що має на меті забезпечення виконання політичними партіями вимог нормативно-правових актів за обсягом, який є потрібний для функціонування демократичного суспільства [3, с. 391].

Так, А. С. Романюк, Ю. Р. Шведа, О. В. Шумельда до системи фінансового контролю за діяльністю політичних партій наводять такі складові: а) державні інституції, які здійснюють контроль; б) об'єкти, до яких цей контроль спрямований; в) фінансові

правопорушення; г) відповідальність політичних партій за фінансові правопорушення [4, с. 26–27]. Отже, ключовими елементами механізму державного контролю у сфері фінансування політичних партій є: органи, що проводять контроль, об'єкти контролю, порядок проведення контрольних заходів, види фінансових порушень і санкції.

Визначення органів, уповноважених проводити публічний контроль за фінансовою діяльністю політичних партій, є ключовим елементом правового регулювання їхнього статусу. Перелік таких інституцій та обсяг їхніх контрольних повноважень залежать від місця, яке вони посідають у політичній системі держави. Саме це впливає на здатність політичних партій належно і в цивілізований спосіб виконувати свої статутні функції та реалізовувати суспільно-політичну місію [5, с. 170].

Всупереч міжнародним стандартам у сфері фінансування політичних партій, в Україні досі немає ефективного та незалежного органу, уповноваженого здійснювати контроль за фінансовою діяльністю партій. Станом на сьогодні відповідні контрольні функції розподілені між Міністерством юстиції України, Національним агентством з питань запобігання корупції (далі – НАЗК), органами державної фіскальної служби, Центральною виборчою комісією та окружними (територіальними) виборчими комісіями. Міністерство юстиції та органи фіскальної служби через специфіку свого статусу не можуть вважатися по-справжньому незалежними інституціями, тоді як повноваження виборчих комісій у сфері контролю фінансування передвиборної агітації є як часово, так і функціонально обмеженими. На відміну від цього в більшості європейських країн контроль за фінансуванням політичної діяльності здійснює або орган, відповідальний за адміністрування виборчого процесу, або спеціалізований антикорупційний орган, або ж окрема інституція, створена саме для контролю за фінансуванням партій та передвиборної агітації [6, с. 107].

В Україні перелік державних органів, які уповноважені проводити контроль у сфері фінансування політичних партій, визначений статтею 18 Закону України «Про політичні партії в Україні». Так, стаття 18 Закону України «Про політичні партії в Україні» визначає, що державний контроль за діяльністю політичних партій здійснюють: 1) Міністерство юстиції України – у частині перевірки дотримання партією Конституції, законодавства та положень власного статуту, за винятком випадків, коли ці функції законом покладені на інші органи; 2) Центральна виборча комісія, а також окружні й територіальні виборчі комісії – щодо дотримання партіями встановлених процедур участі у виборах, своєчасності подання проміжних та остаточних фінансових звітів виборчих фондів, правильності їх оформлення та достовірності поданої інформації; 3) Рахункова палата України – у сфері контролю за правомірним і цільовим використанням державних коштів, що спрямовуються на фінансування статутної діяльності політичних партій; 4) НАЗК – щодо дотримання партіями встановлених законом обмежень на фінансування, правильності та законності витрачання коштів державного фінансування, своєчасного подання звітів про майно, доходи, витрати і зобов'язання, а також звітів про надходження та використання коштів виборчих фондів на загальнодержавних і місцевих виборах, повноти та достовірності таких звітів. Політичні партії зобов'язані надавати на вимогу відповідних органів усі необхідні документи та пояснення. Рішення контролювальних інституцій можуть бути оскаржені в порядку, визначеному законодавством [7].

Так, згідно з вказаною нормою, контроль за діяльністю політичних партій здійснюють: Міністерство юстиції України, Рахункова палата України, НАЗК, Центральна виборча комісія, а також окружні й територіальні виборчі комісії під час місцевих виборів. Отже, в Україні не існує єдиного уповноваженого органу, відповідального за контроль усього комплексу питань фінансування політичних партій, тому що функції контролю розподілені між кількома державними інституціями.

Відповідно до статті 17-9 «Про політичні партії в Україні» функції контролю за правомірним та цільовим використанням політичними партіями коштів державного фінансування належать Рахунковій палаті України та НАЗК. У випадках, коли НАЗК встановлює факти використання бюджетних коштів на виборчу діяльність або на інші цілі, що не відповідають статутній діяльності партії, НАЗК зобов'язане невідкладно звернутися до суду з позовною заявою для підтвердження таких порушень [7].

Поміж іншого, виокремлюють три основні групи органів, які здійснюють контроль за витрачанням коштів з державного фінансування політичних партій. До першої групи належать спеціалізовані державні органи, уповноважені саме на контроль за фінансовою діяльністю політичних партій. Друга група охоплює органи загального фінансового контролю, що здійснюють ширший спектр контрольних функцій, включно із моніторингом діяльності партій. Третю групу становлять виборчі комісії, яким у ряді держав доручено контроль не лише за фінансуванням виборчих кампаній, а й за всією фінансовою діяльністю політичних партій [8, с. 153–156].

Водночас такий поділ не є універсальним, адже в деяких країнах відсутні органи, спеціально призначені для державного контролю за фінансовою діяльністю політичних партій (Мальта, Швейцарія, Ліхтенштейн, Данія). Крім того, у багатьох державах Європейського Союзу функції щодо приймання та перевірки фінансових звітів партій і кандидатів покладені на різні інституції, що ще більше ускладнює загальну класифікацію [9].

Державне фінансування діяльності політичних партій зумовлює потребу у формуванні результативної системи контролю та нагляду за дотриманням цільового призначення бюджетних коштів. На думку В. В. Джугана, норми національного законодавства потребують подальшого вдосконалення за рахунок детального й однозначного закріплення переліку напрямів, у межах яких політичні партії мають право використовувати кошти державного бюджету для реалізації положень своїх статутів. У зв'язку з цим науковець обґрунтовує доцільність внесення змін до статті 17-1 Закону України «Про політичні партії в Україні», передбачивши в ній закритий перелік видів статутної діяльності, фінансування яких допускається за рахунок бюджетних асигнувань. Реалізація такого підходу дала б змогу спрямовувати державну фінансову підтримку виключно на ті напрями діяльності політичних партій, які визнаються державою суспільно значущими, водночас забезпечуючи оптимальне співвідношення між самостійністю партій та вимогами відкритості й підзвітності у використанні публічних фінансових ресурсів. Крім того, це сприятиме уникненню суперечливого тлумачення правових приписів за логікою «дозволено лише те, що прямо визначено законом» або «заборонено все, що не передбачено нормативно». Водночас експерти наголошують, що бюджетне фінансування має бути орієнтоване на довгостроковий розвиток та інституційне зміцнення політичних партій, а також на

забезпечення виконання ними функцій, не пов'язаних безпосередньо з виборчим процесом, зокрема проведення освітніх заходів для громадян або вивчення громадської думки [10, с. 12].

Варто зауважити, що НАЗК виконує ключову роль у системі державного контролю за дотриманням законодавчих вимог у сфері фінансування політичних партій. Відповідно до статті 11 Закону України «Про запобігання корупції» НАЗК здійснює публічний контроль за дотриманням встановлених обмежень щодо фінансування політичних партій, законним та цільовим використанням політичними партіями коштів, отриманих з бюджету на фінансування статутної діяльності, своєчасністю подання фінансової звітності політичних партій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, звітів про надходження і використання коштів виборчих фондів на загальнодержавних та місцевих виборах, звітів про надходження та використання коштів фонду агітації щодо ініціативи проведення всеукраїнського референдуму, звітів про надходження та використання коштів фонду всеукраїнського референдуму, звітів про надходження та використання коштів фонду ініціативної групи, повнотою таких звітів, звіту зовнішнього незалежного фінансового аудиту діяльності партій, відповідністю їхнього оформлення встановленим вимогам, достовірністю внесених до них відомостей. Крім контрольних функцій, НАЗК виконує ряд інших важливих завдань у сфері партійного фінансування. Відповідно до п. 8-2 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про запобігання корупції» НАЗК затверджує розподіл коштів, виділених з державного бюджету на фінансування статутної діяльності політичних партій, відповідно до закону [11]. Згідно з ч. 3 ст. 17-3 Закону України «Про політичні партії в Україні», саме НАЗК ухвалює рішення про надання або відмову в наданні партії державного фінансування її статутної діяльності [7].

Як було зазначено вище, Рахункова палата здійснює заходи публічного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) щодо операцій, пов'язаних із надходженням коштів до державного бюджету та їх використанням, тобто перевірку того, наскільки правильно та за призначенням політичні партії використовують бюджетні кошти, отримані для підтримки їхньої статутної діяльності. Фактично Рахункова палата реалізує парламентський контроль над цим напрямом [12].

Центральна виборча комісія, а також окружні та територіальні виборчі комісії на місцевому рівні контролюють дотримання політичними партіями правил участі у виборчому процесі. У межах наданих повноважень Центральна виборча комісія проводить контроль за цільовим використанням коштів, виділених з бюджету на підготовку і проведення виборів народних депутатів України, контролює порядок надходження, обліку та використання коштів виборчих фондів у порядку та в межах, встановлених законом. Також виборчі комісії стежать за тим, щоб виборчі фонди партій були належно задокументовані, а їхні проміжні й остаточні фінансові звіти подавалися вчасно, оформлювалися відповідно до вимог законодавства та містили достовірні дані [13].

Цікавим в аспекті контролю за фінансовою діяльністю політичних партій є досвід Литовської Республіки, де система контролю та перелік органів, відповідальних за моніторинг фінансування політичних партій, закріплені в розділі V Закону «Про фінансування політичних партій, виборчих кампаній та фінансовий контроль».

Відповідно до вказаного Закону, основний нагляд за фінансовою діяльністю партій та політичних кампаній здійснює Головна виборча комісія, а також інші органи відповідно до їхніх законодавчих повноважень. Головна виборча комісія, зокрема, затверджує форми звітів щодо використання бюджетних коштів і форми фінансових документів політичних кампаній, визначає порядок оформлення та подання звітності про фінансування політичної кампанії, забезпечує оперативне оприлюднення узагальнених фінансових звітів політичних партій на своєму офіційному вебсайті, встановлює форму листа для збору добровільних внесків, визначає граничні обсяги витрат на політичні кампанії в окремих виборчих округах і публікує відповідні дані, контролює дотримання партіями та учасниками кампаній вимог законодавства у сфері політичного фінансування та ініціює притягнення порушників до відповідальності, після погодження з Аудиторською палатою затверджує форму фінансового звіту політичної кампанії, технічне завдання для аудиторських компаній та обсяг аудиторської перевірки, здійснює нагляд за використанням коштів, призначених на проведення політичної кампанії. Попри те, що Головна виборча комісія виконує більшість наглядових завдань, вона не є єдиним органом фінансового контролю у сфері фінансової діяльності політичних партій. Так, Державна податкова інспекція перевіряє, чи мали фізичні особи, які здійснили внески, достатні доходи для здійснення внесків та чи були ці доходи належним чином оподатковані. Про результати таких перевірок інспекція повідомляє Головну виборчу комісію. Окремо аудит використання бюджетних коштів, виділених для фінансування діяльності політичних партій, проводиться Державним контролером Литовської Республіки [14].

Також, наприклад, у Польщі, відповідно до ст. 34 Закону «Про політичні партії», політичні партії зобов'язані щороку подавати фінансові звіти до Національної виборчої комісії [15]. Хоча вказаний Закон прямо називає Національну виборчу комісію єдиним органом державного контролю у сфері фінансування політичних партій, аналіз польського законодавства свідчить, що контрольні функції здійснюють і інші інституції. Зокрема, згідно зі ст. 2 Закону «Про Центральне антикорупційне бюро» [16], до повноважень вказаного органу належить виявлення та запобігання правопорушенням, пов'язаним із фінансуванням політичних партій. Закон Польщі «Про Верховну палату контролю» [17] визначає, що Верховна палата контролю – це вищий орган державного аудиту, який перевіряє діяльність органів державної влади, державних установ, а також інших організацій, включно з політичними партіями, у частині використання ними бюджетних коштів. Крім того, голова Верховної палати контролю має право звернутися до Конституційного суду Польщі щодо перевірки відповідності конституції цілей і діяльності політичної партії.

Наприклад, у Франції публічний контроль за фінансовою діяльністю політичних партій здійснює Національна комісія з рахунків виборчих кампаній і політичного фінансування, перед якою партії зобов'язані подавати свої фінансові звіти [18, с. 100]. У Словаччині аналогічні повноваження належать Державній комісії з виборів і контролю за фінансуванням політичних партій – спеціальному незалежному органу, який складається із 14 членів і відповідає за нагляд над фінансами політичних партій [19].

Щодо об'єктів контролю за фінансуванням політичних партій, то відповідно Закон України «Про політичні партії в Україні» визначає такі основні об'єкти контролю у сфері фінансування партій: своєчасність подання фінансових звітів про надходження та витрати коштів виборчих фондів, відповідність їх оформлення встановленим вимогам і достовірність зазначених у них даних; цільове використання коштів, виділених із державного бюджету на підтримку статутної діяльності партій; дотримання встановлених законом обмежень щодо фінансування політичних партій; своєчасність подання звітів політичних партій щодо майна, доходів, витрат та фінансових зобов'язань. Отже, ключовими об'єктами контролю є своєчасність подання звітності, правильне цільове використання державного фінансування та дотримання законодавчих обмежень у фінансуванні партій [7].

Ще однією складовою механізму публічного контролю з фінансування політичних партій є фінансові правопорушення та відповідальність за їх вчинення. Норми законодавства України, що визначають відповідальність у сфері фінансування політичних партій, визначені, зокрема, у Законі України «Про політичні партії в Україні». Відповідно до ст. 19 цього Закону в разі порушення політичною партією Конституції України або вимог спеціального законодавства до неї можуть бути застосовані такі заходи впливу: винесення попередження про неприпустимість незаконної діяльності або заборона діяльності політичної партії. Водночас зупинення або припинення державного фінансування статутної діяльності партії у встановленому законом порядку не може бути підставою для застосування наведених заходів [7].

Щодо безпосередньої відповідальності за порушення правил фінансування політичних партій, відповідні норми частково закріплені в ст. 17 Закону України «Про політичні партії в Україні». Згідно з цією нормою в разі виявлення під час перевірки звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру чи під час перевірки інформації про порушення законодавства у сфері фінансування політичних партій ознак порушення вимог законодавства, які є підставою для притягнення до адміністративної, кримінальної чи іншої передбаченої законом відповідальності, НАЗК у п'ятиденний строк з дня виявлення відповідних ознак письмово повідомляє про це органи, уповноважені забезпечити притягнення осіб, які вчинили порушення вимог законодавства, до передбаченої законом відповідальності, та надсилає відповідним органам (посадовим особам) матеріали, що підтверджують факт вчинення відповідного правопорушення, або забезпечує притягнення відповідних осіб до такої відповідальності в межах своїх повноважень [7].

Поміж іншого, у статті 17-7 Закону України «Про політичні партії в Україні» визначено, що державне фінансування статутної діяльності політичної партії зупиняється за рішенням НАЗК у разі: 1) неподання політичною партією звіту про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру у встановлений строк; 2) подання політичною партією звіту про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру, оформленого з грубим порушенням встановлених вимог, або звіту, який містить недостовірні відомості про майно політичної партії чи кошти або витрати політичної партії в розмірі більше двадцяти розмірів мінімальної заробітної плати,

встановленої на 1 січня відповідного календарного року. НАЗК ухвалює рішення про зупинення державного фінансування статутної діяльності політичної партії до усунення політичною партією причин, що зумовили зупинення державного фінансування її статутної діяльності [7].

До того ж статтею 17-8 Закону України «Про політичні партії в Україні» підставою для припинення державного фінансування статутної діяльності політичної партії визначено: 1) застосування до політичної партії заходів кримінально-правового характеру; 2) повторне впродовж року вчинення будь-якого з таких порушень: неподання політичною партією до НАЗК у встановлений строк звіту політичної партії про майно, доходи, витрати й зобов'язання фінансового характеру; подання політичною партією до НАЗК звіту політичної партії про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру, оформленого з грубим порушенням встановлених вимог, або звіту, який містить недостовірні відомості про майно політичної партії чи кошти або витрати політичної партії в розмірі більше двадцяти розмірів мінімальної заробітної плати; умисне отримання політичною партією внеску, отриманого від особи, яка не мала права здійснювати такий внесок, або в розмірі, що перевищує встановлений розмір; 3) встановлення судом за позовом НАЗК фактів, які свідчать про те, що кошти, виділені з державного бюджету на фінансування статутної діяльності політичної партії, використані політичною партією на фінансування її участі у виборах народних депутатів України, виборах Президента України, місцевих виборах або на цілі, не пов'язані із здійсненням її статутної діяльності; 4) невикористання коштів, отриманих на фінансування статутної діяльності політичної партії, протягом одного року; 5) повторне впродовж року зарахування на окремий рахунок політичної партії, відкритий в установі банку України для зарахування коштів державного бюджету на фінансування статутної діяльності політичної партії, коштів, які заборонено зараховувати на такий рахунок; 6) подання політичною партією до НАЗК заяви про відмову від державного фінансування. Рішення про припинення державного фінансування статутної діяльності політичної партії ухвалюється НАЗК упродовж п'яти днів з дня отримання НАЗК відповідних документів [7].

Варто зауважити, що, відповідно до статті 17-1 Закону України «Про політичні партії в Україні», державне фінансування спрямоване виключно на статутну діяльність політичних партій, яка не пов'язана з їх участю у виборах народних депутатів, Президента чи місцевих виборах. Зокрема, це охоплює оплату праці працівників статутних органів партій та їхніх місцевих організацій відповідно до законодавства. Крім того, державне фінансування може використовуватися для відшкодування витрат партій, пов'язаних із фінансуванням передвиборної агітації під час чергових і позачергових виборів народних депутатів України [7].

Для більш ґрунтовного розуміння можливих напрямів удосконалення правового регулювання фінансової звітності політичних партій в Україні потрібно звернутися до досвіду країн Європейського Союзу. У Польщі законодавство встановлює обов'язок політичних партій подавати два окремі види фінансових звітів. Зокрема, згідно зі ст. 34 Закону Польщі «Про політичні партії», до 31 березня кожного року політичні партії

мають подати Національній виборчій комісії річний звіт про отримання та використання субсидій із державного бюджету. Такий звіт разом із висновком аудитора, якого призначає Національна виборча комісія, оприлюднюється в офіційному виданні Республіки Польща «Monitor Polski». Крім того, політичні партії зобов'язані подавати до Національної виборчої комісії звіти про джерела фінансування своєї діяльності та про здійснені витрати, включно з витратами виборчого фонду. Варто підкреслити, що польський законодавець значно спростив структуру фінансової звітності, розділивши її на два окремі документи. Лише в разі виявлення порушень у річному звіті про використання бюджетних субсидій політична партія може бути позбавлена права на державне фінансування. Натомість в Україні вся інформація про майно, доходи, витрати та фінансові зобов'язання партій, включно з даними про використання коштів державної підтримки, подається в одному комплексному звіті. Це означає, що, відповідно до ст. 17-7 та 17-8 Закону України «Про політичні партії в Україні», недоліки звіту, навіть якщо вони не стосуються державного фінансування, можуть спричинити зупинення або припинення надання бюджетних коштів [20, с. 53].

У Німеччині порядок складання та подання фінансової звітності політичних партій визначається Законом «Про політичні партії» [21]. Відповідно до цього Закону, вищий орган партії зобов'язаний щороку, після завершення календарного року, оприлюднювати звіт про джерела надходжень і напрями використання коштів, що надійшли до партійної каси впродовж звітного періоду, а також подавати інформацію про майновий стан партії. Окремо в звіті має зазначатися кількість членів партії, які зобов'язані сплачувати членські внески. Фінансовий звіт підлягає обов'язковій перевірці аудитором або аудиторською компанією, після чого його подають голові Бундестагу до 30 вересня року, що настає за звітним. Голова Бундестагу забезпечує оприлюднення цього звіту у формі парламентського документа, а також може за власною ініціативою продовжити строк його подання до трьох місяців. Крім того, щороку голова Бундестагу подає парламенту узагальнений звіт про фінансовий стан політичних партій та подані ними фінансові звіти, який також розглядається як парламентський документ. Варто підкреслити, що, на відміну від німецького підходу, форма фінансового звіту політичних партій в Україні передбачає лише подання загальної суми членських внесків. Жодної інформації про кількість членів партії, які повинні ці внески сплачувати, національне законодавство не вимагає.

В. В. Джуган вважає, що аналіз досвіду правового регулювання державного контролю за фінансовою звітністю політичних партій у державах Європейського Союзу дає змогу сформулювати такі рекомендації для вдосконалення українського законодавства: 1) з урахуванням практики Польщі, Німеччини доцільно збільшити звітний період для політичних партій, що дасть змогу партіям сконцентрувати більше уваги на своїй статутній діяльності та зменшить навантаження на НАЗК, яке сьогодні опрацьовує значний масив звітності; 2) запровадити обов'язок подавати до НАЗК інформацію про кількість членів партії, які мають сплачувати членські внески (як у Німеччині), або ж забезпечити подання розширеної звітності щодо сплати членських і вступних внесків, що сприятиме ефективнішому контролю за дотриманням законодавчих обмежень у

сфері фінансування партій; 3) доцільно встановити обов'язок для партій регулярно повідомляти контролювальний орган про отримані внески та створити онлайн-базу даних фізичних осіб, які здійснюють внески на користь партій. Такий підхід значно посилить фінансово-правову дисципліну політичних партій [20, с. 53].

Висновки. Отже, державний контроль у сфері фінансування політичних партій є ключовим інструментом забезпечення прозорості, підзвітності й доброчесності діяльності політичних партій. Аналіз національного та європейського досвіду засвідчує, що ефективна система контролю ґрунтується на чітко визначених правилах фінансування, належній звітності, а також на діяльності спеціально уповноважених органів, які мають достатні повноваження для здійснення моніторингу та реагування на виявлені фінансові порушення. В Україні система контролю характеризується інституційною багатокомпонентністю: Міністерство юстиції України, НАЗК, Рахункова палата, Центральна виборча комісія та виборчі комісії різних рівнів здійснюють окремі напрями фінансового контролю. Такий підхід забезпечує багаторівневість контролю, однак водночас створює ризики фрагментованості та дублювання функцій. порівняно з рядом європейських держав, де контроль сконцентровано в одному спеціалізованому органі, українська модель потребує подальшої координації й уточнення повноважень між наглядовими інституціями. Досвід країн Європейського Союзу демонструє, що ключовими елементами ефективного контролю є: незалежність контролювальних органів, чіткі форми та стандарти звітності, аудит державного фінансування, регулярна публічність фінансових даних, а також наявність реальних санкцій за порушення. Україна поступово імплементує ці підходи, зокрема через наділення НАЗК широкими контрольними повноваженнями, однак нормативне регулювання та механізми відповідальності залишаються недостатньо деталізованими. Українська модель містить широкі повноваження НАЗК та інших органів, однак потребує подальшого вдосконалення з огляду на європейські стандарти. Зокрема, доцільним для України є: 1) деталізація процедур перевірки фінансових звітів і порядку реагування на порушення; 2) розмежування звітності за державним та приватним фінансуванням; 3) запровадження регулярного інформування органів контролю про надходження внесків; 4) створення відкритої онлайн-бази даних щодо внесків (з урахуванням вимог конфіденційності); 5) чітке визначення цільових напрямів використання політичними партіями державних коштів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Посібник для політичних партій з політичного фінансування / Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) в Україні. 2018. 164 с. URL : <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/05/IFES-Ukraine-Manual-on-campaign-finance-for-political-parties-v1-2018-12-Ukr.pdf>
2. Джуган В. В. Органи, що здійснюють державний контроль у сфері фінансування політичних партій в Україні та окремих країнах ЄС: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. № 43, т. 1. С. 56–59. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/734d423f-a61e-496e-8e5e-0af7de356466/content>

Глух М. В., Новицька Н. Б., Бабенко А. Ю. Правові механізми контролю за фінансуванням політичних партій: національний та європейський досвід

3. Богашева Н. В. Відносини держави і політичних партій в Україні: конституційно-правові аспекти : монографія. Київ : Логос, 2012. 446 с.
4. Романюк А. С., Шведа Ю. Р., Шумельда О. В. Політико-правові аспекти фінансування політичних партій: світовий досвід та Україна. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 132 с.
5. Конституційне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Харків : Право, 2008. 416 с.
6. Кустова С. М. Фінансування політичних партій як структурна складова інтеграційного процесу України до ЄС. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 3. С. 105–110. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_3_17
7. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2365-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>
8. Обушний С. М. Фінансове забезпечення діяльності політичних партій в Україні : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Київ, 2007. 186 с.
9. Фінансування політичних партій та виборчих кампаній. Довідник з фінансування політичної діяльності / за ред. Е. Фальгера, С. Джонс, М. Оман. URL : <http://www.idea.int/sites/default/files/publications/funding-of-political-parties-and-election-campaigns-UK.pdf>
10. Джуган В. В. Конституційно-правові засади фінансування політичних партій в Україні та країнах ЄС: порівняльний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 / Держ. ВНЗ «Ужгород. нац. ун-т» МОН України. Ужгород, 2017. 17 с.
11. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n159>
12. Про Рахункову палату : Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#n40>
13. Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30.06.2004 № 1932-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15#Text>
14. Politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo bei finansavimo kontrolės : Įstatymas Lietuvos Respublikos 2004 m. rugpjūčio 23 d. Nr. IX-2428. URL : <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.240788>
15. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970980604>
16. Ustawa z dnia 23 grudnia 1994 r. o Najwyższej Izbie Kontroli. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19950130059>
17. Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20061040708>
18. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник. 2-е вид., допов. і перероб. / за заг. ред. В. О. Ріяки. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
19. Zákon o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov z 29. mája 2014. URL : <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2014-180>

20. Джуган В. В. Державний контроль за фінансовою звітністю політичних партій: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2021. № 63. С. 51–55. DOI : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.9> ; URL : <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/232034/230910>

21. Gesetz über die politischen Parteien vom 24.07.1967. URL : <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/partg/gesamt.pdf>

REFERENCES

1. Posibnyk dlia politychnykh partiï z politychnoho finansuvannia. Mizhnarodna fundatsiia vyborchykh system (IFES) v Ukraïni. 2018. 164 s. URL : <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/05/IFES-Ukraine-Manual-on-campaign-finance-for-political-parties-v1-2018-12-Ukr.pdf> [in Ukrainian].

2. Dzhuhan V. V. (2017). Orhany, shcho zdiïsnuiut derzhavnyï kontrol u sferi finansuvannia politychnykh partiï v Ukraïni ta okremykh kraïnakh YeS : porivnialnyï analiz. *Naukovyï visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo»*. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/734d423f-a61e-496e-8e5e-0af7de356466/content> [in Ukrainian].

3. Bohasheva N. V. (2012). Vidnosyny derzhavy i politychnykh partiï v Ukraïni: konstytutsiïno-pravovi aspekty : monohrafiia. Kyïv : Lohos [in Ukrainian].

4. Romaniuk A. S., Shveda Yu. R., Shumelda O. V. (2003). Polityko-pravovi aspekty finansuvannia politychnykh partiï: svitovyï dosvid ta Ukraïna. Lviv : Vydavnychyï tsentr LNU im. I. Franka [in Ukrainian].

5. Konstytutsiïne pravo Ukraïny : pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / za red. V. P. Kolisnyka ta Yu. H. Barabasha. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].

6. Kustova S. M. (2015). Finansuvannia politychnykh partii yak strukturna skladova inteɦratsiïnoho protsesu Ukrainy do YeS. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy*. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_3_17 [in Ukrainian].

7. Pro politychni partii v Ukraïni : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2365-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text> [in Ukrainian].

8. Obushnyï S. M. (2007). Finansove zabezpechennia diïalnosti politychnykh partiï v Ukraïni : dys. ... kand. ekonom. nauk : 08.00.08. Kyïv [in Ukrainian].

9. Finansuvannia politychnykh partiï ta vyborchykh kampaniï. Dovidnyk z finansuvannia politychnoi diïalnosti / za red. E. Falhera, S. Dzgons, M. Oman. URL : <http://www.idea.int/sites/default/files/publications/funding-of-political-parties-and-election-campaigns-UK.pdf> [in Ukrainian].

10. Dzhuhan V. V. (2017) Konstytutsiïno-pravovi zasady finansuvannia politychnykh partiï v Ukraïni ta kraïnakh YeS: porivnialnyï analiz : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Derzh. VNZ «Uzhhorod. nats. un-t» MON Ukraïny. Uzhhorod [in Ukrainian].

11. Pro zapobihannia koruptsii : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 № 1700-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n159> [in Ukrainian].

12. Pro Rakhunkovu palatu : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 576-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#n40> [in Ukrainian].
13. Pro Tsentralnu vyborchu komisiuu : Zakon Ukrainy vid 30.06.2004 № 1932-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15#Text> [in Ukrainian].
14. Politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimo bei finansavimo kontrolės : Įstatymas Lietuvos Respublikos 2004 m. rugpjūčio 23 d. Nr. IX-2428. URL : <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.240788>
15. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970980604>
16. Ustawa z dnia 23 grudnia 1994 r. o Najwyższej Izbie Kontroli. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19950130059>
17. Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20061040708>
18. Konstytutsiŭne pravo zarubizhnykh kraїн : navch. posibnyk. 2-e vyd., dopov. i pererob. / za zah. red. V. O. Riiahy. Kyїв : Yurinkom Inter, 2006 [in Ukrainian].
19. Zákon o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov z 29. mája 2014. URL : <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2014-180>
20. Dzhuhan V. V. (2021). Derzhavnyi kontrol za finansovoiu zvitnistiu politychnykh partiі: porivnialnyi analiz. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo»*. DOI : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.9> ; URL : <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/232034/230910> [in Ukrainian].
21. Gesetz über die politischen Parteien vom 24.07.1967. URL : <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/partg/gesamt.pdf>

M. V. Glukh, N. B. Novytska, A. Yu. Babenko. LEGAL MECHANISMS FOR CONTROLLING THE FINANCING OF POLITICAL PARTIES: NATIONAL AND EUROPEAN EXPERIENCE

Control over the financing of political parties is one of the key prerequisites for ensuring the transparency of the political process, preventing corruption and building public trust in government institutions. In Ukraine, legal mechanisms for controlling the financial activities of political parties are enshrined in a number of regulatory and legal acts, but their effectiveness remains the subject of scientific debate. The need for in-depth study of legal mechanisms for controlling the financing of political parties is due to the need to harmonize Ukrainian legislation with European standards and the practice of European Union countries in the field of ensuring the transparency of political party financing. In view of this, it is relevant to study the legal mechanisms for controlling the financing of political parties in Ukraine, their effectiveness, compliance with international standards, as well as the possibilities of implementing European experience to increase the transparency of the financial activities of political parties.

The purpose of the article is to analyze the legal mechanisms of control over the financing of political parties in Ukraine, to identify the bodies that exercise control over the financing of political parties, and to identify opportunities for implementing foreign experience in order

to increase transparency, accountability and efficiency of the control system in the field of financing of political parties.

To achieve the set goal, a comprehensive approach was applied, which determines the use of general scientific and special scientific research methods. In particular, the functional method was used to determine the functions of entities that ensure control over the financing of political parties. The formal-legal method was used to analyze the norms of legal acts that regulate the financing of political parties. The systemic-structural method was used to identify the main features of the legal regulation of the financing of political parties. The methods of analysis, synthesis, induction, deduction, and analogy were also used to form conclusions and proposals.

The article examines the legal aspects of state control over the financial activities of political parties in Ukraine and individual countries of the European Union. It is established that state control over financial reporting is one of the objects of general control over the financing of political parties. The regulatory and legal framework of the financial reporting of political parties is studied. A comparative analysis of the legislation on financial reporting in Poland, Lithuania, and Germany is conducted.

It is summarized that state control over the financing of political parties is a key tool for ensuring transparency, accountability, and integrity of the activities of political parties. An analysis of national and European experience shows that an effective control system is based on clearly defined financing rules, proper reporting, and the activities of specially authorized bodies that have sufficient powers to monitor and respond to identified financial violations. The Ukrainian model contains broad powers of the NACP and other bodies, but requires further improvement in view of European standards. In particular, it is advisable for Ukraine to: 1) detail the procedures for verifying financial reports and the procedure for responding to violations; 2) separation of reporting on state and private funding; 3) introduction of regular reporting to control bodies on receipt of contributions; 4) creation of an open online database on contributions (taking into account confidentiality requirements); 5) clear definition of target areas for the use of public funds by political parties.

Keywords: *political party, financing of political parties, political financing, control, financial control.*

Стаття надійшла до редколегії 24 листопада 2025 року

УДК 347.73

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.33-40

Л. М. Касьяненко,*доктор юридичних наук, професор,
Державний податковий університет
email: kasyanenko_l@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-1742-7580;****О. С. Гуслев,***здобувач вищої освіти 3-го курсу
Навчально-наукового інституту права,
Державний податковий університет
email: guslevoleksandr@gmail.com***ORCID ID 0009-0001-4196-0126**

ФІНАНСОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ З ПИТАНЬ ОПОДАТКУВАННЯ

Стаття присвячена характеристиці фінансової відповідальності за порушення законів з питань оподаткування, визначення її сутності, ознак, нормативних засад і проблем правозастосування, а також формування пропозицій щодо її удосконалення. Найбільше наповнення бюджетів надають податкові надходження. У період воєнного стану актуальність зростає і з'являється потреба в створенні чіткого й ефективного механізму протидії порушенням фінансового законодавства. Зазначається, що з огляду на прагнення України інтегруватися до європейського правового простору та стати повноправним членом ЄС питання вдосконалення фінансової відповідальності набуває особливої актуальності та має стати одним із пріоритетних напрямів її реформування. Досвід країн ЄС і США, де фінансово-правові механізми розроблені комплексно, системно, з урахуванням численних практичних аспектів діяльності держави й фінансових органів, а також з орієнтацією на інтереси платника податків і громадянське суспільство, може стати надзвичайно корисним орієнтиром у разі вдосконалення застосування фінансової відповідальності. Констатується, що, попри наявні санкції, українське законодавство містить суттєву прогалину: особа, яка вчинила фінансове правопорушення або корупційний злочин, часто може внести заставу й вийти з-під варті. Це дає змогу потенційно використовувати незаконно здобуті кошти, що створює значний ризик для фінансової безпеки та суспільного інтересу, особливо в разі серйозних корупційних і фінансових схем. Для підвищення ефективності системи відповідальності варто заборонити використання застави в таких випадках. Неефективне управління фінансовими ресурсами, зловживання службовим становищем і порушення процедур можуть становити серйозну

загрозу національній безпеці й обороноздатності країни. На думку авторів, тільки збалансований і поетапний підхід дасть змогу створити систему прозорих, справедливих і передбачуваних норм, підвищити фінансову дисципліну, зміцнити довіру громадян та забезпечити стабільний розвиток фінансової системи України відповідно до міжнародних стандартів та очікувань суспільства.

Ключові слова: фінансові правовідносини, відповідальність, фінансова відповідальність, контроль, корупція, податкові правовідносини, фінансова безпека.

Постановка проблеми. Фінансове законодавство України відіграє ключову роль у регулюванні процесів формування, розподілу та використання державних і місцевих фінансових ресурсів, визначаючи механізми, що забезпечують фінансову стабільність, економічну безпеку держави й ефективність функціонування фінансової системи. Дотримання його норм є невід'ємною умовою належного наповнення державних і місцевих бюджетів, забезпечення прозорості фінансової діяльності та запобігання негативним явищам у сфері публічних фінансів. Порушення у сфері податкового, бюджетного законодавства створюють умови тінізації економіки, зменшення доходів бюджетів різних рівнів. Адже найбільше наповнення бюджетів саме надають податкові надходження. У період воєнного стану актуальність зростає і з'являється потреба в створенні чіткого й ефективного механізму протидії порушенням фінансового законодавства.

Аналіз останніх публікацій. Питання фінансової відповідальності є предметом активного дослідження вітчизняних науковців, серед яких М. Глух, А. Іванський, Д. Кобильник, І. Криницький, М. Кучерявенко, Т. Латковська, Г. Наконечна, Н. Якимчук та ін.

Метою статті є аналіз фінансової відповідальності за порушення законів з питань оподаткування, визначення її сутності, ознак, нормативних засад і проблем правозастосування, а також формування пропозицій щодо її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Відповідальність як соціологічна категорія виражає свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей. Вона є невід'ємною складовою багатьох аспектів життя, зокрема державно-правовим наслідком вчинення правопорушення, та охоплює такі види, як кримінальна, адміністративна, фінансова, цивільно-правова й дисциплінарна. Кожен вид відповідальності має свої підстави, умови та наслідки, що регулюються відповідними нормами права, виконує надзвичайно важливу роль у забезпеченні стабільності фінансової системи держави, захисті публічних фінансових ресурсів та підтримці правопорядку у сфері публічних фінансів.

Науковці мають різний підхід до визначення фінансової відповідальності, наприклад, А. Іванський визначає її як державний осуд, який полягає в нормативному й забезпеченому державним примусом обов'язку суб'єктів суспільних відносин зазнавати заходів державного примусу за вчинене правопорушення, що полягають у засудженні і накладенні нових для порушника позбавленнях особистого або майнового характеру, й реалізується в охоронних правовідносинах відповідальності [1, с. 12]. Нині вважають, що сфера її застосування значно ширша, ніж межі фінансового права, й охоплює правопорушення у

сферах праці, конкуренції, реклами, безпеки, будівництва, обігу фінансових інструментів, соціального забезпечення, оподаткування, соціального страхування та інших суспільних відносин, у межах яких санкцією є грошовий обов'язок компенсаційного чи штрафного характеру [2, с. 88–89].

Фінансовій відповідальності притаманні певні принципи, як і будь-якій юридичній відповідальності. У ст. 61 Конституції України [3] визначено, що ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності за одне й те саме правопорушення, з цього випливає принцип одноразовості. Варто виділити принцип законності, як і будь-який вид юридичної відповідальності, вона має своє закріплення в нормах права, зокрема п. 111.1 Податкового кодексу України [4] визначено, що за порушення законів з питань оподаткування застосовується юридична фінансова відповідальність. До особи, яка вчинила правопорушення, має бути застосовано той вид відповідальності, який найбільш повно та точно описує вчинене нею діяння. Цей принцип можна також розглядати і з іншого боку, що не можна притягнути до відповідальності особу, вину якої доведено не було. Але діє презумпція вини платників податків, що є протилежним до поняття презумпції невинуватості, яка знаходить своє відображення найповніше в кримінальному законодавстві. Цей принцип базується на тому, що платник податків вважається винним у намірі ухилення від сплати податків, допоки не доведе іншого, і цей обов'язок покладається на нього самого. Це питання часто розглядається як те, що не відповідає принципу верховенства права, закріпленого ст. 8 Конституції України [3], але звучать і пропозиції, що потрібно відмовитися від презумпції вини в податковій та митній політиці, оскільки вона порушує права платників і стримує економічний розвиток [5]. Однак Касаційний адміністративний суд Верховного Суду від 20 березня 2025 року постановою в справі № 260/6734/23 підкреслює, що, як передбачено в пункті 112.7 статті 112 Податкового кодексу України у разі, якщо контролювальний орган не доведе, що платник податків мав можливість для дотримання правил і норм, за порушення яких Податковим кодексом України передбачена відповідальність, проте не вжив достатніх заходів щодо їхнього дотримання, платник податків не може бути притягнутий до відповідальності за таке порушення. Положення цього пункту застосовуються виключно в разі, якщо умовою притягнення до фінансової відповідальності за податкове правопорушення є наявність вини платника податків [6].

За порушення законів з питань оподаткування застосовується, відповідно до ст. 111 Податкового кодексу України [4], фінансова, адміністративна та кримінальна відповідальність. Визначення в ст. 111.2 «фінансова відповідальність, що встановлюється згідно з іншими законами, контроль за дотриманням яких покладено на контролюючі органи, може застосовуватися у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) та/або пені» абсолютно є некоректним.

Зарубіжний досвід демонструє ефективність комплексного підходу до фінансової відповідальності. Країни ЄС та ОЕСР використовують ризикоорієнтовані моделі контролю, цифрові технології для відстеження фінансових потоків, механізми добровільного усунення порушень, стимулювальні заходи для сумлінних платників, а також жорсткі санкції за систематичні порушення. Такий підхід підвищує фінансову дисципліну,

знижує рівень корупційних правопорушень і формує довіру суспільства до держави. У контексті адаптації українського законодавства до європейських стандартів важливо впровадити схожі механізми, інтегрувати цифровий контроль і посилити роль превентивних заходів. Особливого значення фінансова відповідальність набуває в умовах воєнного стану. Неефективне управління фінансовими ресурсами, зловживання службовим становищем і порушення процедур можуть становити серйозну загрозу національній безпеці та обороноздатності країни. Контроль за діяльністю державних фінансових органів у цей період повинен охоплювати аудит, громадський контроль, оцінювання ефективності управління бюджетними ресурсами. Надання таких функцій контролю дає змогу запобігати зловживанням, підвищує фінансову дисципліну та зміцнює довіру за несприятливих умов.

З огляду на прагнення України інтегруватися до європейського правового простору та стати повноправним членом ЄС питання вдосконалення фінансової відповідальності набуває особливої актуальності та має стати одним із пріоритетних напрямів реформування. Українське фінансове законодавство, як уже зазначалось, сьогодні стикається з рядом проблемних моментів, які суттєво ускладнюють правильне й ефективне застосування норм. Саме тому досвід країн ЄС і США, де фінансово-правові механізми розроблені комплексно, системно, з урахуванням численних практичних аспектів діяльності держави й фінансових органів, а також з орієнтацією на інтереси платника податків і громадянське суспільство, може стати надзвичайно корисним орієнтиром у розрізі вдосконалення української системи фінансової відповідальності. Йдеться про можливість перейняти не тільки окремі технічні або процедурні рішення, а й підхід до організації фінансового контролю, який поєднує превентивні, регулятивні та каральні функції, створює систему прозорих і передбачуваних санкцій і стимулює свідоме дотримання фінансової дисципліни. Одним із яскравих і добре відомих прикладів у цьому контексті є практика Німеччини, де діє *Abgabenordnung* (АО) – Податковий кодекс [7], що детально регулює всі податкові та фінансові відносини держави й платників податків. Він відрізняється високим рівнем системності та інтеграції різних аспектів фінансової діяльності: від чіткого визначення податкових зобов'язань і способів їхнього виконання, встановлення точних правил щодо термінів сплати та оформлення документів до визначення механізмів застосування санкцій за порушення та встановлення порядку оскарження рішень органів фінансового контролю. Такий комплексний підхід дає змогу забезпечити не лише належний захист державних фінансових інтересів, а й створює прозору, передбачувану та справедливую систему для платників податків, що зі свого боку підвищує довіру громадян до держави, забезпечує відчуття безпеки та справедливості у відносинах з державними фінансовими органами. Зокрема, § 152 – регламентує застосування надбавки за несвоєчасне подання податкової декларації, чітко визначаючи межі санкцій, їх розмір, максимальні ліміти та умови, за яких надбавка може не застосовуватися, що демонструє збалансований підхід до стягнення податків; § 240 – встановлює порядок нарахування пені за прострочку сплати податків; § 218 – визначає способи реалізації податкових вимог, встановлюючи прозорі правила виконання податкових зобов'язань і надаючи платнику можливість правового захисту [7]. Німецьке законодавство також встановлює адміністративну та

кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків. Схожий комплексний підхід застосовується й у США, де законодавство передбачає кримінальну відповідальність за умисне невиконання обов'язку збору або перерахування податків (26 U.S.C. § 7202) та за умисне невиконання податкових зобов'язань (26 U.S.C. § 7203) [8]. Для доведення провини в США потрібно встановити наявність свідомого та добровільного порушення відомого юридичного обов'язку, оскільки проста недбалість або помилка не зумовлюють кримінальної відповідальності. Санкції за ці порушення передбачають чіткі грошові штрафи та терміни ув'язнення: за § 7202 штраф може досягати 10 000 USD і/або ув'язнення до 5 років, а за § 7203 – до 25 000 USD для фізичних осіб або до 100 000 USD для корпорацій і/або ув'язнення до 1 року. Крім того, корпоративна відповідальність у США регламентується Sarbanes-Oxley Act (SOX), ухваленим 2002 року, який зобов'язує керівництво публічних компаній оцінювати ефективність системи внутрішнього контролю над фінансовою звітністю, проводити її атестування незалежними аудитором та розкривати будь-які виявлені суттєві слабкі місця в контролі. Посадові особи, які навмисно надають неправдиві дані для фінансової звітності, несуть кримінальну відповідальність, охоплюючи значні штрафи та ув'язнення, що створює сильний стимул для дотримання фінансової дисципліни та запобігає корпоративному шахрайству [8].

Порівняно з високими грошовими штрафами, що застосовуються до корпорацій у США, санкції, передбачені ст. 212 Кримінального кодексу України [9] за ухилення від сплати податків, є порівняно менш жорсткими та більш гнучкими. Умисне ухилення від сплати податків у значних розмірах карається штрафом від 5 000 до 10 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – НМДГ) із можливою заборотою обіймати певні посади на строк до трьох років. Якщо діяння вчинено за попередньою змовою групою осіб або призвело до надходження коштів у великих розмірах, штраф може сягати 15 000 НМДГ із аналогічним обмеженням прав. Повторні порушення або дії в особливо великих розмірах караються штрафом до 25 000 НМДГ із позбавленням права обіймати певні посади й конфіскацією майна. Діяння не вважається умисним ухиленням, якщо платник податків сплатив податки та відшкодував збитки, скористався податковим компромісом. На нашу думку, попри наявні санкції, українське законодавство містить суттєву прогалину: особа, яка вчинила фінансове правопорушення або корупційний злочин, часто може внести заставу й вийти з-під варті. Це дає змогу потенційно використовувати незаконно здобуті кошти, що створює значний ризик для фінансової безпеки та суспільного інтересу, особливо в разі серйозних корупційних і фінансових схем. Для підвищення ефективності системи відповідальності потрібно заборонити використання застави в таких випадках.

Отже, українське законодавство могло б активно перейняти зарубіжний досвід: інтеграцію гнучких механізмів, використання цифрових технологій, превентивних заходів та персоналізованої відповідальності. Це дало б змогу узгодити різні види юридичної відповідальності, підвищити передбачуваність правозастосування, забезпечити стабільність правового режиму фінансової діяльності, інтегрувати національні підходи до європейських та міжнародних стандартів і зміцнити довіру громадян до держави. Водночас у разі адаптації зарубіжних практик варто враховувати національні особливості,

культуру дотримання законів та ряд інших особливостей, щоб створити справедливу, прозору й ефективну систему фінансового контролю.

Висновки. Відповідальність має забезпечити законність і дисципліну у сфері публічних фінансів, змушуючи суб'єктів виконувати свої фінансові обов'язки та своєчасно застосовуватися санкції в разі порушень. Відповідальність має забезпечувати стабільність фінансової системи. Досвід Німеччини та США демонструє ефективність комплексного підходу до організації фінансової відповідальності. Потрібно поступово адаптувати міжнародні практики, враховувати національні особливості, рівень розвитку та правову культуру, щоб уникнути простого перенесення рішень і чекати більш ефективного та чіткого регулювання. Тільки збалансований і поетапний підхід дасть змогу створити систему прозорих, справедливих та передбачуваних норм, підвищити фінансову дисципліну, зміцнити довіру громадян і забезпечити стабільний розвиток фінансової системи України відповідно до міжнародних стандартів та очікувань суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іванський А. Й. Фінансово-правова відповідальність в сучасній Україні: теоретичне дослідження : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук, спец. : 12.00.07. Одеса : Одеська національна юридична академія, 2009. 42 с. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2aca2d4d-c5fd-48e6-9960-b38a95100de2/content>
2. Шумейко І. Фінансова відповідальність: поняття, ознаки та співвідношення з суміжними поняттями. *Юридичний вісник*. 2023. № 6. С. 88–89. URL : http://yurvisnyk.in.ua/v6_2023/12.pdf
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення: 27.11.2025).
4. Податковий кодекс України : Закон України від 10 грудня 2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення 05.10.2025. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#top> (дата звернення: 17.11.2025).
5. Бути підприємцем в Україні – означає бути винним. Чому «презумпція вини» платника податків – це втрачене майбутнє / Forbes Ukraine. URL : <https://forbes.ua/money/buti-pidpriemtsem-v-ukraini-oznachae-buti-vinnim-chomu-prezumptsiya-vini-platnika-podatktiv-tse-vtrachene-maybutne-22092022-8525>
6. Постанова КАС ВП від 20.03.2025 у справі № 260/6734/23 / Касаційний адміністративний суд Верховного Суду. URL : https://protocol.ua/ru/postanova_kas_vp_vid_20_03_2025_roku_u_spravi_260_6734_23/
7. The Fiscal Code of Germany (Abgabenordnung). URL : https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_ao/
8. U.S. CODE. URL : <https://law.justia.com/codes/us>
9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Дата оновлення 17.07.2025. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 19.11.2025).

REFERENCES

1. Ivansky A. Y. Financial and legal responsibility in modern Ukraine: theoretical research : author's abstract. dissertation for the degree of Doctor of Law, special : 12.00.07. Odesa : Odesa National Law Academy, 2009. 42 p. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2aca2d4d-c5fd-48e6-9960-b38a95100de2/content>
2. Shumeiko I. Financial responsibility: concept, features and correlation with related concepts. *Legal Bulletin*. 2023. № 6. Pp. 88–89. URL : http://yurvisnyk.in.ua/v6_2023/12.pdf
3. Constitution of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-VR. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top>
4. Tax Code of Ukraine : Law of Ukraine dated December 10, 2010 No. 2755-VI. Update date 05.10.2025. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#top>
5. Being an entrepreneur in Ukraine means being guilty. Why the “presumption of guilt” of the taxpayer is a lost future / Forbes Ukraine Magazine. URL : <https://forbes.ua/money/buti-pidpriemtsem-v-ukraini-oznachae-buti-vinnim-chomu-prezumptsiya-vini-platnika-podatniv-tse-vtrachene-maybutne-22092022-8525>
6. Resolution of the CAS of the Supreme Court of Ukraine dated March 20, 2025 in case No. 260/6734/23 / Cassation Administrative Court of the Supreme Court. URL : https://protocol.ua/ru/postanova_kas_vp_vid_20_03_2025_roku_u_spravi_260_6734_23/
7. The Fiscal Code of Germany (Abgabenordnung). URL : https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_ao/
8. U.S. CODE. URL : <https://law.justia.com/codes/us>
9. Criminal Code of Ukraine : Law of Ukraine dated April 5, 2001 No. 2341-III. Update date 07/17/2025. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

L. M. Kasianenko, O. S. Guslev. FINANCIAL LIABILITY FOR VIOLATION OF TAX LAWS

The article is devoted to the characteristics of financial liability for violations of laws on taxation, determining its essence, features, regulatory principles and problems of law enforcement, as well as the formation of proposals for its improvement. The largest filling of budgets is provided by tax revenues. During the period of martial law, the relevance increases and there is a need to create a clear and effective mechanism for combating violations of financial legislation. It is noted that given Ukraine's desire to integrate into the European legal space and become a full member of the EU, the issue of improving financial responsibility is becoming particularly relevant and should become one of the priority areas of its reform. The experience of the EU and the USA, where financial and legal mechanisms are developed comprehensively, systematically, taking into account numerous practical aspects of the activities of the state and financial authorities, as well as focusing on the interests of the taxpayer and civil society, can become an extremely useful guide in improving the application of financial responsibility. It is noted that despite the existing sanctions, Ukrainian legislation contains a significant gap: a person who has committed a financial offense or corruption crime can often post bail and be released from custody. This allows for

the potential use of illegally obtained funds, which poses a significant risk to financial security and the public interest, especially in cases of serious corruption and financial schemes. To increase the effectiveness of the accountability system, it is worth prohibiting the use of collateral in such cases. Inefficient management of financial resources, abuse of office, and violations of procedures can pose a serious threat to the country's national security and defense capability. According to the authors, only a balanced and phased approach will allow creating a system of transparent, fair, and predictable norms, increasing financial discipline, strengthening public trust, and ensuring the stable development of Ukraine's financial system in accordance with international standards and public expectations.

Key words: *financial legal relations, responsibility, financial responsibility, control, corruption, tax legal relations, financial security.*

Стаття надійшла до редколегії 7 листопада 2025 року

УДК 347.73

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.41-51

О. П. Мельник,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
email: melnik.fin.pravo@gmail.com*

ORCID ID 0000-0001-8946-1337;**О. В. Глух,**

*аспірант кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
email: sashagluh47@gmail.com*

ORCID ID 0009-0006-6032-6207

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВОГО КРЕДИТУ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Сучасний етап розвитку податкових правовідносин в Україні характеризується активною цифровізацією процесів адміністрування податку на додану вартість, що зумовлює потребу в переосмисленні підходів до правового регулювання податкового кредиту.

Для досягнення поставленої цілі застосовано комплексний підхід, що визначає застосування загальнонаукових і спеціально-наукових методів дослідження. Зокрема, функціональний метод застосовано для визначення функцій суб'єктів, які забезпечують формування податкового кредиту. Формально-юридичний метод використано для аналізу норм правових актів, що регулюють податковий кредит. Системно-структурний метод застосовано для виокремлення основних особливостей правового регулювання податкового кредиту. Для формування висновків і пропозицій також застосовувалися методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії.

Під час проведеного дослідження встановлено, що цифровізація податкового адміністрування суттєво трансформувала механізм формування податкового кредиту з податку на додану вартість, підвищивши рівень його прозорості, контрольованості та автоматизації. Проаналізовано правове регулювання функціонування електронних сервісів, зокрема Єдиного реєстру податкових накладних та системи електронного адміністрування ПДВ, що є ключовими інструментами забезпечення достовірності податкових даних і своєчасності їх обробки. Визначено, що одним із найбільш проблемних аспектів залишається блокування реєстрації податкових накладних та відсутність своєчасної реєстрації продавцем, що позбавляє покупця можливості реалізувати право на формування податкового кредиту.

Підсумовано, що правове регулювання податкового кредиту в умовах цифровізації податкового адміністрування набуває особливої актуальності, оскільки ефективне використання цього інституту прямо впливає на рівень фінансової дисципліни платників податків і прозорість податкових відносин. Цифровізація податкового адміністрування сприяє більш ефективному застосуванню механізмів податкового кредиту. Запропоновано такі кроки для вдосконалення правового регулювання податкового кредиту в умовах цифровізації: 1) розширення переліку обставин, які можуть бути підставою для корегування строків виконання податкових зобов'язань; 2) посилення вимог до інформаційної безпеки електронних сервісів; 3) інтеграцію різних державних реєстрів для підвищення точності перевірки даних. Отже, правове регулювання податкового кредиту в цифровому середовищі має поєднувати нормативно-правові засади з сучасними технологічними можливостями, створюючи умови для прозорого, ефективного та справедливого податкового адміністрування.

Ключові слова: *податковий кредит, податкові правовідносини, цифровізація, податкове адміністрування, податок на додану вартість, фінансовий контроль.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку податкових правовідносин в Україні характеризується активною цифровізацією процесів адміністрування податку на додану вартість, що зумовлює необхідність переосмислення підходів до правового регулювання податкового кредиту. Незважаючи на впровадження Єдиного реєстру податкових накладних, автоматизованих систем моніторингу та електронного документообігу, на практиці зберігається значна кількість колізій, технічних обмежень і спірних ситуацій, що ускладнюють реалізацію платниками податку свого права на податковий кредит. Особливої гостроти проблема набуває в умовах воєнного стану, коли безперерйне функціонування бізнесу та стабільні бюджетні надходження мають критичне значення. Відсутність належної реєстрації податкових накладних, блокування податкових документів, недосконалість, а також прогалини в правовому регулюванні створюють загрозу для ефективності податкового адміністрування та порушення балансу інтересів держави і платників податків. З огляду на це актуальним є дослідження та вдосконалення правового механізму формування податкового кредиту в умовах цифровізації податкового адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали роботи вчених, які досліджували правове регулювання податкового кредиту, а саме: М. І. Дамірчаєв, Д. А. Кобильнік, Д. К. Кравченко, С. О. Ніщима, Н. А. Макаренко, Р. Я. Павлішак, І. Цюцяк, А. Цюцяк, В. Цюцяк та ін. Проте недоцільно вважати, що всі проблеми, пов'язані з правовим регулюванням податкового кредиту, є вирішеними, тому в цій статті спробуємо визначити правові засади формування податкового кредиту в умовах цифровізації.

Метою є комплексний аналіз правового регулювання податкового кредиту в умовах цифровізації податкового адміністрування, з'ясування впливу електронних сервісів, автоматизованих систем контролю та Єдиного реєстру податкових накладних на формування, підтвердження та реалізацію права платників податків на податковий кредит.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням статті є проаналізувати нормативно-правову базу, що регулює порядок формування та підтвердження податкового кредиту в Україні, дослідити роль цифрових інструментів, зокрема Єдиного реєстру податкових накладних, електронного кабінету платника, автоматизованих систем ризик-орієнтованого моніторингу, у забезпеченні прозорості та контролю за формуванням податкового кредиту.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі категорія «податковий кредит» визначається в таких аспектах: 1) податковий кредит як елемент механізму справляння податку на додану вартість, що фактично виконує функцію бюджетного кредитування; 2) податковий кредит у контексті оподаткування доходів; 3) податковий кредит як одна із форм податкової пільги [1, с. 132].

Науковці наголошують, що поняття «податковий кредит» має подвійну правову природу, оскільки регулюється як імперативними, так і диспозитивними нормами. Вони вважають, що неправильно ототожнювати податковий кредит із податковою пільгою, адже вказані категорії різняться за природою та правовим змістом: пільга передбачає часткове або повне звільнення від сплати податку, тоді як податковий кредит лише змінює порядок виконання податкового обов'язку, не скасовуючи його, тому доцільно розглядати податковий кредит як особливу форму зміни строків сплати податкового зобов'язання та визначати його узагальнено як суму, на яку платник податку має право зменшити зобов'язання впродовж відповідного звітного періоду [1, с. 136].

Д. В. Тимошевський підкреслює, що чинне податкове законодавство України закріплює поняття «податковий кредит» у кількох площинах: як елемент механізму податку на додану вартість, пов'язаний із бюджетним відшкодуванням, а також як податковий кредит у процесі оподаткування доходів. Тривалий час у національній податковій доктрині податковий кредит розглядається як різновид податкової пільги. Водночас, погоджуючись із позицією автора, варто наголосити, що такі підходи є помилковими, адже ні податкові пільги, ні податковий кредит не охоплюють один одного за змістом і мають ширші, самостійні характеристики. Тому їхнє повне ототожнення не може вважатися обґрунтованим [2, с. 525].

Так, відповідно до статті 14.1.1.181 Податкового кодексу (далі – ПК України) під податковим кредитом потрібно визначати суму, на яку платник податку на додану вартість може зменшити податкове зобов'язання звітного (податкового) періоду, яка визначається в порядку, встановленому розділом V ПК України [3].

Поміж іншого, порядок реєстрації платником податку на додану вартість встановлено в статті 183 ПК України. Вказаною нормою визначено, що в разі добровільної реєстрації особи як платника податку на додану вартість така особа вважатиметься платником податку на додану вартість і матиме право на податковий кредит і складання податкових накладних. Так, у разі добровільної реєстрації особи як платника податку на додану вартість реєстраційна заява подається не пізніше ніж за 10 календарних днів до початку податкового періоду, з якого такі особи вважатимуться платниками податку та матимуть право на податковий кредит і складання податкових накладних [3].

Основою системи електронного адміністрування податку на додану вартість є спеціальний ПДВ-рахунок, який слугує механізмом, через який платник перераховує кошти зі свого поточного банківського рахунку на окремий рахунок, призначений для здійснення розрахунків із бюджетом за податковими зобов'язаннями з податку на додану вартість. Відкриття такого електронного рахунку здійснюється Державною казначейською службою України автоматично та безкоштовно на підставі даних реєстру платників податку. Вчений І. Цюцяк наголошує, що сьогодні досягненням в адмініструванні податку на додану вартість та податкового кредиту є впровадження автоматичного обліку, збору та контролю суми досліджуваного податку, що базується на функціонуванні сучасного електронного механізму. Процедура реєстрації вхідних податкових документів у системі Єдиного реєстру податкових накладних (далі – ЄРПН) передбачає не лише оцінку діяльності платників податку на додану вартість, але й перевірку відповідності податкових документів чинному законодавству. Здійснення контролю над дотриманням правил оподаткування забезпечується за допомогою системи автоматизованого моніторингу, яка зі свого боку виявляє порушення та приводить до зупинення реєстрації вхідних податкових документів у разі їх виявлення [4, с. 237].

Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій створює передумови для формування ефективної цифрової інформаційної системи, що ґрунтуватиметься на даних бухгалтерського обліку та звітності платників податків, а також інформації органів державного фінансового контролю. А. Цюцяк, І. Цюцяк, В. Цюцяк вважають, що функціонування такої системи дасть змогу забезпечити реалізацію контрольно-аналітичних завдань управління, здійснення моніторингу фінансових операцій, а також впровадження механізмів управління ризиками та контролю за фінансовими потоками. Схожа цифрова платформа надаватиме можливість дистанційно відстежувати фінансові операції, аналізувати фінансові показники та ризики, проводити комп'ютерний аудит і виявляти порушення у сфері фінансової діяльності. Взаємодія платників податків із органами державного фінансового контролю, зокрема з Державною податковою службою України, в електронному форматі забезпечує якісно новий рівень обслуговування та створює можливість для дистанційної комунікації. Такий підхід надає суб'єктам господарювання змогу швидко, коректно та своєчасно виконувати свої податкові обов'язки, формувати й подавати різні види звітності, а також здійснювати комунікацію з контролювальними органами максимально зручно та без потреби в особистому відвідуванні. Для впровадження стратегії цифрової трансформації податкової сфери Державна податкова служба України створила ряд сучасних і функціональних сервісів у форматі мобільного застосунку, які відповідають актуальним запитам платників податків. Одним із ключових інструментів є сервіс «InfoTAX», що забезпечує доступ до відповідної інформації через месенджери Telegram і Viber. Завдяки цьому сервісу користувачі можуть отримувати повідомлення, реєстраційні та облікові дані, витяги з реєстрів, інформацію щодо стану розрахунків за податками та платежами, результати опрацювання поданих документів, нагадування про граничні строки сплати податків і подання звітності, а також відомості про наявність податкового боргу або ризики його виникнення в разі несвоєчасної сплати зобов'язань. Статистичні дані Державної податкової служби України підтверджують успішність цифровізації

процесів податкових розрахунків, а саме вже зареєстровано понад 470,8 тис. програмних реєстраторів розрахункових операцій, за допомогою яких фіскалізовано більше ніж 3,9 млрд документів. Використання таких технологічних рішень дає змогу забезпечувати прозорий доступ платників податків до актуальної інформації та значно розширює спектр електронних послуг у податковій сфері, зокрема й щодо надання податкового кредиту. Застосування цифрових інструментів сприяє раціональному використанню інформаційних, трудових і фінансових ресурсів як платниками податків, так і органами державного фінансового контролю, підвищуючи ефективність їхньої діяльності та якість податкового адміністрування [5, с. 52].

Зі свого боку Н. В. Рогова наголошує, що сьогодні актуальним є питання запровадження технологій штучного інтелекту в діяльність податкової служби. Для ефективного застосування технологій штучного інтелекту потребує схвалення комплексної концепції, яка має передбачати модернізацію IT-інфраструктури через створення власного програмного забезпечення або співпраці з провідними IT-компаніями та FinTech-стартапами, а також залученням фахівців із компетенціями у сфері системного аналізу, науки про дані, прогнозової та описової аналітики. Крім того, концепція повинна забезпечити гнучку й ефективну інтеграцію структурних підрозділів і спеціалістів з метою централізованого чи децентралізованого виконання аналітичних функцій. Реалізація цих підходів створить підґрунтя для формування сучасних цифрових сервісів і, відповідно, налагодження якісної взаємодії між податковими органами та платниками податків. Це зі свого боку сприятиме своєчасному виконанню податкових зобов'язань та оперативному інформуванню сторін про стан їхніх правовідносин. Під час проектування цифрової податкової системи потрібно враховувати такі ключові вимоги: а) гнучкість – здатність системи адаптуватися до змін як зовнішнього, так і внутрішнього середовища; б) безперервне вдосконалення інформаційного, технічного та програмного забезпечення; в) універсальність – здатність обробляти значний обсяг різнопланових, зокрема нетипових операцій; г) дистанційний доступ до функціоналу; д) варіативність використання відповідно до потреб користувача; е) сумісність – можливість інтеграції з інформаційними системами користувачів та врахування людського чинника; ж) захищеність даних від несанкціонованого доступу; и) надійність технічного та програмного забезпечення [6, с. 110].

Д. А. Кобильнік підкреслює, що одним із визначальних елементів у регулюванні інституту податкового кредиту є нормативне закріплення чітких підстав, за яких платник може розраховувати на його застосування. Такі підстави повинні спиратися на об'єктивні чинники, що реально перешкоджають своєчасному виконанню податкових зобов'язань. Учений акцентує увагу на двох ключових аспектах. По-перше, до відповідного переліку обставин зобов'язково мають бути долучені ситуації, коли своєчасна сплата податків здатна суттєво загрожувати подальшому функціонуванню підприємства, фактично наближаючи його до ліквідації. Це може існувати, наприклад, у разі завдання значних збитків унаслідок стихійних лих чи інших надзвичайних ситуацій. По-друге, умови, які надають право на податковий кредит, а також категорії витрат, що можуть бути враховані, повинні бути точно сформульовані й містити вичерпний перелік. Такий підхід забезпечить прозорість, визначеність і передбачуваність для платників податків і

контролювальних органів у частині випадків, коли може бути змінено строки виконання податкових зобов'язань [7, с. 143].

Нині правове регулювання податкового кредиту закріплено в статті 198 ПК України, у якій регламентовано, що до податкового кредиту належать суми податку, сплачені / нараховані в разі проведення операцій з: а) придбання або виготовлення товарів і послуг; б) придбання необоротних активів; в) отримання послуг, наданих нерезидентом на митній території України, та в разі отримання послуг, місцем постачання яких є митна територія України; г) ввезення необоротних активів на митну територію України за договорами оперативного або фінансового лізингу; д) ввезення товарів та/або необоротних активів на митну територію України. Датою віднесення сум податку до податкового кредиту вважається дата тієї події, що відбулася раніше: 1) дата списання коштів з рахунку платника податку в банку / небанківському надавачу платіжних послуг на оплату товарів / послуг; 2) дата списання електронних грошей платника податків як оплата товарів / послуг, що підлягають постачанню, на електронний гаманець постачальника; 3) дата отримання платником податку товарів / послуг [3].

Також у статті 198.6 ПК України визначено, що не належать до податкового кредиту суми податку, сплаченого (нарахованого) у зв'язку з придбанням товарів / послуг, не підтверджені зареєстрованими в ЄРПН податковими накладними / розрахунками корегування до таких податкових накладних чи не підтверджені митними деклараціями, іншими документами, передбаченими ПК України. У разі коли на момент перевірки платника податку органом фінансового контролю суми податку, попередньо внесені до складу податкового кредиту, залишаються не підтвердженими зазначеними документами, платник податку несе відповідальність. Податкові накладні, отримані з ЄРПН, є для отримувача товарів / послуг підставою для нарахування сум податку, що належать до податкового кредиту [3].

Так, для визначення податкового кредиту за купівлю товарів / послуг / необоротних активів, платник податку на додану вартість повинен мати правильно оформлені підтверджувальні документи. Для покупця товару податкова накладна є підставою для визнання податкового кредиту. Без цього документа покупець не має права на податковий кредит. Однак відсутність належно оформлених підтвердних документів, визначених п. 198.6 ст. 198 ПК України, може бути перешкодою для визнання податкового кредиту [8].

Відповідно до статті 200-1 ПК України система електронного адміністрування податку на додану вартість забезпечує автоматичний облік у розрізі платників податку: суми податку, що містяться в складених та отриманих податкових накладних і розрахунках корегування, зареєстрованих у ЄРПН; суми податку, сплачені платниками під час ввезення товару на митну територію України; суми поповнення та залишку коштів на рахунках у системі електронного адміністрування податку на додану вартість; суми податку, на яку платники мають право зареєструвати податкові накладні та розрахунки корегування до податкових накладних у ЄРПН; інші показники, які враховуються під час обрахунку суми податку. Платникам податку автоматично відкриваються рахунки в системі електронного адміністрування податку на додану вартість. Розрахунки з бюджетом у системі електронного адміністрування податку на додану вартість здійснюються з цих рахунків [3].

Мельник О. П., Глух О. В. Правове регулювання податкового кредиту в умовах цифровізації податкового адміністрування

В. Сідляр акцентує увагу, що цифровізація податкових процедур є одним із провідних напрямів підвищення результативності податкового адміністрування. Використання автоматизованих систем обробки даних та електронного документообігу істотно оптимізує процеси адміністрування податків, знижує ймовірність маніпуляцій податковою інформацією та забезпечує швидкий контроль за діяльністю суб'єктів господарювання. Підвищення ефективності оподаткування малого та середнього бізнесу є важливим чинником не лише забезпечення фінансової стабільності, але й загального соціально-економічного розвитку держави. У цьому контексті значущим є впровадження сучасних цифрових технологій та ІТ-рішень у сферу податкового адміністрування, зокрема в удосконалення механізмів податкового кредиту. Забезпечення прозорості та підзвітності представників малого й середнього підприємництва є важливою умовою запобігання уникненню сплати податків. Значущою складовою модернізації податкового адміністрування є міжнародна співпраця та обмін даними. В умовах воєнного стану для України надзвичайно важливо зберегти економічну активність суб'єктів господарювання, зокрема малого й середнього бізнесу. Вони є ключовими складовими економічної стабільності та розвитку, забезпечують значну частку робочих місць, стимулюють впровадження інновацій і відіграють важливу роль у підтриманні соціально-економічної стійкості держави. Підтримка діяльності малого та середнього бізнесу дає змогу зберегти економічну динаміку, що є критичною в умовах воєнних викликів, коли національна економіка зазнає значних навантажень. Водночас підтримка активності малого та середнього бізнесу повинна супроводжуватися впровадженням ефективних заходів протидії ухиленню від сплати податків, що сприятиме стабільним надходженням до державного бюджету, важливим для фінансування оборонних потреб, соціальних програм і післявоєнного відновлення економіки [9, с. 85].

Відповідно до статті 201 ПК України на дату виникнення податкових зобов'язань платник податку на додану вартість зобов'язаний скласти податкову накладну в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису або вдосконаленого електронного підпису, що базується на кваліфікованому сертифікаті електронного підпису, та зареєструвати її в ЄРПН. Податкова накладна повинна містити такі обов'язкові реквізити: 1) порядковий номер податкової накладної; 2) дата складання податкової накладної; 3) назва або ПІБ платника податку – продавця – юридичної або фізичної особи, зареєстрованої як платник податку; 4) податковий номер платника (для продавця та покупця); 5) назва або ПІБ платника-покупця товарів / послуг; 6) опис товарів або послуг (номенклатура) та їх кількість; 7) ціна постачання без податку на додану вартість; 8) ставка податку та сума ПДВ у цифровому вигляді; 9) загальна сума до сплати з урахуванням податку; 10) код товару або послуги згідно з УКТ ЗЕД або Державним класифікатором продукції та послуг (не менше ніж перші чотири цифри); 11) індивідуальний податковий номер; 12) дата та номер митної декларації, якщо податкова накладна складається за операціями з вивезення товарів за межі митної території України; 13) дата та номер договору (контракту) за операціями з вивезення товарів; у разі форвардного контракту – відповідна відмітка про нього. Форма та порядок заповнення податкової накладної затверджуються Міністерством фінансів України. Порядок ведення

Єдиного реєстру податкових накладних визначається Кабінетом Міністрів України. Покупець має право перевіряти відповідність даних отриманої податкової накладної інформації, що міститься в ЄРПН. У разі відсутності реєстрації податкової накладної платником податку-продавцем у ЄРПН покупець не набуває права внести суму податку на додану вартість до податкового кредиту. Водночас це не звільняє продавця від обов'язку відобразити суму податку на додану вартість, зазначену в податковій накладній, у складі податкових зобов'язань за відповідний звітний період [3].

Цифровізація суттєво вплинула на процедуру реєстрації податкових накладних, забезпечивши автоматизацію багатьох етапів, проте наявні недоліки в цифрових механізмах моніторингу. Цифровізація податкового адміністрування, доволі ґрунтована правова регламентація процедури реєстрації податкових накладних, не має ефективності з огляду на те, що наразі відсутній чіткий перелік документів, потрібних для зупиненої реєстрації, що створює правову невизначеність. Судова практика засвідчує системні порушення з боку контролювальних органів, зокрема, відсутність конкретизації підстав відмови та переліку відповідних документів. М. Дамірчись виокремлює такі проблемні питання щодо цифровізації процесу реєстрації податкових накладних: 1) визначення причин того, чому органи контролю, не враховуючи судову практику, продовжують ухвалювати необґрунтовані рішення, формувати квитанції; 2) щодо заходів, які мають бути прийняті для подолання такої негативної практики органів контролю, і обов'язкового врахування останніми правових позицій судових органів. Вчений зазначає, що потрібні чіткі зміни щодо деталізації переліків документів для відповідних підстав, строків подачі, перевірки тощо. Водночас такі трансформації мають бути пов'язані з удосконаленням уже цифровізованих процедур моніторингу, податкових перевірок з урахуванням існуючих недоліків. Так, має бути вдосконалений автоматизований контроль відповідності податкових накладних та забезпечено прозорість і проведена конкретизація вимог до платників податків [10, с. 477].

Висновки. Отже, на наше переконання, правове регулювання податкового кредиту в умовах цифровізації податкового адміністрування набуває особливої актуальності, оскільки ефективне використання цього інституту прямо впливає на рівень фінансової дисципліни платників податків і прозорість податкових відносин. Під податковим кредитом у сучасному українському законодавстві розуміють право платника податків на зменшення податкових зобов'язань на суму податку, сплаченого попередніми суб'єктами господарювання під час здійснення операцій, що підлягають оподаткуванню. Цифровізація податкового адміністрування сприяє більш ефективному застосуванню механізмів податкового кредиту. Зокрема, автоматизовані системи обліку та електронні сервіси, як-от ПДВ-рахунки, дистанційна подача звітності, електронний документообіг та аналітичні платформи, забезпечують оперативний контроль за податковими зобов'язаннями, мінімізують ризики помилок і маніпуляцій, а також дають змогу платникам податків своєчасно використовувати податковий кредит повним обсягом. Важливим аспектом правового регулювання є чітке визначення підстав, умов і процедур надання податкового кредиту. Проте пропонуємо такі кроки для вдосконалення правового регулювання податкового кредиту в умовах цифровізації, а саме: 1) розширення переліку

обставин, які можуть бути підставою для коригування строків виконання податкових зобов'язань; 2) посилення вимог до інформаційної безпеки електронних сервісів; 3) інтеграцію різних державних реєстрів для підвищення точності перевірки даних. Отже, правове регулювання податкового кредиту в цифровому середовищі має поєднувати нормативно-правові засади із сучасними технологічними можливостями, створюючи умови для прозорого, ефективного та справедливого податкового адміністрування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковалко Н. М., Глух О. В. Теоретичні підходи до визначення поняття «податковий кредит». *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2024. № 3 (16). С. 131–137. DOI : [https://doi.org/10.33244/2617-4154-3\(16\)-2024-131-137](https://doi.org/10.33244/2617-4154-3(16)-2024-131-137) ; URL : <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/274>
2. Тимошевський Д. В. Правове регулювання податкового кредиту. *Форум права*. 2009. № 1. С. 524–527. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index
3. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17>
4. Цюцяк І., Цюцяк А., Цюцяк В. Податковий кредит за податком на додану вартість: сучасний стан обліку та електронне адміністрування. *Економічний аналіз*. 2023. Том 33, № 2. С. 230–238. DOI : <https://doi.org/10.35774/econa2023.02.230> ; URL : <http://repository.ukd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1807>
5. Цюцяк А. Л. Цифровізація податкової системи: сучасний стан, проблеми та перспективи. *Галицький економічний вісник*. Т. : ТНТУ, 2023. Том 83, № 4. С. 48–55. DOI : https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.04.048 ; URL : <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/83/1188.pdf>
6. Рогова Н. В. Трансформація політики, інструментів і технологій обліку та оподаткування в умовах цифрової економіки. *Фінансовий простір*. 2020. № 2 (38). С. 103–116. DOI : [https://doi.org/10.18371/fp.2\(38\).2020.209296](https://doi.org/10.18371/fp.2(38).2020.209296) ; URL : <https://fp.lnu.edu.ua/index.php/fp/article/view/768>
7. Кобильнік Д. А. Правове регулювання пільг при оподаткуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 206 с.
8. Кравченко Г. К. Документальне оформлення податкового кредиту з ПДВ URL : http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/52610/1/Financial_Instruments_for_Sustainable_State_Development_in_the_Conditions.pdf#page=252
9. Сідляр В. Цифровізація податкового адміністрування в контексті підвищення ефективності оподаткування малого та середнього бізнесу. *Світ фінансів*. Тернопіль : ТНЕУ, 2024. № 4. С. 75–88. URL : <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1747> (дата звернення: 08.12.2025).
10. Дамірчаєв М. І. Вплив цифровізації на процедуру реєстрації податкових накладних. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 474–478. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/108> ; URL : http://lsej.org.ua/12_2024/111.pdf

REFERENCES

1. Kovalko N. M., Hlukh O. V. (2024). Teoretychni pidkhody do vyznachennia poniattia «podatkovi kredyty». *Irpinskyi yurydychnyi chasopys: naukovyi zhurnal*. № 3 (16). DOI : [https://doi.org/10.33244/2617-4154-3\(16\)-2024-131-137](https://doi.org/10.33244/2617-4154-3(16)-2024-131-137) ; URL : <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/274> [in Ukrainian].
2. Tymoshevskiy D. V. (2009). Pravove rehuliuвання podatkovoho kredytu. *Forum prava*. № 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index [in Ukrainian].
3. Podatkovi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 № 2755-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17> [in Ukrainian].
4. Tsiutsiak I., Tsiutsiak A., Tsiutsiak V. (2023). Podatkovi kredyt za podatkom na dodanu vartist: suchasnyi stan obliku ta elektronne administruvannya. *Ekonomichnyi analiz*. DOI : <https://doi.org/10.35774/econa2023.02.230> ; URL : <http://repository.ukd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1807> [in Ukrainian].
5. Tsiutsiak A. L. (2023). Tsyfrovizatsiia podatkovoi systemy: suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy. *Halyskyi ekonomichnyi visnyk*. T. : TNTU. DOI : https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.04.048 ; URL : <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/83/1188.pdf> [in Ukrainian].
6. Rohova N. V. (2020). Transformatsiia polityky, instrumentiv i tekhnolohii obliku ta opodatkuvannya v umovakh tsyfrovoy ekonomiky. *Finansovyi prostir*. DOI : [https://doi.org/10.18371/fp.2\(38\).2020.209296](https://doi.org/10.18371/fp.2(38).2020.209296) ; URL : <https://fp.lnu.edu.ua/index.php/fp/article/view/768> [in Ukrainian].
7. Kobyl'nik D. A. (2002). Pravove rehuliuвання pilh pry opodatkuvanni : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv [in Ukrainian].
8. Kravchenko H. K. Dokumentalne oformlennia podatkovoho kredytu z PDV. URL : http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/52610/1/Financial_Instruments_for_Sustainable_State_Development_in_the_Conditions.pdf#page=252 [in Ukrainian].
9. Sidliar V. (2024). Tsyfrovizatsiia podatkovoho administruvannya v konteksti pidvyshchennia efektyvnosti opodatkuvannya maloho ta serednoho biznesu. *Svit finansiv*. Ternopil : TNEU. URL : <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1747> [in Ukrainian].
10. Damirchaiev M. I. (2024). Vplyv tsyfrovizatsii na protseduru reiestratsii podatkovykh nakladnykh. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/108> ; URL : http://lsej.org.ua/12_2024/111.pdf [in Ukrainian].

O. P. Melnyk, O. V. Glukh. LEGAL REGULATION OF TAX CREDIT IN THE CONTEXT OF DIGITALISATION OF TAX ADMINISTRATION

The current stage of development of tax relations in Ukraine is characterised by active digitisation of value added tax administration processes, which necessitates a rethinking of approaches to the legal regulation of tax credits. Despite the introduction of the Unified Register of Tax Invoices, automated monitoring systems and electronic document management, in practice there are still a significant number of conflicts, technical limitations and

Мельник О. П., Глух О. В. Правове регулювання податкового кредиту в умовах цифровізації податкового адміністрування

controversial situations that complicate the exercise of taxpayers' right to tax credit. The problem becomes particularly acute in a state of martial law, when the smooth functioning of business and stable budget revenues are of critical importance. The lack of proper registration of tax invoices, the blocking of tax documents, imperfections, and gaps in legal regulation pose a threat to the effectiveness of tax administration and upset the balance of interests between the state and taxpayers. In view of this, it is important to study and improve the legal mechanism for forming tax credits in the context of the digitalisation of tax administration.

The purpose of the article is to provide a comprehensive analysis of the legal regulation of tax credits in the context of the digitalisation of tax administration, to clarify the impact of electronic services, automated control systems and the Unified Register of Tax Invoices on the formation, confirmation and implementation of taxpayers' rights to tax credits.

To achieve the set goal, a comprehensive approach was used, which determines the application of general scientific and special scientific research methods. In particular, the functional method was used to determine the functions of entities that ensure the formation of tax credits. The formal legal method was used to analyse the provisions of legal acts regulating tax credits. The systemic structural method was used to identify the main features of the legal regulation of tax credits. Methods of analysis, synthesis, induction, deduction and analogy were also used to form conclusions and proposals.

The study found that the digitisation of tax administration has significantly transformed the mechanism for forming value added tax credits, increasing its transparency, controllability and automation. The legal regulation of the functioning of electronic services, in particular the Unified Register of Tax Invoices and the VAT electronic administration system, which are key instruments for ensuring the reliability of tax data and the timeliness of its processing, was analysed. It has been determined that one of the most problematic aspects remains the blocking of tax invoice registration and the lack of timely registration by the seller, which deprives the buyer of the opportunity to exercise their right to form a tax credit.

It is concluded that legal regulation of tax credits in the context of digitalisation of tax administration is becoming particularly relevant, as effective use of this institution directly affects the level of financial discipline among taxpayers and the transparency of tax relations. Digitalisation of tax administration contributes to more effective application of tax credit mechanisms. The following steps are proposed to improve the legal regulation of tax credits in the context of digitalisation, namely: 1) expanding the list of circumstances that may be grounds for adjusting the deadlines for fulfilling tax obligations; 2) strengthening information security requirements for electronic services; 3) integrating various state registers to improve the accuracy of data verification. Thus, the legal regulation of tax credits in the digital environment should combine regulatory and legal principles with modern technological capabilities, creating conditions for transparent, effective and fair tax administration.

Keywords: *tax credit, digitalisation, tax administration, value added tax, financial control.*

Стаття надійшла до редколегії 20 листопада 2025 року

УДК 349

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.52-60

А. С. Розпаченюк,

аспірант,

Університет митної справи та фінансів

email: rozpachenyukand@gmail.com

ORCID ID 0009-0008-2833-6709

ЕЛЕКТРОННЕ ВРЯДУВАННЯ ТА ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Сучасна система державного управління України, що базується на використанні інформаційних технологій, перебуває у процесі активного розвитку та вдосконалення. Попри складні умови воєнного стану, постійні обстріли цивільної інфраструктури та численні кіберзагрози, країна зуміла уникнути управлінського колапсу завдяки широкому впровадженню електронного урядування. Електронні адміністративні послуги, зокрема через портал «Дія», забезпечили громадянам доступ до соціальних виплат, реєстрації пошкодженого майна та інших сервісів навіть за умов переміщення органів влади й руйнування інфраструктури.

Метою статті є дослідження правових засад і механізмів забезпечення інформаційної безпеки держави в умовах розвитку електронного врядування, аналіз сучасних тенденцій цифровізації управлінських процесів, визначення ключових гарантій захисту інформаційних ресурсів, окреслення основних ризиків і проблем, а також формулювання напрямів удосконалення законодавства та практики його застосування з урахуванням значення інформаційної культури й етичних стандартів для ефективного функціонування електронного врядування.

Водночас актуальною проблемою залишається недосконалість законодавчої бази у сфері кібербезпеки: дублювання функцій державних органів, відсутність ефективної координації та спеціалізованих судових процедур. Це ускладнює оперативне реагування на кіберінциденти й взаємодію держави з приватним сектором. Нормативні акти, що регулюють електронне врядування, починаючи з Указу Президента України 2005 року та Концепції розвитку е-урядування, заклали правові основи для прозорості, відкритості та ефективності управління.

Особливого значення набуває інформаційна безпека як складова національної безпеки. Вона розглядається як стан захищеності, комплекс організаційних заходів та постійний процес протидії загрозам. Наукові підходи (Гурковський, Шевчук) акцентують на захисті життєво важливих інтересів громадян і держави, а також на потребі активних заходів інформаційного впливу. У воєнний час питання кіберзахисту та захисту персональних

даних стають критично важливими, адже системи ідентифікації в «Дії» чи банківських додатках підвищують ризики несанкціонованого доступу.

Отже, електронне урядування в Україні поєднує правові, організаційні й технічні механізми, що забезпечують безперервність державного управління, доступність послуг і захист інформаційних ресурсів навіть у надзвичайних умовах, формуючи цілісну систему взаємодії держави та громадян.

Ключові слова: інформаційна безпека, правове забезпечення інформаційної безпеки, електронне урядування, правові гарантії, діджиталізація управлінських процесів.

Постановка проблеми. Сучасна система державних органів і застосування інформаційних технологій в управлінській діяльності на рівні держави та органів місцевого самоврядування ще далека від ідеалу. Цьому є підтвердження, й воно зумовлене рядом чинників. Проте потрібно зазначити, що Україна є одним із лідерів побудови належної державної системи електронного врядування навіть у такий складний час – час воєнного стану. Безперечно, постійні обстріли цивільної інфраструктури держави створюють проблеми щодо належного розвитку як технічної сторони системи електронного урядування, так і розвитку окремих елементів у системі державного управління. Але варто зазначити, що саме через широке запровадження елементів надання адміністративних послуг в електронному вигляді вдалось уникнути колапсу в системі державного управління, в наданні адміністративних послуг громадянам, постраждалим унаслідок військової агресії, внутрішньо переміщеним особам та іншим категоріям осіб.

Цілком погоджуємося з думкою О. В. Євсюкової та М. С. Кисельова, що «разом із перевагами цифровізації існують і значні виклики, серед яких – кібербезпека, захист персональних даних, цифрова нерівність серед населення, а також необхідність удосконалення нормативно-правової бази. Подолання цих викликів потребує комплексного підходу, зокрема інвестування в розвиток цифрової інфраструктури, впровадження міжнародних стандартів безпеки та підвищення рівня цифрової грамотності громадян» [6].

Аналіз останніх публікацій. Питання дослідження правових засад і механізмів забезпечення інформаційної безпеки держави в умовах розвитку електронного врядування є предметом активного дослідження вітчизняних науковців, серед яких О. О. Золотар, Н. Б. Новицька, А. М. Новицький, О. В. Євсюкова та М. С. Кисельов.

Метою статті є дослідження правових засад і механізмів забезпечення інформаційної безпеки держави в умовах розвитку електронного врядування, аналіз сучасних тенденцій цифровізації управлінських процесів, визначення ключових гарантій захисту інформаційних ресурсів, окреслення основних ризиків і проблем, а також формулювання напрямів удосконалення законодавства та практики його застосування з урахуванням значення інформаційної культури й етичних стандартів для ефективного функціонування електронного врядування.

Виклад основного матеріалу. Впровадження електронних систем забезпечення державного врядування як загальнодержавної політики надало можливість відкрито вести діалог на рівні громадянина та органів державного управління і місцевого самоврядування. Водночас кібератаки на інформаційно комунікаційні системи державних

органів показали потребу в налагодженні дієвої системи інформаційної безпеки та її нормативно-правового забезпечення.

Практична проблема зумовлена критичними недоліками чинного законодавства України у сфері кібербезпеки, які виявляються в несистемності нормативно-правового регулювання, дублюванні функцій різних державних органів і відсутності ефективних механізмів координації їхньої діяльності. Існуюча правова база не забезпечує адекватного реагування на сучасні кіберзагрози, оперативного обміну інформацією про кіберінциденти та ефективної взаємодії між державним і приватним секторами. Проблеми правозастосовної практики охоплюють недостатню підготовленість правоохоронних органів до розслідування кіберзлочинів, неадекватність санкцій за кіберправопорушення та відсутність спеціалізованих судових процедур для розгляду справ у сфері кібербезпеки [1].

Правовою підставою розвитку електронного урядування в Україні є ряд нормативних документів, що ухвалювалися задля створення належних правових підстав задоволення потреб суспільства й держави в розробці, впровадженні та подальшому вдосконаленні новітніх інформаційних технологій у відносинах держави й громадян.

Ще 2005 року з метою створення належних умов для прискорення економічного та соціального розвитку України, суттєвого поліпшення умов життя людей, забезпечення відкритості й прозорості функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, реалізації конституційних прав громадян в інформаційній сфері було ухвалено Указ Президента України, яким передбачалось організацію роботи з надання юридичним та фізичним особам адміністративних послуг на основі використання електронної інформаційної системи «Електронний уряд» [2].

У Концепції розвитку електронного урядування в Україні, зокрема, визначено поняття електронного урядування як форми організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян [3].

Електронне урядування в Україні на сучасному етапі напряму пов'язане із проблематикою, ускладненою воєнним часом, веденням активних бойових дій на території держави, потребою в забезпеченні безперервного, постійного та своєчасного функціонування всіх ланок державного управління. Саме електронне урядування як новітня система надала можливість у складних умовах війни, які зумовили переміщення органів державної влади та місцевого самоврядування на нові місця своєї діяльності за повного або часткового руйнування інфраструктури, обмеження доступу громадян до державних установ та отримання адміністративних послуг, забезпечити реальну державну управлінську функцію, водночас самі державні послуги перейшли на новий рівень і стали більш доступними та ефективнішими.

Застосування електронного урядування у воєнний період дало змогу оперативно ухвалювати управлінські рішення, забезпечивши швидкий обмін інформацією в електронному вигляді, забезпечити електронний документообіг між усіма гілками влади й реально запровадити електронний документообіг у значній частині взаємодії

органів влади та громадян держави. Саме яскравим прикладом взаємодії держави та реальної підтримки громадян у складний час є надання послуг через портал «Дія». Зокрема, надаються послуги щодо соціальних виплат, допомоги внутрішньо переміщеним особам, реєстрації пошкодженого майна, державних виплат підтримки. Усі операції здійснюються в електронному вигляді за допомогою мережі «Інтернет», електронного документообігу та застосування порталу чи мобільного додатка «Дія».

Водночас потрібно розуміти і важливість проведення захисту системи від несанкціонованих, негативних, кібернетичних впливів на роботу інформаційних систем державних органів. На сьогодні питання інформаційної безпеки держави, її інформаційних ресурсів, систем стоїть на такому самому високому рівні, як і загальновійськова безпека держави.

Ряд нормативних актів спрямовано на створення належного правового поля застосування різних інструментів державного впливу на процеси забезпечення інформаційної безпеки та належного функціонування інформаційно-комунікаційних систем. Так, задля належного функціонування системи електронно комунікаційних мереж України, створення належних умов протидії в умовах дії воєнного стану нормативно закріплено положення про те, що Національний центр оперативно-технічного управління електронними комунікаційними мережами України в умовах надзвичайного або воєнного стану видає розпорядження щодо оперативно-технічного управління електронними комунікаційними мережами, які є обов'язковими для виконання постачальниками електронних комунікаційних мереж та/або послуг. Під час дії воєнного стану на підставі звернення регуляторний орган може ухвалити рішення про вилучення з реєстру постачальників електронних комунікаційних мереж і послуг тих постачальників, які не виконали розпорядження. У такому разі припиняється обмін інформацією з мережами суб'єкта господарювання, якого вилучено з реєстру постачальників електронних комунікаційних мереж і послуг [4].

Досліджуючи поняття інформаційної безпеки як правового інституту в загальній системі права України, варто зазначити про те, що це поняття трактується із різним підходом як вченими, так і законодавцем.

Так, В. Гурковський, аналізуючи поняття «інформаційна безпека», визначає інформаційну безпеку як суспільні відносини, пов'язані із захищеністю життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави від реальних і потенційних загроз в інформаційному просторі, що є важливою умовою збереження й примноження духовних і матеріальних цінностей державотворчої нації, її існування, самозбереження та прогресивного розвитку України як суверенної держави, що залежить від цілеспрямованої інформаційної політики гарантування, охорони, захисту і відстоювання її національних інтересів [7].

В. Шатун та О. Гладун трактують інформаційну безпеку як стан забезпечення захищеності національних інтересів України у сфері інформації від загроз, що можуть виникати для особи, суспільства та держави. До таких загроз вони відносять неповноту чи несвоєчасність інформації, її несанкціоноване поширення та використання, деструктивний інформаційний вплив, а також негативні наслідки функціонування інформаційних технологій [9, с. 175].

Проаналізувавши різні підходи до визначення категорії «інформаційна безпека», які дають змогу комплексно та системно зрозуміти це явище, М. О. Шевчук пропонує розглядати інформаційну безпеку як перманентний процес діяльності компетентних органів, спрямований на запобігання та протидію загрозам в інформаційній сфері через застосування активних заходів інформаційного впливу, а також сукупність умов для такої діяльності, що може реалізовуватися та контролюватися впродовж тривалого часу. Інформаційна безпека як ключова складова національної безпеки, на його думку, містить такі пріоритетні напрями: забезпечення захисту інформаційного простору та забезпечення безпеки культурного генофонду людства в умовах глобалізації [8].

Звертаючись до нормативного осмислення категорії «інформаційна безпека», потрібно констатувати, що чинне законодавство України не містить її розгорнутого дефінітивного визначення. Водночас нормативно-правові акти, які регламентують сферу інформаційної безпеки, послідовно інтерпретують її крізь призму ширшої концепції національної безпеки, розглядаючи як органічну складову останньої.

Таблиця 1

Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання проведення незалежного аудиту інформаційної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури»	Інформаційна безпека – це стан захищеності, за якого забезпечуються функціональність, безперервність роботи, відновлюваність, цілісність і стійкість інформаційних, електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем та/або технологічних систем, конфіденційність, цілісність і доступність електронних інформаційних ресурсів, а також забезпечується своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз штатного режиму функціонування таких систем і ресурсів, несанкціонованого втручання в їх роботу
Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України»	Кібербезпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання й нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі; кіберзахист – сукупність організаційних, правових, інженерно-технічних заходів, а також заходів криптографічного та технічного захисту інформації, спрямованих на захист від кіберзагроз, забезпечення кібербезпеки, стійкості, цілісності, доступності та конфіденційності інформаційних ресурсів у кіберпросторі, а також здатності інфраструктури до їх обробки
Закон України «Про інформацію»	Захист інформації – сукупність правових, адміністративних, організаційних, технічних та інших заходів, що забезпечують збереження, цілісність інформації та належний порядок доступу до неї
Закон України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах»	Захист інформації в системі – діяльність, спрямована на запобігання порушенню цілісності, конфіденційності й доступності інформації в системі

*Розпаченюк А. С. Електронне врядування
та правові гарантії інформаційної безпеки держави*

Продовження таблиці 1

Закон України «Про електронні комунікації»	Безпека мереж і послуг – здатність електронних комунікаційних мереж і послуг протистояти діям, що становлять загрозу доступності, цілісності чи конфіденційності таких мереж і послуг, а також даних, що зберігаються, передаються чи обробляються, та пов'язаних із ними послуг, що надаються або доступ до яких здійснюється через електронні комунікаційні мережі чи послуги
Постанова Національного банку України «Про затвердження Положення про захист інформації та кіберзахист учасниками платіжного ринку»	Інформаційна безпека – збереження конфіденційності, цілісності та доступності інформації
Постанова Національного банку України «Про затвердження Положення про вимоги до системи управління кредитною спілкою»	Інформаційна безпека – комплекс організаційних заходів кредитної спілки, програмних і техніко-технологічних засобів, що функціонують на всіх організаційних рівнях кредитної спілки та забезпечують захист інформації від випадкових та/або навмисних загроз, наслідком реалізації яких може стати порушення доступності, цілісності, конфіденційності інформації щодо діяльності кредитної спілки або її клієнтів
Постанова Національного банку України «Про затвердження Положення про організацію системи внутрішнього контролю в банках України та банківських групах»	Інформаційна безпека – комплекс організаційних заходів банку, програмних і техніко-технологічних засобів, що функціонують на всіх організаційних рівнях банку та забезпечують захист інформації від випадкових та/або навмисних загроз, наслідком реалізації яких може стати порушення доступності, цілісності, конфіденційності інформації щодо діяльності банку або його клієнтів
Проект Закону України від 28.05.2014 № 4949 «Про засади інформаційної безпеки України»	Інформаційна безпека — стан захищеності життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави, у разі якого запобігається завдання шкоди через неповноту, несвоєчасність і недостовірність поширюваної інформації, порушення цілісності та доступності інформації, несанкціонований обіг інформації з обмеженим доступом, а також через негативний інформаційно-психологічний вплив та умисне спричинення негативних наслідків застосування інформаційних технологій

Водночас у Законі України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» визначено, що державні інформаційні ресурси або інформація з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом, у системах, об'єктах критичної інформаційної інфраструктури, власниками або розпорядниками яких є органи державної влади, державні органи, державні підприємства, установи та організації, органи місцевого самоврядування, мають оброблятися в авторизованих системах з безпеки або через отримання сертифіката відповідності стандарту інформаційної безпеки, виданого органом з оцінки відповідності [5].

Висновки. Отже, у нормативних актах інформаційна безпека розглядається як стан захищеності, як комплекс організаційних заходів, як збереження конфіденційності, як діяльність, як здатність протистояти діям, що становлять загрозу.

У поєднанні із загальними вимогами, що ставляться до державних органів та органів місцевого самоврядування в питаннях дотримання інформаційної безпеки під час здійснення своєї діяльності, бачимо значне зростання державних послуг, що надаються в електронному вигляді.

У сфері електронного урядування окремим питанням стоїть особливість ідентифікації особи та захист персональних даних. У додатку «Дія», «Резерв», у банківських інтернет-додатках задіяні системи ідентифікації особи та підтверджені документи в електронній формі. Це підвищує ризик щодо доступу до такої інформації та відповідно до несанкціонованого доступу до персональних даних.

Підсумовуючи, потрібно зазначити, що в Україні сформовано правову базу щодо забезпечення електронного урядування та належної інформаційної безпеки, кібербезпеки й захисту інформації. У поєднанні із адміністративними заходами, управлінськими рішеннями створюють цілісну систему забезпечення громадян держави відповідними адміністративними послугами за допомогою інтернет, належні умови діяльності всіх гілок влади в державі навіть у складних умовах воєнного стану, забезпечують оперативне прийняття рішень на всіх рівнях задля забезпечення потреб населення, створюють спрощені або спеціальні процедури отримання електронних державних послуг.

Крім того, державні інформаційні ресурси є основними джерелами надання достовірної інформації, джерелом отримання кризових повідомлень (наприклад, повідомлень про повітряну тривогу), основним засобом формування інформаційної стійкості суспільства до загроз, формування національної системи інформаційної безпеки держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мазепа С. Кібербезпека в Україні: сучасні виклики та шляхи вдосконалення законодавчого регулювання. *Актуальні проблеми правознавства*. 2025. № 2 (42). С. 164–171.
2. Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій : Указ Президента України від 20 жовтня 2005 року № 1497/2005. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1497/2005#Text>
3. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text>
4. Про внесення змін до Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності організації роботи постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг в умовах воєнного стану : Закон України 3 травня 2022 року № 2240-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2240-20#Text>
5. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України 5 липня 1994 року № 80/94-ВР, в редакції від 20.04.2025. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>

6. Євсюкова О. В., Кисельов М. С. Механізми надання публічних послуг у цифровій державі: виклики та перспективи. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2025. Том 36 (75), № 1. С. 63–70.
7. Гурковський В. І. Безпека як об'єкт правовідносин в умовах глобального інформаційного суспільства. *Правова інформатика*. 2010. № 2 (26). С. 72–77.
8. Шевчук М. О. До питання генези поняття інформаційної безпеки як складової національної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага*. Ужгород, 2023. Т. 2, вип. 78. С. 134–139. Бібліогр. : с. 139 (8 назв). URL : <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/285994/280058>
9. Шатун В. Т. Інформаційна безпека – невід'ємна складова національної безпеки України. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. 2016. Т. 267, вип. 255. С. 174–180.

REFERENCES

1. Mazepa S. Kiberbezpeka v Ukraini: suchasni vyklyky ta shliakhy vdoskonalennia zakonodavchoho rehuliuвання. *Aktualni problemy pravoznavstva*. 2025. № 2 (42). S. 164–171.
2. Pro pershocherhovi zavdannia shchodo vprovadzhennia novitnikh informatsiinykh tekhnolohii : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 20 zhovtnia 2005 roku № 1497/2005. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1497/2005#Text>
3. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 veresnia 2017 r. № 649-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text>
4. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro elektronni komunikatsii" shchodo pidvyshchennia efektyvnosti orhanizatsii roboty postachalnykiv elektronnykh komunikatsiinykh merezh ta/abo posluh v umovakh voiennoho stanu : Zakon Ukrainy 3 travnia 2022 roku № 2240-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2240-20#Text>
5. Pro zakhyst informatsii v informatsiino-komunikatsiinykh systemakh : Zakon Ukrainy 5 lypnia 1994 roku № 80/94-VR, v redaktsii vid 20.04.2025. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Ievsiukova O. V., Kyselov M. S. Mekhanizmy nadannia publichnykh posluh u tsyfrovii derzhavi: vyklyky ta perspektyvy. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii : Publichne upravlinnia ta administruvannia*. 2025. Tom 36 (75). № 1. S. 63–70.
7. Hurkovskiy V. I. Bezpeka yak ob'ekt pravovidnosyn v umovakh hlobalnoho informatsiinoho suspilstva. *Pravova informatyka*. 2010. № 2 (26). S. 72–77.
8. Shevchuk M. O. Do pytannia henezy poniattia informatsiinoi bezpeky yak skladovoi natsionalnoi bezpeky. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Pravo / holov. red. Yu. M. Bysaha*. Uzhhorod, 2023. T. 2, vyp. 78. S. 134–139. Bibliohr. : s. 139 (8 nazv). URL : <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/285994/280058>
9. Shatun V. T. Informatsiina bezpeka – nevidiemna skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia»*. 2016. T. 267, vyp. 255. S. 174–180.

A. S. Rozpachenuk. E-GOVERNANCE AND LEGAL GUARANTEES OF STATE INFORMATION SECURITY

The modern system of public administration in Ukraine, based on the use of information technologies, is in the process of active development and improvement. Despite the difficult conditions of martial law, constant shelling of civilian infrastructure, and numerous cyber threats, the country has managed to avoid administrative collapse thanks to the widespread implementation of e-governance. Electronic administrative services, particularly through the “Diia” portal, have ensured citizens’ access to social benefits, registration of damaged property, and other services even under conditions of relocation of government bodies and destruction of infrastructure.

The purpose of the article is to study the legal foundations and mechanisms for ensuring state information security in the context of e-governance development, to analyze current trends in the digitalization of administrative processes, to identify key guarantees for the protection of information resources, to outline major risks and problems, and to formulate directions for improving legislation and its application, taking into account the importance of information culture and ethical standards for the effective functioning of e-governance.

At the same time, an urgent problem remains the imperfection of the legislative framework in the field of cybersecurity: duplication of functions among state bodies, lack of effective coordination, and absence of specialized judicial procedures. This complicates prompt responses to cyber incidents and the interaction between the state and the private sector. Regulatory acts governing e-governance, starting with the Presidential Decree of 2005 and the Concept of e-governance development, laid the legal foundations for transparency, openness, and efficiency of public administration.

Information security acquires particular importance as a component of national security. It is considered as a state of protection, a set of organizational measures, and a continuous process of countering threats. Scholarly approaches (Gurkovskyi, Shevchuk) emphasize the protection of vital interests of citizens and the state, as well as the necessity of active measures of informational influence. In wartime, issues of cyber defense and protection of personal data become critically important, since identification systems in “Diia” or banking applications increase the risks of unauthorized access.

Thus, e-governance in Ukraine combines legal, organizational, and technical mechanisms that ensure the continuity of public administration, accessibility of services, and protection of information resources even under extraordinary conditions, forming a holistic system of interaction between the state and its citizens.

Keywords: *information security, legal support of information security, e-governance, legal guarantees, digitalization of administrative processes.*

Стаття надійшла до редколегії 7 листопада 2025 року

УДК 336.225.61

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.61-71

Д. О. Сирко,*аспірант кафедри міжнародного права**та права Європейського Союзу,**Державний податковий університет**email: syrko.partners@gmail.com***ORCID ID 0009-0003-6089-5213**

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБМІНУ ПОДАТКОВОЮ ІНФОРМАЦІЄЮ В УКРАЇНІ В РАМКАХ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Розглядаються ключові тенденції у сфері формування законодавчої бази обміну податковою інформацією в Україні. У рамках обміну передається велика кількість персональних даних та комерційної таємниці, тому важливо досліджувати адміністративно-правові механізми, які б забезпечували конфіденційність інформації та збереження від несанкціонованого доступу до неї. Зазначено, що одним із базових елементів нормативно-правової бази про обмін податковою інформацією є двосторонні договори про уникнення подвійного оподаткування між Україною та іншими країнами світу. Україна використовує комбінований підхід, імплементуючи елементи як Модельної конвенції ОЕСР, так і Модельної конвенції ООН. Це дає змогу Україні ефективніше співпрацювати з міжнародними партнерами та боротися з податковими зловживаннями. Ключові положення, що регулюють сферу правовідносин між різними податковими юрисдикціями та їх контролювальними органами в Україні, записані в Податковому кодексі України. Україна як член Глобального форуму з прозорості та обміну інформацією з урахуванням подальшої активізації євроінтеграційних процесів взяла зобов'язання імплементувати в своє законодавство міжнародні стандарти прозорості, звітності та обміну інформацією. Зроблено висновок про те, що нормативно-правова база України формується під впливом світових стандартів, що визначають процедури обміну податковою інформацією в різних форматах. Наголошується, що на сьогодні в Україні сформована нормативно-правова база для здійснення обміну інформацією достатнім обсягом. Це підтверджується практикою обміну та її фінансовими результатами. Водночас варто зазначити, що перспективи розвитку нормативно-правової бази обміну податковою інформацією в Україні полягають у подальшій інтеграції до міжнародних стандартів прозорості оподаткування, вдосконаленні внутрішнього законодавства для забезпечення автоматичного обміну даними й розширенні сфер такого обміну.

Ключові слова: податкова інформація, нормативно-правове забезпечення, міжнародно-правове співробітництво, загальний стандарт звітності, ЄС, ОЕСР, FATCA, цифрові платформи, DAC7.

Постановка проблеми. Нормативно-правова база формує комплексний механізм міжнародного обміну податковою інформацією, що спрямований на забезпечення повноти оподаткування та боротьбу з ухиленням від сплати податків. Ця сфера міжнародно-правових відносин постійно розвивається під впливом глобальних економічних змін.

Після фінансової кризи 2008 року та викриття гучних офшорних скандалів (як-от Panama Papers) міжнародна спільнота значно посилила тиск на низькоподаткові (офшорні) юрисдикції. Тому різні країни зобов'язалися впроваджувати міжнародні стандарти, розроблені Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). Ці стандарти автоматичного обміну, як-от CRS (Common Reporting Standard) та CbC (Country-by-Country Reporting), стають важливим інструментом для забезпечення прозорості фінансових потоків та ефективного контролю за податковими зобов'язаннями. Україна успішно здійснила перший міжнародний автоматичний обмін інформацією про фінансові рахунки 2024 р., а 2025 року вже відбувся другий обмін.

Але поява нових форм ведення бізнесу, зокрема через цифрові платформи, вимагає постійного оновлення законодавства для забезпечення обміну даними про доходи. Тому актуальність дослідження нормативно-правового забезпечення обміну податковою інформацією є важливим як з практичного, так і з теоретичного погляду. У рамках обміну передається значна кількість персональних даних і комерційної таємниці, важливо досліджувати адміністративно-правові механізми, які б забезпечували конфіденційність інформації та збереження від несанкціонованого доступу до неї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні напрями досліджень вітчизняних науковців у цій сфері зосереджені на аналізі змісту міжнародних стандартів обміну, імплементації їх у національне законодавство України та адміністративно-правових механізмах такого обміну. Так, А. Ковальчук, Б. Чернявська, М. Ковальчук визначають процесуальні стандарти організації обміну податковою інформацією в контексті запобігання легалізації коштів одержаних злочинним шляхом [1]. У роботі Ю. Хоменко розглядається поняття та структура адміністративно-правового механізму обміну податковою інформацією з компетентними органами іноземних країн [2]. О. Іваницька, Т. Кошук, Л. Олейнікова здійснюють аналіз нормативно-правового обґрунтування запровадження автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки в податкових цілях [3]. У роботі Е. Камишникової проведено аналіз правових рамок впровадження автоматичного обміну податковою інформацією в Україні відповідно до Стандарту CRS щодо можливих ризиків порушення конфіденційності та захисту даних [4]. С. Скларов розглядає вплив деглобалізації на існуючі механізми обміну, зокрема в умовах обмеження впливу міжнародних інституцій [5].

Наукові розвідки в цьому напрямі продовжуються й, очевидно, що з подальшим поглибленням і масштабуванням процесів та процедур обміну корпус нормативно-правових документів буде зростати й розширюватись. Тому в цьому контексті надзвичайно

важливо зрозуміти ключові тенденції у сфері формування законодавчої бази обміну податковою інформацією в Україні.

Мета дослідження полягає у визначенні ключових тенденцій у сфері формування законодавчої бази обміну податковою інформацією в Україні.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що сукупність правових норм, що належить до будь-якої галузі права, має бути наділена певними ознаками й одночасно регулювати особливу сферу однорідних відносин, що визначені специфікою об'єкта. У разі міжнародно-правового співробітництва держав у сфері обміну податковою інформацією об'єктом правовідносин є податкова інформація як така, що передається від однієї компетентної податкової адміністрації до іншої.

Для цілей автоматичного обміну податковою інформацією, зокрема стандарту CRS, податковою інформацією вважаються дані про **фінансові рахунки** податкових резидентів іншої країни, які зобов'язані збирати та передавати фінансові установи. Крім того, така інформація містить персональні дані платника податків, інформацію про типи його доходів тощо.

Нормативно-правове забезпечення обміну податковою інформацією в Україні ґрунтується на положеннях Податкового кодексу України (ПКУ), міжнародних договорах і підзаконних нормативних актах, зокрема наказах Міністерства фінансів України.

Одним із базовим елементів нормативно-правової бази про обмін податковою інформацією є двосторонні договори про уникнення подвійного оподаткування між Україною та іншими країнами світу. Станом на поточний момент між Україною та іншими державами діє 70 міжнародних двосторонніх конвенцій (угод) про уникнення подвійного оподаткування, дві з яких були вчинені Урядом СРСР та продовжують застосовуватися відповідно до ст. 7 Закону України «Про правонаступництво України» до дня набрання чинності нових договорів, укладених Україною [6].

Як відомо, існує дві основні Модельні конвенції про уникнення подвійного оподаткування, які слугують основою для двосторонніх податкових угод між країнами. Модельна конвенція ОЕСР, яка слугує в основному для країн-членів цієї організації, та модельна конвенція ООН, яка призначена для угод між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, враховуючи специфіку економік останніх. Обидва документи містять статтю, яка регулює обмін податковою інформацією між компетентними органами за запитом. Основна відмінність модельної конвенції ООН полягає в тому, що цей документ надає більші права на оподаткування країні-джерелу доходу (тобто країні, де здійснюються інвестиції), допомагаючи розвивати податкову базу цих держав. Тому модельна конвенція ООН багато в чому відтворює положення конвенції ОЕСР, однак її відмінності роблять її більш адаптованою для потреб країн, що розвиваються.

Україна як країна, що розвивається, використовує комбінований підхід, імплементуючи елементи як Модельної конвенції ОЕСР, так і Модельної конвенції ООН. Наприклад, деякі положення, що стосуються оподаткування професійного доходу, були перенесені з конвенції ООН. Це дає змогу Україні ефективніше співпрацювати з міжнародними партнерами та боротися з податковими зловживаннями.

Найбільш комплексним багатостороннім міжнародним інструментом для співпраці податкових органів різних країн у боротьбі з ухиленням від сплати податків та уникненням оподаткування є Конвенція про взаємну адміністративну допомогу в податкових справах (Convention on Mutual Administrative Assistance in Tax Matters, ETS 127), яку в Україні ратифіковано 17 грудня 2008 р. із застереженнями Законом № 677-VI [7]. Згідно з нормами конвенції така адміністративна допомога передбачає:

- а) обмін інформацією, зокрема одночасні податкові перевірки та участь у податкових перевірках за кордоном;
- б) допомогу в стягненні податків, зокрема заходи зі збереження суми податків;
- в) вручення документів.

Важливо зазначити, що обмін інформацією для податкових цілей, згідно з положеннями цієї Конвенції, визначається в першому розділі III глави, де встановлені не лише питання автоматичного обміну інформацією чи за запитом, а й спонтанний обмін (ст. 7). Він існує в тих випадках, коли компетентні органи без попереднього запиту можуть надавати іншій стороні відому інформацію, якщо є підстави припускати, що: 1) на території іншої країни може бути втрата податку; 2) платник податку отримує знижку чи звільнення від податку; 3) підприємницькі операції між платником податку однієї Сторони та платником податку іншої Сторони здійснюються через одну чи більше країн так, що це може призвести до зменшення суми податку на території однієї чи іншої Сторони або на території обох Сторін; 4) сума податку може бути зменшена внаслідок фіктивних переказів прибутку в межах об'єднань підприємств.

Зрештою, підставою для спонтанного обміну інформацією може бути ситуація, коли надана інформація є корисною для визначення суми податкового зобов'язання на території іншої країни.

Нормативно-правова база щодо автоматичного обміну податковою інформацією прописана в Багатосторонній угоді компетентних органів про автоматичний обмін інформацією про фінансові рахунки (MCAA CRS) [8].

Крім визначення учасників, предмета й характеру обміну в цій угоді прописані важливі положення про конфіденційність і захист інформації, процедури її належної перевірки (**due diligence**), які фінансові установи зобов'язані впроваджувати для ідентифікації підзвітних рахунків серед своїх клієнтів. Стандарт CRS, схвалений Радою ОЕСР 15 липня 2014 року, є обов'язковим для виконання країнами, які імплементували його в своє законодавство.

З огляду на це на виконання вимог угоди (MCAA CRS) 20 березня 2023 року Верховна Рада України ухвалила Закон України № 2970-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо імплементації міжнародного стандарту автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки», який набрав чинності 28.04.2023 [9].

Ключові положення, що регулюють сферу правовідносин між різними податковими юрисдикціями та їхніми контролювальними органами, в Україні записані в Податковому кодексі України. Він визначає загальні засади податкового адміністрування, права та обов'язки платників податків і контролювальних органів, а також регулює питання міжнародного співробітництва з податкових питань.

Варто зазначити, що потребу в імplementації міжнародних стандартів визначено не лише внутрішньодержавними програмними документами уряду, а й міжнародними зобов'язаннями, які Україна взяла на себе і як член Глобального форуму з прозорості та обміну інформацією, і в контексті активізації євроінтеграційних процесів.

З огляду на це стаття 39³ «Міжнародний автоматичний обмін інформацією та подання звітності про підзвітні рахунки» Кодексу є основою, що регулює правовідносини у сфері обміну. Вона містить загальні положення, процедури належної перевірки інформації, механізм обліку підзвітних фінансових установ, процедури подання звітності тощо.

Оскільки Законом України № 2970-IX реалізовано комплексний підхід щодо впровадження механізму й процедур обміну, то, згідно з ним, до Податкового кодексу України були внесені також інші норми, зокрема стаття 73 (підстави для запитів), стаття 78 (позапланова документальна перевірка), п. 117.6 статті 117 та стаття 118-1 (штрафи), п. 53.1 підрозділу 10 розділу XX (перехідні правила для 2024–2025 звітних періодів).

Система актів законодавства, що впроваджує CRS

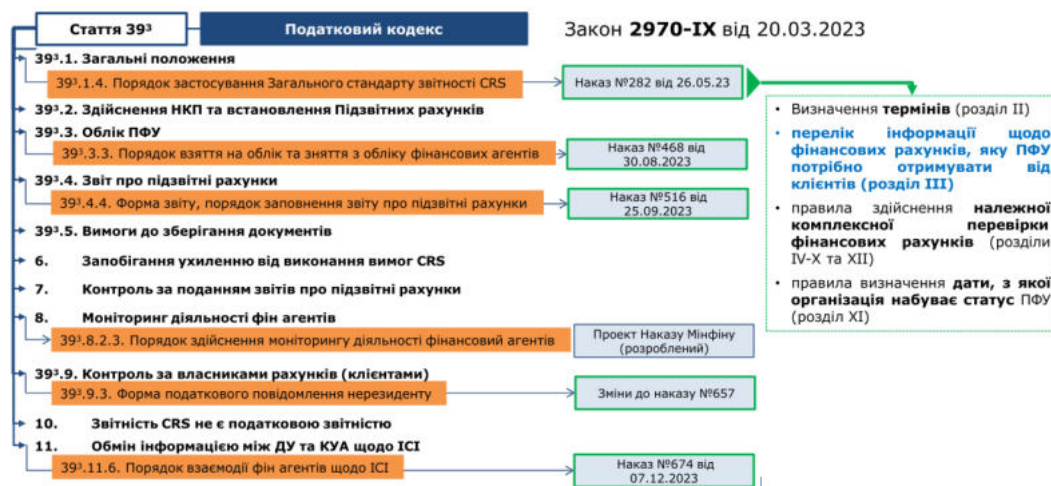

Рисунок 1 – Стандарт CRS у податковому законодавстві України

Джерело: [10].

Як зрозуміло з наведеного рисунку, Закон України № 2970-IX формує базу для формування системи підзаконних нормативно-правових актів, що мають забезпечувати реалізацію стандарту CRS. Зокрема, накази від 26.05.2023 № 282, від 30.08.2023 № 468 та від 25.09.2023 № 516 затверджують порядки застосування Загального стандарту звітності CRS, взяття на облік фінансових установ та подання Звіту про підзвітні рахунки [11–13].

Важливим є Порядок обміну податковою інформацією з компетентними органами іноземних держав, який деталізує процедури отримання, обробки та виконання вхідних

і вихідних запитів, а також підстави для відмови в наданні інформації. Його оновлено 3 жовтня 2025 року наказом Мінфіну від 29.08.2025 № 446 [14]. Новий порядок деталізує внутрішні процедури ДПС у роботі з іноземними юрисдикціями й передбачає, що податкова служба може надсилати запити за кордон у разі виникнення підозр щодо порушень, пов'язаних із податками чи фінансовими операціями. Відповідно до Конвенції про взаємну адміністративну допомогу в податкових справах у новому Порядку № 466 передбачено можливість спонтанного обміну інформацією, коли ДПС може передавати дані іноземним податковим органам навіть без офіційного запиту, якщо вбачає ризики ухилення від оподаткування або штучного переміщення прибутку між країнами.

У новому порядку окремо визначено підстави для дій податкової, які тепер охоплюють як традиційні схеми ухилення, пов'язані з офшорами чи заниженням митних декларацій, так і сучасні механізми – контрольовані іноземні компанії, трансфертне ціноутворення та приховане володіння бізнесом через бенефіціаріїв [15].

Отже, розвиток нормативної бази спрямований на посилення контролю за повнотою сплати податків як в Україні, так і в інших податкових юрисдикціях, що входять до мережі міжнародного співробітництва.

Перспективи її розвитку пов'язані з подальшою синхронізацією українського податкового законодавства з нормами ЄС та ОЕСР, що зміцнить позиції України як надійного міжнародного партнера у сфері податкової прозорості та міжнародно-правового співробітництва.

Одним із прикладів такого співробітництва в односторонньому порядку стала імплементація угоди між урядом України та урядом США для поліпшення виконання податкових правил і застосування положень Закону США «Про податкові вимоги до іноземних рахунків» (FATCA) [16].

Закон FATCA офіційно набрав чинності **1 липня 2014 року**. З цієї дати іноземні фінансові установи, які не дотримуються вимог, почали підпадати під санкції у формі 30 % податку на певні платежі, що надходять зі США. Враховуючи, що долар США є однією із ключових валют під час здійснення міжнародних фінансових операцій, то такий додатковий податок був одним із основних чинників, що стимулював іноземні фінансові установи співпрацювати з урядом США.

Історія FATCA є прикладом того, як національне законодавство США перетворилося на глобальний стандарт прозорості, що стимулював розвиток інших міжнародних ініціатив, зокрема стандарту CRS. Водночас цей закон є також наочним прикладом того, як така потужна країна, як США, здатна запровадити механізм обміну податковою інформацією навіть в односторонньому порядку.

Угода між урядом України та урядом США для поліпшення виконання податкових правил і застосування положень FATCA була підписана та набула чинності пізніше. Верховна Рада України ратифікувала Угоду 2019 року. Українські фінансові установи зобов'язані подавати звіт про підзвітні рахунки до ДПС України.

Процес розвитку форматів і процедур обміну податковою інформацією відбувається постійно. Сьогодні на порядку денного подальшого розвитку нормативно-правової бази обміну податковою інформацією є проєкт Закону України «Про внесення змін до

Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо впровадження міжнародного автоматичного обміну інформацією про доходи, отримані через цифрові платформи» [17].

Правовідносини, які є предметом правового регулювання цього законопроекту, де-факто імплементують положення Директивою Ради (ЄС) 2021/514 від 22 березня 2021 року про внесення змін до Директиви 2011/16/ЄС про адміністративну співпрацю у сфері оподаткування (DAC 7). Цей документ встановлює єдині правила щодо обов'язкового збору, звітування та автоматичного обміну податковою інформацією про осіб, які здійснюють діяльність через цифрові платформи. Уряд України підтримав законопроект щодо впровадження міжнародного автоматичного обміну інформацією про доходи, отримані через цифрові платформи, оскільки він забезпечує передумови для приєднання до глобальної системи обміну даними про доходи, отримані через цифрові платформи (Bolt, Airbnb, Booking, Uber, Glovo тощо). Це дає змогу ДПС отримувати інформацію про доходи українських податкових резидентів як від операторів платформ, так і від іноземних податкових органів.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу визначити ключові тенденції у сфері формування законодавчої бази автоматичного обміну податковою інформацією в Україні.

Найголовніше, що потрібно зазначити, це те, що нормативно-правова база України формується під впливом світових стандартів, що визначають процедури обміну податковою інформацією в різних форматах. Процедури спонтанного обміну, обміну за запитом чи автоматичного багатостороннього обміну врегульовані нормативно-правовими актами провідних країн світу (FATCA у випадку США), а також ті, що визначені універсальними та регіональними міжнародним об'єднанням держав як механізми інституційної співпраці з питань обміну податковою інформацією (ОЕСР, ЄС, Глобального форуму з прозорості та обміну інформацією).

Загалом нині в Україні сформована нормативно-правова база для здійснення обміну інформацією достатнім обсягом. Це підтверджується практикою обміну та її фінансовими результатами. Водночас варто зазначити, що перспективи розвитку нормативно-правової бази обміну податковою інформацією в Україні полягають у подальшій інтеграції до міжнародних стандартів прозорості оподаткування, вдосконаленні внутрішнього законодавства для забезпечення автоматичного обміну даними та розширенні сфер такого обміну. Існує потреба в забезпеченні стабільного функціонування цього механізму, розширенні переліку країн-партнерів та вдосконаленні процедур подання звітності фінансовими установами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковальчук А., Чернявська Б., Ковальчук М. Організація обміну податковою інформацією між країнами як захід запобігання легалізації коштів, одержаних злочинним шляхом. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 3. С. 75–78. DOI : <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2023.14>

2. Хоменко Ю. Адміністративно-правовий механізм обміну податковою інформацією з компетентними органами іноземних країн : поняття та структура. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Том 3, № 87. С. 189–195. DOI : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.27>
3. Олійник Я. В., Кучерява М. В. Оцінка готовності України до міжнародного автоматичного обміну інформацією в податкових цілях. *Фінанси України*. 2021. № 2. С. 85–97. DOI : <https://doi.org/10.33763/finukr2021.02.085>
4. Камишникова Е. Ризики впровадження міжнародного стандарту автоматичного обміну інформацією в Україні: правовий аспект. *Наукові перспективи*. 2024. № 10 (52). С. 873–882. DOI : [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10\(52\)-873-882](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10(52)-873-882)
5. Скляров С. Механізми обміну податкової інформацією між державами в умовах деглобалізації: сучасний стан та перспективи правового удосконалення. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*. 2025. № 4. DOI : <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.4.05>
6. Міжнародні договори про уникнення подвійного оподаткування / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/international_agreements_of_ukraine_on_avoidance_double_taxation-543
7. Конвенція про взаємну адміністративну допомогу в податкових справах : Закон України від 17.12.2008 № 677-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_325#Text
8. Багатостороння угода компетентних органів про автоматичний обмін інформацією про фінансові рахунки / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966_001-14#Text
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо імплементації міжнародного стандарту автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки : Закон України від 20.03.2023 № 2970-IX / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2970-20#Text>
10. Звітність CRS / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/uk/crs_reporting-741
11. Про затвердження Порядку застосування загального стандарту звітності та належної перевірки інформації про фінансові рахунки : наказ Міністерства фінансів України від 23.06.2023 № 282. URL : https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7%20%D0%9C%D1%96%D0%BD%D1%84%D1%96%D0%BD%D1%83%20282%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%2026_05_2023.pdf
12. Про затвердження Порядку взяття на облік та зняття з обліку фінансових агентів, які є підзвітними фінансовими установами для цілей багатосторонньої угоди компетентних органів про автоматичний обмін інформацією про фінансові рахунки та загального стандарту звітності та належної перевірки інформації про фінансові рахунки : наказ Міністерства фінансів України від 30.08.2023 № 468. URL : <https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7%20468.pdf>
13. Про затвердження Порядку заповнення та подання фінансовими агентами звіту про підзвітні рахунки відповідно до багатосторонньої угоди компетентних органів про автоматичний обмін інформацією про фінансові рахунки : наказ Міністерства фінансів

України від 25.09.2023 № 516. URL : <https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7%20516.pdf>

14. Порядок обміну податкової інформацією з компетентними органами іноземних держав : наказ Міністерства фінансів України від 29.08.2025 № 466. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0606-22>

15. Обмін податковими даними з 3 жовтня: як держава дізнається про ваші рахунки за кордоном. URL : <https://7eminar.ua/news/13087-obmin-podatkovimi-danymi-z-3-zovtnya-yak-derzava-diznajetsya-pro>

16. Про податкові вимоги до іноземних рахунків : Угода між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки для поліпшення виконання податкових правил й застосування положень Закону США (FATCA). Ратифіковано Законом від 29.10.2019 № 229-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_005-17/print

17. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та Закону України «Про банки і банківську діяльність» щодо впровадження міжнародного автоматичного обміну інформацією про доходи, отримані через цифрові платформи від 09.09.2025 № 14025. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57296>

REFERENCES

1. Kovalchuk A., Cherniavska B., Kovalchuk M. Orhanizatsiia obminu podatkovoi informatsiiei mizh krainamy yak zakhid zapobihannia lehalizatsii koshtiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2023. № 3. S. 75–78. DOI : <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2023.14>
2. Khomenko Yu. Administratyvno-pravovyi mekhanizm obminu podatkovoiu informatsiiei z kompetentnymy orhanamy inozemnykh krain : poniattia ta struktura. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. 2025. Tom 3, № 87. S. 18 –195. DOI : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.27>
3. Oliinyk Ya. V., Kucheriava M. V. Otsinka hotovnosti Ukrainy do mizhnarodnoho avtomatychnoho obminu informatsiiei v podatkovykh tsiliakh. *Finansy Ukrainy*. 2021. № 2. S. 85–97. DOI : <https://doi.org/10.33763/finukr2021.02.085>
4. Kamyshnykova E. Ryzyky vprovadzhennia mizhnarodnoho standartu avtomatychnoho obminu informatsiiei v Ukraini: pravovyi aspekt. *Naukovi perspektyvy*. 2024. № 10 (52). S. 873–882. DOI : [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10\(52\)-873-882](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-10(52)-873-882)
5. Skliarov S. Mekhanizmy obminu podatkovoi informatsiiei mizh derzhavamy v umovakh dehlobalizatsii: suchasnyi stan ta perspektyvy pravovoho udoskonalennia. *Sotsialnyi rozvytok: ekonomiko-pravovi problemy*. 2025. № 4. DOI : <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.4.05>
6. Mizhnarodni dohovory pro unyknennia podviinoho opodatkovannia / Ministerstvo finansiv Ukrainy. URL : https://mof.gov.ua/uk/international_agreements_of_ukraine_on_avoidance_double_taxation-543
7. Konventsii pro vzaiemnu administratyvnu dopomohu v podatkovykh spravakh : Zakon Ukrainy № 677-IV vid 17.12.2008. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_325#Text

8. Bahatostoronnia uhoda kompetentnykh orhaniv pro avtomatychnyi obmin informatsiieiu pro finansovi rakhunky / Verkhovna rada Ukrainy. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966_001-14#Text

9. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo implementatsii mizhnarodnoho standartu avtomatychnoho obminu informatsiieiu pro finansovi rakhunky : Zakon Ukrainy vid 20.03.2023 № 2970-IKh / Verkhovna rada Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2970-20#Text>

10. Zvitnist CRS / Ministerstvo finansiv Ukrainy. URL : https://mof.gov.ua/uk/crs_reporting-741

11. Pro zatverdzhennia Poriadku zastosuvannia zahalnoho standartu zvitnosti ta nalezhnoi perevirky informatsii pro finansovi rakhunky : nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 23.06.2023 № 282. URL : https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7%20%D0%9C%D1%96%D0%BD%D1%84%D1%96%D0%BD%D1%83%20282%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%2026_05_2023.pdf

12. Pro zatverdzhennia Poriadku vziattia na oblik ta zniattia z obliku finansovykh ahentiv, yaki ye pidzvitnymi finansovymi ustanovamy dlia tsilei bahatostoronnoi uhody kompetentnykh orhaniv pro avtomatychnyi obmin informatsiieiu pro finansovi rakhunky ta zahalnoho standartu zvitnosti ta nalezhnoi perevirky informatsii pro finansovi rakhunky : nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 30.08.2023 № 468. URL : <https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7%20468.pdf>

13. Pro zatverdzhennia Poriadku zapovnnennia ta podannia finansovymi ahentamy zvitnu pro pidzvitni rakhunky vidpovidno do bahatostoronnoi uhody kompetentnykh orhaniv pro avtomatychnyi obmin informatsiieiu pro finansovi rakhunky : nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 25.09.2023 № 516. URL : <https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7%20516.pdf>

14. Poriadok obminu podatkovoi informatsiieiu z kompetentnymi orhanamy inozemnykh derzhav : nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 29.08.2025 № 466. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0606-22>

15. Obmin podatkovymi danymi z 3 zhovtnia : yak derzhava diznaietsia pro vashi rakhunky za kordonom. URL : <https://7eminar.ua/news/13087-obmin-podatkovimi-danimi-z-3-zovtnya-yak-derzhava-diznajetsya-pro>

16. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Spoluchenykh Shtativ Ameryky dlia polipshennia vykonannia podatkovykh pravyl y zastosuvannia polozhen Zakonu SShA «Pro podatkovu vymohy do inozemnykh rakhunkiv» (FATCA). Ratyfikovano Zakonom vid 29.10.2019 № 229-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_005-17/print

17. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta Zakonu Ukrainy «Pro banky i bankivsku diialnist» shchodo vprovadzhennia mizhnarodnoho avtomatychnoho obminu informatsiieiu pro dokhody, otrymani cherez tsyfrovu platformu vid 09.09.2025 № 14025. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57296>

D. O. Syrko. REGULATORY AND LEGAL SUPPORT FOR THE EXCHANGE OF TAX INFORMATION IN UKRAINE WITHIN THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL LEGAL COOPERATION

Key trends in the formation of the legislative framework for the exchange of tax information in Ukraine are considered. The regulatory and legal framework forms a comprehensive mechanism for the international exchange of tax information, aimed at ensuring the completeness of taxation and combating tax evasion. This area of international legal relations is constantly developing under the influence of global economic changes. A large amount of personal data and trade secrets are transferred within the framework of the exchange; therefore, it is important to study administrative and legal mechanisms that would ensure the confidentiality of information and protection from unauthorized access to it. It is shown that one of the basic elements of the regulatory and legal framework for the exchange of tax information are bilateral agreements on the avoidance of double taxation between Ukraine and other countries of the world. Ukraine uses a combined approach, implementing elements of both the OECD Model Convention and the UN Model Convention. This allows Ukraine to more effectively cooperate with international partners and combat tax abuse. The key provisions regulating the sphere of legal relations between various tax jurisdictions and their supervisory authorities in Ukraine are recorded in the Tax Code. Ukraine, as a member of the Global Forum on Transparency and Exchange of Information, taking into account the further intensification of European integration processes, has undertaken to implement international standards of transparency, reporting and information exchange in its legislation. It is concluded that the regulatory and legal framework of Ukraine is being formed under the influence of global standards that determine the procedures for exchanging tax information in various formats. It is noted that today Ukraine has formed a regulatory and legal framework for exchanging information in a sufficient volume. This is confirmed by the practice of exchange and its fiscal results. At the same time, it should be noted that the prospects for the development of the regulatory and legal framework for exchanging tax information in Ukraine lie in further integration with international standards of tax transparency, improvement of domestic legislation to ensure automatic data exchange and expansion of the areas of such exchange.

Keywords: tax information, regulatory and legal support, international legal cooperation, common reporting standard, EU, OECD, FATCA, digital platforms, DAC7.

Стаття надійшла до редколегії 10 листопада 2025 року

Теорія та історія держави і права

УДК 342.7:341.231.14(477)

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.72-83

О. І. Косілова,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного права та права ЄС,
Державний податковий університет
email: fedirko@ukr.net*

ORCID ID 0000-0002-5574-3771;

І. П. Федірко,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри політології,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
email: ivanfedirko832@gmail.com*

ORCID ID 0000-0003-4626-512X

ПОЛІТИЧНІ ПРАВА ТА СВОБОДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ТА ВИКЛИКИ БЕЗПЕЦІ

Стаття присвячена комплексному аналізу правових засад обмеження політичних прав і свобод в Україні в умовах воєнного стану, введеного у зв'язку з повномасштабною збройною агресією російської федерації. Досліджено конституційні межі допустимих обмежень прав громадян, а також їх відповідність міжнародним стандартам, зокрема Міжнародному пакту про громадянські й політичні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Женевським конвенціям та Римському статуту.

Розглянуто механізми припинення політичної діяльності партій, обмеження виборчих процесів і мирних зібрань, а також збереження права на звернення як одного з прав, що не підлягає обмеженню навіть за надзвичайних умов. Проаналізовано практику реалізації обмежень на національному рівні, зокрема на підставі указів Президента України, рішень РНБО та чинного законодавства. Обґрунтовано, що законність, пропорційність та тимчасовість таких заходів є ключовими умовами для легітимності дій держави у сфері захисту національної безпеки. Зроблено висновки щодо потреби в підвищенні

прозорості правозастосування й удосконалення правових механізмів судового та міжнародного контролю.

Ключові слова: *воєнний стан, політичні права, конституційні обмеження, виборче право, право на мирні зібрання, національна безпека, міжнародне право, Римський статут, Женевські конвенції.*

Постановка проблеми. Запровадження в Україні режиму воєнного стану у зв'язку з масштабною збройною агресією російської федерації зумовило кардинальні зміни в системі реалізації та гарантування політичних прав і свобод громадян. Конституційна модель правової держави передбачає можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод людини за умов надзвичайного або воєнного стану, однак такі обмеження мають бути правомірними, необхідними та пропорційними загрозам, що виникають. У цьому контексті особливої уваги потребує механізм правового регулювання та практичної реалізації обмежень на здійснення політичних прав, зокрема права на участь в управлінні державними справами, виборах, мирних зібраннях, доступу до державної служби.

Актуальність проблеми обумовлена потребою в дотриманні балансу між вимогами національної безпеки та основоположними правами громадян, що гарантуються як Конституцією України, так і міжнародними зобов'язаннями держави у сфері прав людини. У практичному вимірі ця проблема виявляється в необхідності правового забезпечення прозорості, обґрунтованості та обмеженості державних рішень, що стосуються тимчасового припинення або обмеження політичної активності громадян, партій та інститутів громадянського суспільства.

У сучасних умовах формування правової політики України в період воєнного стану особливої ваги набуває дослідження теоретичних та прикладних аспектів обмеження політичних прав, охоплюючи гарантії захисту від зловживань, механізми судового оскарження та міжнародного моніторингу дотримання прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання обмеження прав і свобод людини в умовах надзвичайних правових режимів привертало увагу багатьох українських і зарубіжних науковців. Зокрема, вітчизняні дослідники О. Петришин, Н. Онищенко, Ю. Тодика, О. Скрипнюк, В. Шаповал та П. Рабінович розглядали загальнотеоретичні підходи до розуміння природи конституційних прав і механізмів їх обмеження в демократичній правовій державі.

У контексті міжнародно-правового регулювання важливими є праці О. Марцеляка, Н. Москалюк, Т. Слінько, О. Лотюк, А. Деркача, М. Савчина, які аналізували вплив міжнародних стандартів у сфері прав людини на правозастосовну практику в Україні. Особливу увагу вони приділяють зобов'язанням держави за Міжнародним пактом про громадянські й політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Актуальність теми значно зросла у зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації в Україну 2022 року, що спонукало появу нових досліджень, присвячених правовому режиму воєнного стану, зокрема щодо обмеження діяльності політичних партій, призупинення виборчих процесів і захисту прав громадян. Такі аспекти розглядалися,

зокрема, у публікаціях Г. Зеленько, Д. Гриньо, А. Фокіної, А. Журавльова, М. Комаровського, М. Трунова, Т. Кірієнко.

Водночас, попри наявність значної кількості робіт, системний аналіз проблеми обмеження саме політичних прав в умовах воєнного стану залишається недостатньо розробленим. Недостатньо уваги приділено практичним наслідкам застосування таких обмежень у сучасних реаліях, а також оцінці їх відповідності як внутрішньому правопорядку, так і міжнародним стандартам. Це зумовлює потребу в комплексному науковому дослідженні цієї проблематики.

Метою статті є дослідити правові засади, межі та особливості обмеження політичних прав і свобод в умовах воєнного стану в Україні з урахуванням вимог Конституції, міжнародних стандартів прав людини.

Завдання дослідження. Визначити правову природу та конституційні засади обмеження політичних прав і свобод громадян в умовах воєнного стану, дослідити особливості нормативно-правового регулювання обмежень політичних прав в Україні після введення режиму воєнного стану, проаналізувати практичні прояви реалізації таких обмежень у правозастосовній діяльності органів державної влади, зокрема щодо заборони діяльності політичних партій, проведення виборів і мирних зібрань, розглянути міжнародно-правові стандарти щодо допустимості обмеження політичних прав людини в умовах надзвичайних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. У період воєнного стану забезпечення прав і свобод людини набуває особливого значення, адже навіть у найскладніших умовах законодавство гарантує збереження базових прав. Гарантії дотримання цих прав є основою правового режиму навіть в умовах надзвичайних викликів. Це положення не лише підтверджує прихильність держави до демократичних принципів, але й слугує основою для формування правового механізму взаємодії громадян і влади під час надзвичайних ситуацій. Гарантія захисту базових прав навіть у період загострення воєнної агресії є ключовим маркером правової стабільності держави.

Відповідно до норми Основного Закону в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини й громадянина, передбачені частиною другою ст. 64, зокрема не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 [4]. Це, зокрема: рівність конституційних прав і свобод та рівність перед законом; право на громадянство та на зміну громадянства; право на життя; право на повагу до гідності; право на свободу та особисту недоторканність; право надсилати індивідуальні чи колективні письмові звернення та на обґрунтовану відповідь на них; право на житло; на рівні права й обов'язки подружжя в шлюбі та сім'ї; рівність прав дітей незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним; право на судовий захист прав і свобод людини й громадянина; право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди; право знати свої права й обов'язки; гарантія, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи; право на правову допомогу; право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази; неможливість

бути двічі притягненому до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; презумпція невинуватості; гарантія того, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Особливої уваги заслуговує правовий механізм впровадження та продовження режиму воєнного стану. Дотримання процедур, передбачених законодавством, є ключовим чинником, який забезпечує легітимність дій держави в умовах кризи. Наприклад, рішення про запровадження воєнного стану має бути обґрунтованим і підтверджено даними розвідувальних органів про загрозу державній безпеці. Збереження цього переліку прав, з одного боку, забезпечує безперервність правового порядку, а з іншого – слугує основою для функціонування механізмів контролю з боку міжнародних організацій, як-от ООН або Рада Європи, що оцінюють стан прав людини в Україні.

Воєнний стан передбачає суттєві зміни в діяльності органів державної влади. Відповідно до ст. 12 Закону «Про правовий режим воєнного стану» [9] Верховна Рада України працює в сесійному режимі, навіть якщо спливає термін її повноважень. Такі норми забезпечують безперервність роботи законодавчої гілки влади в умовах кризи. Ключовою гарантією збереження демократичного режиму є тимчасовий характер встановлених обмежень. Положення ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» закріплює неприпустимість припинення повноважень Президента України, Кабінету Міністрів України, судових органів та інших інституцій, які забезпечують функціонування держави.

В умовах воєнного стану на органи публічної влади покладено завдання забезпечення раціонального зв'язку між законним обмеженням прав та свобод людини і громадянина та протидії воєнній агресії РФ. Цей баланс забезпечується через обов'язкове дотримання принципу пропорційності, який визначає, що обмеження мають бути мінімально потрібними й обґрунтованими, із забезпеченням механізмів судового оскарження рішень влади. Введення воєнного стану не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого чи принижувального людську гідність поводження або покарання. Будь-які спроби використати введення воєнного стану для захоплення влади тягнуть за собою відповідальність згідно із законом (ст. 22) [9].

Протидія держави безпековим загрозам завжди пов'язана з певними обмеженнями прав і свобод людини й громадянина або ж створенням несприятливих умов для реалізації окремих прав, що зумовлено потребою в забезпеченні загальної безпеки та збереженні функціонування державних інституцій. Проте навіть за умов збройного конфлікту держава не звільняється від обов'язку дотримання міжнародно-правових зобов'язань, зокрема у сфері міжнародного гуманітарного права.

У цьому контексті ключове значення мають Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року та Додаткові протоколи до них від 1977 і 2005 років, які становлять основу сучасного міжнародного гуманітарного права. Зокрема, Четверта Женевська конвенція («Про захист цивільного населення під час війни») закріплює принципи гуманного поводження з цивільними особами, забороняє колективні покарання (ст. 33), репресалії проти цивільного населення (ст. 34), а також передбачає обмеження примусової евакуації (ст. 49) [1].

У додатковому Протоколі I (1977 р.) уточнюється, що навіть під час ведення бойових дій держави зобов'язані забезпечувати права, які не підлягають обмеженню (наприклад, право на життя, заборона катувань, принцип недискримінації). Згідно зі статтею 75 Протоколу I навіть за умов позбавлення волі особа має зберігати ряд невід'ємних прав, включно із захистом від жорстокого, нелюдського чи принизливого поводження [10].

Україна є учасницею всіх чотирьох Женевських конвенцій та Додаткових протоколів і, відповідно, зобов'язана впроваджувати їхні положення у внутрішнє законодавство та правозастосовну практику. У відповідь на збройну агресію РФ Україна неодноразово посилялася на положення Женевських конвенцій у національних правових актах та під час підготовки доказової бази для звернень до міжнародних юрисдикцій, зокрема Європейського суду з прав людини, Міжнародного кримінального суду та Міжнародного Суду ООН.

Наприклад, в офіційних заявах України до Міжнародного кримінального суду зазначено систематичні порушення Женевських конвенцій з боку збройних сил РФ, зокрема щодо поводження з цивільними особами, депортацій та атак на об'єкти цивільної інфраструктури. Також практика застосування Женевських конвенцій аналізується в рішеннях ЄСПЛ, а саме в справі «Україна та Нідерланди проти Росії» (Ukraine and the Netherlands v. Russia) [12]. У своєму рішенні Великої палати Європейського суду з прав людини у справі від 9 липня 2025 року Суд підтвердив, що російська федерація здійснювала контроль над окремими районами Донецької та Луганської областей, починаючи з квітня 2014 року. Було визнано порушення ряду статей Європейської конвенції з прав людини, зокрема права на життя (ст. 2), заборони тортур (ст. 3), права на свободу (ст. 5), свободи вираження поглядів (ст. 10) та права на ефективний засіб правового захисту (ст. 13). Окремо було встановлено відповідальність Росії за збиття цивільного літака рейсу МН17, що класифіковано як міжнародний злочин. Це рішення посилює правову позицію України в міжнародному правовому полі та підтверджує системність порушень, що здійснювалися під контролем держави-агресора.

Отже, забезпечення відповідності дій України положенням Женевських конвенцій є не лише виконанням міжнародних зобов'язань, а й важливим чинником зміцнення правової позиції держави в глобальному правовому порядку, підвищення її авторитету на міжнародній арені та доказом дотримання принципів гуманізму навіть в умовах воєнного стану. Дотримання таких стандартів свідчить про правову зрілість держави та її здатність діяти в межах міжнародного правопорядку. Одночасно порушення цих норм як з боку держави-агресора, так і з боку будь-якого учасника конфлікту можуть кваліфікуватися як грубі порушення міжнародного гуманітарного права відповідно до статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду [11], а саме як воєнні злочини, зокрема: умисні вбивства, тортури, заподіяння значного страждання цивільному населенню, а також широкомасштабне знищення майна, не виправдане воєнною потребою та здійснене незаконно й безпідставно.

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її

територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям і органам місцевого самоврядування повноважень, потрібних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [9]. Наприклад, у рамках воєнного стану можуть запроваджуватися обмеження на вільне пересування окремими територіями або застосовуватися спеціальні режими комендантської години, що потребують додаткового регулювання та публічного контролю.

Особливої уваги заслуговує правовий механізм впровадження та продовження режиму воєнного стану. Дотримання процедур, передбачених законодавством, є ключовим чинником, який забезпечує легітимність дій держави в умовах кризи. Наприклад, рішення про запровадження воєнного стану має бути обґрунтованим і підтвердженим даними розвідувальних органів про загрозу державній безпеці. 24 лютого 2022 року в зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України Указом Президента України № 64/2022 введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб [6].

Строк дії воєнного стану в Україні продовжувався Указами Президента України від 14 березня 2022 року № 133, від 18 квітня 2022 року № 259, від 18 травня 2022 року № 341, від 12 серпня 2022 року № 573, від 7 листопада 2022 року № 757, від 6 лютого 2023 року № 58, від 01 травня 2023 року № 254, від 6 листопада 2023 року № 734/2023; від 5 лютого 2024 року № 49/2024, від 6 травня 2024 року № 271/2024, від 23 липня 2024 року № 469/2024, від 28 вересня 2024 року № 740/2024, від 14 січня 2025 року № 26/2025, від 15 квітня 2025 р. № 235/2025, від 14 липня 2025 року № 478/2025, від 20 жовтня 2025 року № 793/2025. Правовою основою введення воєнного стану є Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» та Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», затверджений Верховною Радою України.

Щодо особливостей дії нормативно-правових актів в умовах воєнного стану, варто зазначити, що, відповідно до ст. 13 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим, рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим, рішення місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які стосуються прав і свобод людини й громадянина, що обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану, тимчасово не застосовуються [9].

Важливо також зазначити, що в період дії воєнного стану не можуть бути припинені повноваження Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Національного банку України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, судів, органів прокуратури, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, розвідувальних органів та органів, підрозділи яких здійснюють контррозвідувальну діяльність (ст. 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»). Відповідно до ст. 12 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»

Верховна Рада України в разі введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях працює в сесійному режимі. У разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного стану [9]. Це положення також зафіксовано в ч. 4 ст. 83 Конституції України, також прямо забороняє припиняти повноваження парламенту й автоматично продовжує їх до обрання нового скликання після війни [4].

Як зазначає Г. Зеленько, нормою для режиму воєнного стану є й розгляд законопроектів Верховною Радою України в режимі *ed hoc*, тобто з недотриманням звичних для мирного часу термінів унесення й розгляду законопроектів. В умовах, що об'єктивно склалися, така процедура не може вважатися недемократичною, оскільки йдеться про термінові рішення, спрямовані на забезпечення обороноздатності країни [3, с. 16].

Отже, із запровадженням правового режиму воєнного стану після початку повномасштабного російського воєнного вторгнення політичні процеси в Україні фактично «стали на паузу», оскільки в період дії Указу Президента України про введення воєнного стану на всій території України політичні права і свободи громадян, закріплені в статтях 38, 39 Конституції України, можуть бути обмежені, що охоплює обмеження: 1) права брати участь в управлінні державними справами: а) права брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах; б) права обирати та бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування; в) права рівного доступу до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування; 2) права збиратися мирно та проводити збори, мітинги, походи і демонстрації [4].

Однак саме цей період став своєрідним «вікном можливостей» і в переформатуванні партійної системи. Насамперед це відбулося після ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за колабораційну діяльність» [7] і призупинення діяльності ряду політичних партій, які були помічені в проросійській діяльності. Проаналізувавши ситуацію, РНБО рішенням від 18 березня 2022 р. призупинила діяльність ряду політичних партій, зважаючи на їх пряму антиукраїнську політичну й організаційну діяльність в умовах збройної агресії з боку російської федерації, яка полягала у виправдовуванні війни, у публічних закликах до зміни конституційного ладу насильницьким методом, що становило реальні загрози суверенітету й територіальній цілісності держави. Так було призупинено діяльність кількох десятків партій, найвідоміші з яких «Опозиційна платформа – за життя», «Партія Шарія», «Держава», «Ліва опозиція», «Прогресивна соціалістична партія України», «Союз лівих сил», «Соціалістична партія України», «Соціалісти», «Опозиційний блок», «Наші», «Блок Володимира Сальдо», «Русь Єдина» та ін. [2].

Однією із ключових проблем у період воєнного стану є баланс між забезпеченням публічної безпеки та дотриманням прав людини. Законодавство України містить чіткий перелік прав, які можуть бути тимчасово обмежені, наприклад права на участь у виборах, проведення референдумів, мирні збори та страйки. Водночас такі обмеження повинні відповідати принципу пропорційності та бути потрібними для досягнення легітимної мети. Конституція України гарантує недоторканність прав, закріплених у

статтях 24, 25, 27 та інших. Наприклад, право на звернення до органів державної влади, визначене статтею 40 Конституції, залишається невід'ємним навіть під час воєнного стану. Це право можуть реалізовувати не лише громадяни України, а й усі особи, що перебувають на її території. Зокрема, у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права й свободи людини та громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, що потрібні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», п. 3 Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 «Про введення воєнного стану в Україні». Зазначені права можуть бути обмежені в період дії воєнного стану, але тільки тією мірою, якою це потрібно для забезпечення оборони країни й безпеки держави, і в тих межах, яких вимагає гострота стану.

Щодо обмежень політичних прав і свобод в умовах воєнного стану, варто зазначити таке: згідно з положенням ст. 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнських і місцевих референдумах, вільно обирати й бути обраними до органів публічної влади; проте в умовах введення воєнного стану ці права обмежені, що реалізовано через заборону проведення виборів Президента України, всеукраїнських і місцевих референдумів, а також виборів народних депутатів України, за винятком проміжних виборів у виборчих округах на територіях, де воєнний стан не введений. Крім того, в період воєнного стану не допускається проведення страйків, масових зібрань та акцій. Право на мирні збори, проведення мітингів, походів і демонстрацій без застосування зброї, за умови попереднього інформування відповідних органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, визначене у ст. 39 Конституції України, також піддається обмеженням під час дії воєнного стану [5]. Але якщо проведення виборів під час дії воєнного стану заборонено беззастережно, то проведення мирних зібрань можливе за погодженням військового командування та військових адміністрацій (у разі їхнього існування) відповідно до п. 8 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [9]. Отже, мирні збори навіть за умов воєнного стану не підпадають під категоричну заборону на відміну від виборчих процесів.

Однією із ключових проблем у сфері нормативного регулювання мирних зібрань в Україні є відсутність окремого спеціального закону, який би чітко визначав механізми реалізації цього права. Такий вакуум у законодавстві призводить до обмеження можливостей громадян на проведення мирних зборів, а також до порушень інших суміжних прав і свобод. Найпоширенішими проявами негативної практики є: необґрунтовані заборони з боку адміністративних судів; використання механізмів адміністративної відповідальності для тиску на учасників зборів; обмеження, що базуються на рішеннях місцевої влади; а також застосування нормативних актів, ухвалених ще за радянських часів, у сучасних умовах незалежної України.

Водночас у ч. 2 ст. 64 Конституції України наведено вичерпний перелік прав, які не можуть бути обмежені в умовах воєнного або надзвичайного стану в Україні, серед

яких політичне право на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, закріплене статтею 40 Конституції України. Як вбачається зі змісту вказаної норми, право на звернення можуть реалізувати «усі», тобто не тільки громадянин України, а будь-яка людина. Отже, незважаючи на введення воєнного стану, кожен має право в Україні реалізувати своє право на звернення та звернутися усно чи письмово до органів державної влади, що не може бути обмежене у зв'язку з приписом ст. 64 Конституції України [4].

Так, відповідно до статей 5, 23-1 Закону України «Про звернення громадян», громадяни України мають право звернутися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування чрез подання електронної петиції як форми колективного звернення [8].

Висновки. На основі проведеного аналізу можемо зробити висновки. Правовий режим воєнного стану в Україні має чітко визначені рамки, що гарантують збереження основоположних прав і свобод громадян навіть у складних умовах збройного конфлікту. Під час режиму воєнного стану баланс між публічним інтересом та індивідуальними правами має бути максимально збережений. На державу покладається обов'язок забезпечити раціональний зв'язок між встановленими обмеженнями прав і свобод людини та зусиллями держави щодо ведення війни та збройного протистояння країні-агресору рф. Україна в своєму підході до впровадження воєнного стану враховує як внутрішнє законодавство, так і міжнародні зобов'язання, дотримуючись принципів пропорційності та потреби. Обмеження політичних прав і свобод в умовах воєнного стану мають тимчасовий (строковий) характер, із зазначенням в Указі про введення воєнного стану та/або продовження терміну дії воєнного стану в Україні на чітко визначену кількість днів і календарну дату, з якої потрібно рахувати термін встановлених обмежень. Відповідно до чинного законодавства, а саме Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також Указу Президента України про введення воєнного стану та/або продовження терміну дії воєнного стану в Україні, також обов'язково вказується вичерпний перелік політичних прав і свобод, що обмежуються, зокрема, закріплених у статтях 38, 39 Конституції України: право брати участь в управлінні державними справами, право брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, право обирати та бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування, право рівного доступу до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, право збиратися мирно та проводити збори, мітинги, походи і демонстрації. В умовах воєнного або надзвичайного стану не може бути обмежене право на звернення до органів влади та посадових осіб цих органів, закріплене статтею 40 Конституції України, що є юридичною гарантією реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина. Україна прагне зберегти цей баланс через мінімізацію обмежень, які впливають на права громадян. Зокрема, дотримання міжнародних стандартів дає змогу країні отримувати підтримку від міжнародної спільноти та підвищувати рівень довіри до її рішень. Важливою складовою є прозорість в ухваленні рішень щодо обмеження прав і свобод, а також наявність механізмів судового оскарження. Це гарантує захист інтересів громадян і знижує ризики зловживань з боку влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (Четверта Женевська конвенція) від 12 серпня 1949 р. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949>
2. Зеленський призупинив діяльність 10 партій, у тому числі ОПЗЖ і партії Шарія / *Главком*. 2022. 20 березня. URL : <https://glavcom.ua/news/zelenskiy-prizupiniv-diyalnist-10-partiy-v-tomu-chisli-opzzh-i-partiji-shariya-831432.html>
3. Зеленько Г. Трансформація політичного режиму в Україні під час повномасштабної російської збройної агресії. *Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни* : монографія / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 672 с.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Наливайко Л., Чепик-Трегубенко О. Застосування принципу верховенства права в міжнародних та національних судах. *Knowledge, Education, Law, Management (KELM)*. 2022. № 4 (48). С. 413–419. URL : https://nals.com.ua/wp-content/uploads/2023/10/shhorichnyk_ukr_prava-2023.pdf#page=143
6. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022>
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20>
8. Про звернення громадян : Закон України від 02 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-vr/print>
9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
10. Протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року про захист жертв міжнародних збройних конфліктів. 1977. Стаття 75. 8 червня. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-75>
11. Римський статут Міжнародного кримінального суду. 1998. Преамбула та стаття 8 (воєнні злочини). 17 липня. URL : <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>
12. Справа «Україна та Нідерланди проти Росії» 43800/14, 8019/16, 28525/20 та ін. / Велика палата Європейського суду з прав людини. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22002-14493%22%5D%7D>

REFERENCES

1. Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (Fourth Geneva Convention), 12 August 1949. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949>
2. Zelensky Suspends Activities of 10 Political Parties, Including OPZZh and Shariy's Party. Hlavkom. 2022, March 20. URL : <https://glavcom.ua/news/zelenskiy-prizupiniv-diyalnist-10-partiy-v-tomu-chisli-opzzh-i-partiji-shariya-831432.html>

Косілова О. І., Федірко І. П. Політичні права та свободи в умовах воєнного стану в Україні: конституційні гарантії та виклики безпеці

3. Zelenko H. Transformation of the Political Regime in Ukraine During the Full-Scale Russian Armed Aggression. In: *Adaptive Changes in Ukraine's Political Field During Wartime : monograph* / ed. by O. O. Rafalskyi, O. M. Maiboroda. Kyiv : I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, NAS of Ukraine, 2023. 672 p.
4. Constitution of Ukraine of June 28, 1996. *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. No. 30. Art. 141.
5. Nalyvaiko L., Chepyk-Trehubenko O. Application of the Principle of the Rule of Law in International and National Courts. *Knowledge, Education, Law, Management (KELM)*. 2022. No. 4 (48). Pp. 413–419. URL : https://nals.com.ua/wp-content/uploads/2023/10/shhorichnyk_ukr_prava-2023.pdf#page=143
6. On the Introduction of Martial Law in Ukraine : Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 of February 24, 2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022>
7. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Liability for Collaboration : Law of Ukraine No. 2108-IX of March 3, 2022. *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20>
8. On Citizens' Appeals : Law of Ukraine No. 393/96-VR of October 2, 1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-vp/print>
9. On the Legal Regime of Martial Law : Law of Ukraine No. 389-VIII of May 12, 2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
10. Protocol I Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949. Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts, 8 June 1977. Article 75. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-75>
11. Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998. Preamble and Article 8 (War Crimes). URL : <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf>
12. Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia, nos. 43800/14, 8019/16, 28525/20 et al., Grand Chamber of the European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22002-14493%22%7D>

O. I. Kosilova, I. P. Fedirko. POLITICAL RIGHTS AND FREEDOMS UNDER MARTIAL LAW IN UKRAINE: CONSTITUTIONAL GUARANTEES AND SECURITY CHALLENGES

The article presents a comprehensive analysis of the legal framework governing the restriction of political rights and freedoms in Ukraine under martial law, introduced in response to the large-scale armed aggression of the Russian Federation. It examines the constitutional limits of permissible restrictions on citizens' rights and their compliance with international standards, including the International Covenant on Civil and Political Rights, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the Geneva Conventions, and the Rome Statute.

The study explores the mechanisms for termination of political party activities, limiting electoral processes and peaceful assemblies, and preserving the right to petition as one of the non-derogable rights, even in emergency situations. The article analyzes the implementation of such restrictions at the national level, particularly on the basis of presidential decrees,

Косілова О. І., Федірко І. П. Політичні права та свободи в умовах воєнного стану в Україні: конституційні гарантії та виклики безпеки

decisions of the National Security and Defense Council of Ukraine, and current legislation. It substantiates that legality, proportionality, and temporariness are key conditions for the legitimacy of state actions in the sphere of national security protection. The article concludes with the need to enhance transparency in law enforcement and to improve judicial and international oversight mechanisms.

Keywords: *martial law, political rights, constitutional limitations, electoral law, right to peaceful assembly, national security, international law, Rome Statute, Geneva Conventions.*

Стаття надійшла до редколегії 3 листопада 2025 року

***Цивільне право і цивільний процес; трудове право;
сімейне право; міжнародне приватне право***

УДК 347.9

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.84-88

І. О. Котович,*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри цивільного права та процесу,**Державний податковий університет**email: i.o.kotovich@dpu.edu.ua***ORCID ID 0000-0003-0325-7218****АВТОМАТИЗОВАНИЙ АРЕШТ КОШТІВ
І СПИСАННЯ БОРГІВ: БАЛАНС ЕФЕКТИВНОСТІ
ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ**

У статті проведено комплексний аналіз законопроекту № 14005, який передбачає цифрову трансформацію виконавчого провадження в Україні. Досліджено механізми повної автоматизації процесів арешту коштів та зняття обмежень без участі людини.

Зосереджується увага на проблемах інтеграції Єдиного реєстру боржників з банківськими системами та додатком «Дія», а також на ризиках порушення прав людини внаслідок технічних помилок («false positive»).

Виконавче провадження в Україні перебуває на етапі докорінних змін, зумовлених потребою у виконанні зобов'язань перед Європейським Союзом у межах інструменту Ukraine Facility. Законопроект № 14005 пропонує перехід від «паперового» примусу до моделі E-enforcement, де ключову роль відіграє автоматизована взаємодія реєстрів. Це дає змогу пришвидшити виконання судових рішень, проте створює нові виклики для захисту права власності.

Особливу увагу приділено аналізу висновків профільних комітетів Верховної Ради України, які вказують на колізії між нормами про автоматичне зняття арешту та законодавством про банківську таємницю. Розглянуто загрози «сліпого» блокування активів та відсутність ефективного механізму швидкого оскарження дій автоматизованої системи.

Зроблено висновок, що цифровізація виконавчого провадження є неминучим етапом розвитку правової системи, однак вона повинна супроводжуватися впровадженням запобіжників від свавільного втручання алгоритмів у майнові права громадян. Запропоновано

напрями вдосконалення законопроекту для досягнення балансу між швидкістю стягнення боргів і гарантіями прав людини.

Ключові слова: виконавче провадження, цифровізація, законопроект № 14005, Ukraine Facility, автоматизований арешт, Єдиний реєстр боржників, захист прав людини.

Мета статті полягає в дослідженні новел законопроекту № 14005 щодо запровадження повної автоматизації виконавчих дій, аналізі ризиків для прав людини, що виникають у процесі цифрової трансформації виконавчого провадження, та розробці пропозицій щодо вдосконалення механізмів захисту боржника в умовах автоматизованого арешту коштів. Для досягнення цієї мети будуть вирішені такі завдання: аналіз змісту законопроекту та супровідних висновків комітетів ВРУ, оцінювання відповідності запропонованих змін вимогам Ukraine Facility, виявлення потенційних загроз «помилкового блокування» активів.

Постановка проблеми. Низький рівень виконання судових рішень залишається однією із системних проблем українського правосуддя. Традиційні методи примусового виконання, що залежать від ручних дій державного чи приватного виконавця, демонструють свою неефективність в умовах сучасного цифрового суспільства. Водночас спроби повної цифровізації процесу, запропоновані в законопроекті № 14005, викликають занепокоєння правозахисників і науковців через ризик надмірного втручання держави в приватне життя та право власності без належного судового контролю. Пошук балансу між ефективністю виконання («speed of enforcement») та дотриманням фундаментальних прав людини стає ключовим викликом для законодавця.

Виклад основного матеріалу. Конституційний Суд України в своїх рішеннях неодноразово вказував, що «...забезпечення державою виконання судового рішення як невід’ємної складової права кожного на судовий захист». Згідно зі статистикою Агенції з питань виконання рішень за 2024 рік ефективність виконання судових рішень залишається стало низькою. Свідченням неефективності системи виконання судових рішень в Україні є кількість скарг проти України до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), яка становила понад 50 % від загальної кількості виявлених порушень ЄСПЛ.

Першою спробою за останні роки поліпшити ситуацію у сфері виконавчого провадження був законопроект від 07.06.2023 № 9363, метою якого було забезпечення виконання судових рішень через осучаснення та цифровізації деяких етапів виконавчого провадження. Цей законопроект подавався як євроінтеграційний і навіть був схвалений у першому читанні в листопаді 2024 року.

Навколо цього законопроекту одразу заявили маніпуляції на кшталт: громадян будуть вносити в реєстр боржників без рішення суду, у боржників будуть забирати житло, майно заберуть автоматично без суду тощо. З цього приводу Міністерству юстиції України навіть довелося надавати роз’яснення, що всі ці міфи не відповідають дійсності. Незважаючи на попередні твердження, що запропоновані зміни потрібні для фінансової підтримки України від Європейського Союзу, цей законопроект у серпні 2025 року в другому читанні ухвалено не було. Як виявилось, сталося це не випадково.

04.09.2025 у Верховній Раді України реєструють законопроект № 14005 «Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення виконавчого провадження через цифровізацію». І вже в листопаді 2025 року система примусового виконання рішень в Україні опинилася на порозі тектонічних змін. Відмова парламенту від попереднього проекту № 9363 та реєстрація нового законопроекту № 14005 свідчать про пошук законодавцем оптимальної моделі E-enforcement. Актуальність теми підсилюється зобов'язаннями України в межах Плану Ukraine Facility, де реформа виконавчого провадження визначена як один із індикаторів для отримання макрофінансової допомоги від ЄС.

Ключовою новелою досліджуваного законопроекту є зміна філософії обмежень: перехід від індивідуальних постанов виконавця до автоматичних заборон на основі запису в реєстрі. Аналіз тексту проекту та висновку Комітету з питань цифровізації дає змогу виділити три вектори автоматичних обмежень, які діють як «цифровий шлагбаум»:

- Транспортні засоби: сервісні центри МВС України автоматично відмовлятимуть у перереєстрації авто за наявності власника в Єдиному реєстрі боржників (ЄРБ).
- Нерухомість: нотаріуси та реєстратори блокують відчуження майна на рівні програмного забезпечення реєстрів.
- Цінні папери: депозитарні установи зобов'язані перевіряти наявність клієнта в ЄРБ під час відкриття рахунків.

Найбільш революційною є пропозиція повної автоматизації завершальної стадії провадження – так званої «Last Mile». Законопроект передбачає, що в разі надходження коштів на рахунок органу ДВС Автоматизована система виконавчого провадження (АСВП) самостійно, без участі людини: формує повідомлення про погашення боргу, вилучає особу з ЄРБ і знімає арешт з коштів. Це відповідає запиту суспільства на усунення корупційних ризиків і бюрократичних затримок.

Однак аналіз висновків Головного науково-експертного управління (далі – ГНЕУ) та Комітету з питань правової політики дає змогу виокремити суттєві ризики такої автоматизації.

По-перше, існує колізія автоматизації та банківської таємниці. ГНЕУ слушно зауважує техніко-юридичну невідповідність: нова стаття 39-1 Закону України «Про виконавче провадження» дає нагоду системі знімати арешт автоматично, тоді як стаття 59 Закону України «Про банки і банківську діяльність» усе ще вимагає постанови виконавця [2, с. 5]. Це створює ризик ситуації, коли в додатку «Дія» борг буде відображатися як погашений, а банківський рахунок залишатиметься заблокованим.

По-друге, виникає проблема «False Positive» (хибних спрацювань). За повної автоматизації відсутній механізм «ручного запобіжника» для складних життєвих ситуацій. Помилкове дублювання запису в реєстрі або збіг персональних даних може призвести до повного паралічу фінансового життя особи. Як зазначається у висновку Комітету з цифровізації, механізм взаємодії реєстрів має базуватися на системі «Трембіта» для мінімізації помилок, проте на практиці технічні збої залишаються вірогідними.

По-третє, автоматична заборона на вчинення реєстраційних дій може порушувати права третіх осіб (наприклад, співвласників майна) або блокувати операції, не пов'язані з відчуженням майна (оформлення спадщини, зміна цільового призначення землі тощо).

Висновки. Законопроект № 14005 є критично важливим кроком для виконання зобов'язань України в межах Ukraine Facility. Його ухвалення дасть змогу перейти до сучасної моделі виконання рішень. Однак для забезпечення балансу між ефективністю та правами людини потрібно усунути законодавчі колізії між нормами про автоматичне зняття арешту та банківським законодавством, а також запровадити механізм «червоної кнопки» – спрощеної процедури цифрового оскарження помилкових блокувань через портал «Дія» з терміном розгляду до 24 годин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань цифрової трансформації до проекту Закону реєстр. від 04.11.2025 № 14005.
2. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення виконавчого провадження через цифровізацію» (реєстр. № 14005).
3. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань правової політики щодо проекту Закону реєстр. від 17.09.2025 № 14005.
4. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (дата звернення: 08.12.2025).
5. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення виконавчого провадження через цифровізацію від 04.09.2025 № 14005. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=76543 (дата звернення: 08.12.2025).
6. Статистика 2024 / Агенція з питань виконання рішень. URL : <https://www.ae.org.ua/stat2024/> (дата звернення: 14.09.2025).

REFERENCES

1. Vysnovok Komitetu Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan tsyfrovoy transformatsii do proiektu Zakonu reiestr. vid 04.11.2025 № 14005.
2. Vysnovok Holovnoho naukovo-ekspertnoho upravlinnia Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy na proiekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo sproshchennia vykonavchoho provadzhennia cherez tsyfrovizatsiiu» (reiestr. № 14005).
3. Vysnovok Komitetu Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan pravovoi polityky shchodo proiektu Zakonu reiestr. vid 17.09.2025 № 14005.
4. Pro vykonavche provadzhennia : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1404-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (data zvernennia: 08.12.2025).
5. Proiekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo sproshchennia vykonavchoho provadzhennia cherez tsyfrovizatsiiu vid 04.09.2025 № 14005. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=76543 (data zvernennia: 08.12.2025).
6. Statystyka 2024 / Ahentsiya z pytan vykonannia rishen. URL : <https://www.ae.org.ua/stat2024/> (data zvernennia: 14.09.2025).

Котович І. О. Автоматизований арешт коштів і списання боргів: баланс ефективності та захисту прав людини

I. O. Kotovich. AUTOMATED SEIZURE OF FUNDS AND DEBT WRITEOFF: BALANCE OF EFFICIENCY AND HUMAN RIGHTS PROTECTION

The article provides a comprehensive analysis of Draft Law No. 14005, which envisages the digital transformation of enforcement proceedings in Ukraine. The mechanisms of full automation of the processes of seizure of funds and removal of restrictions without human participation are investigated.

The author focuses on the problems of integrating the Unified Register of Debtors with banking systems and the "Diia" application, as well as on the risks of human rights violations due to technical errors ("false positive").

Enforcement proceedings in Ukraine are undergoing fundamental changes due to the need to fulfill obligations to the European Union within the Ukraine Facility instrument. Draft Law No. 14005 proposes a transition from "paper" enforcement to the E-enforcement model, where automated interaction of registers plays a key role. This allows speeding up the execution of court decisions but creates new challenges for the protection of property rights.

Particular attention is paid to the analysis of the conclusions of the relevant committees of the Verkhovna Rada of Ukraine, which point to conflicts between the rules on automatic removal of seizure and legislation on banking secrecy. The threats of "blind" blocking of assets and the lack of an effective mechanism for quickly appealing the actions of the automated system are considered.

It is concluded that the digitalization of enforcement proceedings is an inevitable stage in the development of the legal system, but it must be accompanied by the introduction of safeguards against arbitrary interference of algorithms in the property rights of citizens. Ways to improve the draft law to achieve a balance between the speed of debt collection and guarantees of human rights are proposed.

Keywords: Enforcement proceedings, Digitalization, Draft law No. 14005, Ukraine Facility, Automated seizure, Unified Register of Debtors, Human rights protection.

Стаття надійшла до редколегії 21 листопада 2025 року

УДК 347.77:347.9

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.89-96

Н. В. Лаговська,
кандидат юридичних наук,
Державний податковий університет
email: nvlagovska@i.ua
ORCID ID 0000-0002-1732-2351

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКИХ ТА СУМІЖНИХ ПРАВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено актуальні проблеми захисту авторських і суміжних прав в Україні в умовах воєнного стану, що виник через збройну агресію Російської Федерації проти української держави та громадян. Проаналізовано чинне національне законодавство, зокрема Цивільний кодекс України, Закон України «Про авторське право і суміжні права», Конституцію України, а також положення міжнародних нормативних актів, які регулюють порядок виникнення, реалізації та охорони авторських і суміжних прав.

Встановлено, що воєнний стан значно ускладнює можливості правовласників ефективно реалізувати свої права через обмежену діяльність судів на тимчасово окупованих територіях, переважання судових органів на підконтрольній території та відсутність або недостатність дистанційних механізмів захисту. Розглянуто класифікацію способів захисту авторських і суміжних прав, які поділяються на юрисдикційні та неюрисдикційні, визначено їхні переваги та обмеження в умовах воєнного стану.

Висвітлено значення принципу презумпції авторства, фіксації створення об'єктів авторського права, документального закріплення правовласницьких прав та укладення договорів для реалізації майнових прав авторів і правовласників. Запропоновано напрями вдосконалення механізмів захисту, зокрема запровадження дистанційного судового розгляду, електронної фіксації авторських прав, спеціальних адміністративних процедур для оперативного припинення порушень, підвищення рівня правової обізнаності авторів і правовласників, а також залучення міжнародної підтримки та співпраці. Практичне застосування запропонованих заходів дасть змогу ефективніше захищати авторські та суміжні права, забезпечувати стабільну діяльність творчих осіб і правовласників, підтримувати розвиток системи інтелектуальної власності та сприяти збереженню культурного й наукового надбання України в умовах воєнного стану.

Ключові слова: авторське право, суміжні права, захист авторських прав, воєнний стан, цивільний захист, юрисдикційні способи захисту, неюрисдикційні способи захисту, презумпція авторства, інтелектуальна власність, дистанційне судочинство.

Постановка проблеми. У контексті збройного конфлікту й запровадження воєнного стану в Україні роль захисту авторського права та суміжних прав зазнає суттєвих викликів, оскільки традиційні механізми охорони інтелектуальної власності можуть виявитися недостатньо ефективними чи непридатними в екстремальних умовах. Пошкодження інфраструктури, блокування каналів розповсюдження, вимушена міграція авторів і творців, а також активне використання цифрових технологій роблять захист прав на контент надзвичайно важливим.

Крім того, воєнні реалії стимулюють зростання онлайн-активності – стрімке поширення цифрових медіа, переорієнтація творчих ініціатив на цифрову форму, а також зростання запиту на дистанційне надання послуг, зокрема культурних. Це породжує нові виклики для правовласників: як забезпечити моніторинг та захист своїх прав, як протидіяти незаконному розповсюдженню, контрафакту та порушенням авторських і суміжних прав.

Водночас стан суспільства, економіки та правової системи під час воєнного стану створює підґрунтя для вдосконалення нормативної бази та адаптації механізмів охорони авторських і суміжних прав – з урахуванням воєнних, надзвичайних або кризових обставин. Саме тому дослідження проблем захисту авторських та суміжних прав у воєнних умовах має не лише теоретичне, але й практичне значення: воно може стати основою для розроблення рекомендацій та змін у правовому регулюванні, який врахує специфіку воєнного часу та забезпечить захист прав творців і правовласників в умовах надзвичайних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній правовій науці проблематика правового регулювання авторських і суміжних прав, а також механізмів їх ефективного захисту є одним із ключових напрямів наукових досліджень. Значний внесок у формування теоретико-правових засад цієї сфери здійснили як українські, так і зарубіжні вчені. О. Ю. Кронда в своїх роботах розглянув правову природу авторських прав, розкрив зміст майнових і немайнових прав авторів і проаналізував колізійні аспекти взаємодії норм міжнародного та національного законодавства у сфері інтелектуальної власності. Особливої уваги потребує науковий доробок О. О. Кулініча, який вивчав правові режими об'єктів авторського права в умовах цифровізації, акцентуючи на трансформації традиційних підходів до використання творів у мережі «Інтернет», особливо щодо відповідальності провайдерів і платформи користувацького контенту. Л. Р. Майданик запропонував свій погляд на теоретичні підходи до цивільно-правового регулювання інтелектуальної власності, зокрема обґрунтував необхідність модернізації механізмів договірного розпорядження майновими правами та вдосконалення судових форм захисту. У своїх роботах О. П. Орлюк акцентував увагу на системних питаннях охорони авторських і суміжних прав, досліджуючи проблеми адаптації українського законодавства до стандартів Європейського Союзу та приділяючи увагу питанням колективного управління правами й ефективності інституційного забезпечення сфери інтелектуальної власності.

На нашу думку, в наукових джерелах простежується підвищений інтерес до нових викликів, що виникають у зв'язку з поширенням цифрових технологій, штучного інтелекту, використанням контенту в соціальних мережах і стрімінгових сервісах. Ряд вчених наголошують на потребі в удосконаленні правових інструментів захисту авторів, підвищенні

Лаговська Н. В. Деякі питання захисту авторських та суміжних прав в Україні в умовах воєнного стану

прозорості процедур передання прав та ефективності механізмів відповідальності за порушення авторських і суміжних прав.

Невирішені раніше проблеми. Попри значний науковий інтерес до питань правового регулювання авторських і суміжних прав, ряд аспектів залишається дискусійною. Зокрема, недостатньо дослідженими є проблеми правового статусу цифрового контенту та особливостей його використання в умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Невирішеними також залишаються питання вдосконалення механізмів колективного управління майновими правами, визначення меж відповідальності онлайн-платформ і користувачів за порушення авторських і суміжних прав, а також встановлення ефективних способів захисту прав у цифровому середовищі. Особливої уваги потребує аналіз гармонізації національного законодавства зі стандартами Європейського Союзу, зокрема в частині імплементації Директив ЄС щодо авторського права на єдиному цифровому ринку. Зазначене обумовлює необхідність подальшого комплексного дослідження теоретичних і практичних проблем у цій сфері.

Метою статті є комплексний аналіз сучасного стану правового регулювання авторських і суміжних прав, виявлення наявних проблем і прогалин у чинному законодавстві, а також визначення напрямів його вдосконалення з урахуванням міжнародних стандартів і викликів цифрового середовища.

Виклад основного матеріалу. Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» на всій території держави було запроваджено правовий режим воєнного стану. Це рішення ухвалено у зв'язку з повномасштабною військовою агресією Російської Федерації проти України та ґрунтується на пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, а також на положеннях чинного законодавства. Зауважимо, що у виняткових випадках, зокрема у випадках введення воєнного стану, зазнали тимчасового обмеження окремі конституційні права й свободи людини та громадянина, що не суперечить Конституції України [1]. Крім того, на період дії такого режиму можуть запроваджуватися певні обмеження у сфері реалізації прав і законних інтересів юридичних осіб.

Для коректного наукового аналізу впливу воєнного стану на регулювання та захист авторських прав доцільно насамперед уточнити зміст ключових категорій, що використовуються в дослідженні: «способи захисту авторських прав», «авторське право», «права людини», «спосіб захисту», «судовий захист», «позасудовий захист», «воєнний стан». Важливо підкреслити, що чинне законодавство України прямо не визначає поняття «спосіб захисту», що зумовлює наукову дискусію та сприяє формуванню різних доктринальних підходів. Зокрема, О. П. Подцерковний розглядає захист прав суб'єктів господарювання як комплекс правових інструментів, що охоплюють взаємопов'язані способи та форми впливу, які забезпечують поновлення чи охорону прав у разі їхнього порушення [2]. Такий підхід дає змогу узагальнити зміст механізму захисту, підкресливши його багатокomпонентність і функціональну спрямованість на відновлення порушених прав.

Т. М. Підлубна в своїх наукових працях наголошує, що під способом захисту потрібно розуміти визначені законом або закріплені в договорі правові інструменти, за допомогою яких особа, чиє цивільне право було порушене, не визнається або заперечується,

може вимагати припинення такого порушення та відновлення свого права, реалізуючи тим самим надану їй можливість на правовий захист [3]. Цей спосіб захисту може бути охарактеризований як комплекс правових заходів, форм і прийомів, що прямо передбачені законодавством або умовами договору й спрямовані на усунення, припинення чи поновлення порушеного права з метою забезпечення реалізації права на захист людини та громадянина.

З огляду на вищезазначене з'ясування змісту поняття «спосіб захисту» є вагомою передумовою подальшого аналізу специфіки правової охорони об'єктів інтелектуальної власності. У цьому контексті логічним буде зупинитись на визначенні поняття «авторське право», оскільки саме характер та обсяг авторських прав зумовлюють особливості їхнього захисту.

У юриспруденції традиційно застосовують об'єктивний та суб'єктивний підхід до визначення авторського права. З об'єктивного погляду «авторське право» розглядається як система правових норм, що регулюють порядок реалізації та охорони прав суб'єктів авторського права й забезпечуються державним примусом. Натомість із суб'єктивного погляду «авторське право» охоплює сукупність особистих немайнових і майнових прав, які належать конкретному автору як творцю результату інтелектуальної творчої діяльності.

Відповідно до положень ст. 437 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) авторське право виникає безпосередньо з моменту створення твору, незалежно від факту його оприлюднення чи реєстрації [4]. Такий підхід законодавця підкреслює особливу природу авторського права, яке виникає внаслідок самого факту творчої діяльності.

З огляду на викладене виявимо кілька проблем, пов'язаних із забезпеченням належного захисту авторських прав. Так, ЦК України закріплює презумпцію авторського права, відповідно до якої авторство вважається встановленим і юридично достовірним, доки не доведено протилежне. Така презумпція ґрунтується на тому, що первинним носієм авторських прав є саме творець відповідного результату творчої діяльності. Відтак авторське право потрібно розглядати як нормативно визначену систему загальнообов'язкових правил, спрямовану на забезпечення реалізації та охорону прав людини у сфері інтелектуальної творчості; воно охоплює сукупність особистих немайнових і майнових прав суб'єктів авторського права.

Зауважимо, що стаття 54 Конституції України гарантує свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості й передбачає охорону інтелектуальної власності, майнових та особистих немайнових прав автора, що виникають у зв'язку зі створенням результатів творчої діяльності. Конституція України також закріплює, що кожен громадянин має право на результати своєї інтелектуальної праці, і використання чи поширення таких результатів без його згоди не допускається, крім випадків, прямо визначених законом [1].

У сучасних умовах особливо актуальними є створення наукових праць, художніх творів, музики, рекламних матеріалів, а також екранізації фільмів про Україну з метою інформування світу про збройну агресію Російської Федерації проти України та створення патріотичних пісень. Усі ці результати творчої діяльності є об'єктами авторських та суміжних прав і потребують посиленого захисту в умовах воєнного стану в Україні.

Національне законодавство визначає об'єктами авторського права (ст. 433 ЦК України) [4] літературні та художні твори, зокрема романи, поеми, статті та інші письмові твори, лекції, промови, проповіді й усні твори, драматичні та музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні й інші сценічні твори, музичні твори з текстом або без нього, аудіовізуальні твори, твори живопису, архітектури, скульптури та графіки, фотографічні твори, твори ужиткового мистецтва, ілюстрації, карти, плани, ескізи та пластичні твори, що стосуються географії, топографії, архітектури або науки. До об'єктів авторського права також належать переклади, адаптації, аранжування та інші переробки літературних або художніх творів, збірники творів, якщо їх добір або упорядкування є результатом інтелектуальної діяльності, комп'ютерні програми, компіляції даних (бази даних), якщо вони за доббором або упорядкуванням складових частин є результатом інтелектуальної діяльності, а також інші твори [4].

Можемо припустити, що перелік об'єктів авторського права є невичерпним, оскільки твір, створений автором, може не відповідати жодному з визначень, передбачених ЦК України. У такому разі об'єкт належить до категорії «інші об'єкти авторського права» і має право на захист на тих самих підставах, що й конкретно зазначені в ст. 433 ЦК України.

Щодо способів захисту авторських прав, юристи розрізняють юрисдикційні та неюрисдикційні форми. Юрисдикційний захист передбачає звернення особи, права якої порушено, до уповноважених державних органів з метою припинення порушення або відновлення порушеного права. До моменту створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності функції розгляду справ у сфері інтелектуальної власності виконували господарські суди. У період воєнного стану значна частина території України залишається окупованою, через що суди на цих територіях не здійснюють правосуддя. Відповідно, юрисдикція таких справ передається судам на підконтрольній території, що призводить до їхньої переважаності та обмежує можливості авторів реалізувати право на захист у судовому порядку.

Реалізація *судового захисту* охоплює звернення автора до господарських, місцевих, районних або міськрайонних судів (у разі адміністративного стягнення). Якщо вичерпані всі національні механізми, автор може звернутися до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Неюрисдикційні форми захисту передбачають дії автора, спрямовані на самостійне відновлення порушених прав без залучення державних органів. Зокрема, ЦК України закріплює принцип презумпції авторства, відповідно до якого автором вважається особа, зазначена на примірнику чи оригіналі твору, за відсутності доказів авторства іншої особи. Це означає, що додаткові реєстраційні дії не потрібні для підтвердження авторства. Водночас для укладення договорів у сфері авторського права необхідне свідоцтво, яке підтверджує авторське право на об'єкт авторського права. У разі його відсутності автор не зможе реалізувати своє майнове право через договірні відносини.

Захист авторських прав охоплює послідовність дій від моменту створення об'єкта до моменту порушення: фіксація створення об'єкта, закріплення прав автора або передача їх правовласнику, запобігання неправомірному використанню та припинення порушень.

Одним із поширених способів захисту є *припинення дії*, що порушує право або створює загрозу його порушення, що передбачено у п. 3 ч. 2 ст. 16 ЦК України [4], п. 6 та абз. 2 ч. 1 ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [5].

Метою такого способу захисту є відновлення можливості безперешкодного здійснення відповідним суб'єктом своїх прав. Це досягається через примушення або спонукання порушника припинити дії, що порушують авторське право або суміжні права, створюють загрозу їх порушення, або запобігти таким діям [6]. Зазначений підхід дає змогу усунути перешкоди, що заважають реалізувати авторські та суміжні права: саме порушення не позбавляє особу суб'єктивного права, проте обмежує його фактичне використання [7].

Для застосування цього способу захисту важливою умовою є наявність порушення авторського або суміжного права, яке триває, або існування дії, що створює реальну загрозу порушення. Якщо ж порушення вже завершене або дія не становить загрози порушення прав, підстав для пред'явлення відповідних позовних вимог не виникає [6].

Висновки. В умовах воєнного стану в Україні захист авторських і суміжних прав стикається з новими викликами, пов'язаними з окупацією частини територій і перевантаженням судових органів. Незважаючи на наявність законодавчо закріплених механізмів захисту, автори та правовласники стикаються з труднощами в реалізації своїх прав, зокрема у фіксації авторства та забезпеченні майнових прав.

Для підвищення ефективності захисту авторських і суміжних прав доцільно запровадити дистанційні механізми судового розгляду, розробити електронні системи фіксації авторства та надати методичні рекомендації щодо самостійного захисту прав. Такі заходи дадуть змогу оперативніше реагувати на порушення, забезпечити відновлення прав і підтримати розвиток творчої діяльності навіть в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Господарське право : навчально-методичний посібник (для студентів денної та заочної форми навчання) / Подцерковний О. П., Добровольська В. В., Зятіна Д. В., Будурова Г. М. Одеса : НУ «ОЮА», 2021. 166 с.
3. Підлубна Т. М. Право на захист цивільних прав та інтересів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 209 с.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435 : станом на 6 жовт. 2016 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. 28 березня. Ст. 461 (із змінами).
5. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 15.04.2023 № 2811-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 06.12.2025).
6. Штефан А. С. Авторське право і суміжні права: особливості правової охорони, здійснення та захисту : монографія. Київ : Інтерсервіс, 2017. 312 с.
7. Лаговська Н. В. Проблеми захисту прав власності під час воєнного стану в Україні. *Ірпінський юридичний часопис*. 2022. Вип. 2. С. 78–85.

Лаговська Н. В. Деякі питання захисту авторських та суміжних прав в Україні в умовах воєнного стану

8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 28. Ст. 250. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 06.12.2025).

REFERENCE

1. Constitution of Ukraine : Law of Ukraine. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*. 1996. No. 30. Art. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Commercial Law: Educational and Methodical Manual (for full-time and part-time students) / Podszerkovny O. P., Dobrovolska V. V., Zyatina D. V., Budurova H. M. Odesa : National University «Odesa Law Academy», 2021. 166 p.
3. Pidlubna T. M. The Right to Protect Civil Rights and Interests : PhD Thesis in Law : 12.00.03. Kyiv, 2009. 209 p.
4. Civil Code of Ukraine dated 16.01.2003 No. 435: as of 06 Oct. 2016. *Official Bulletin of Ukraine*. 2003. No. 11. 28.03. Art. 461 (with amendments).
5. On Copyright and Related Rights : Law of Ukraine dated 15.04.2023 No. 2811-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
6. Shtefan A. S. Copyright and Related Rights: Features of Legal Protection, Implementation, and Enforcement : monograph. Kyiv : Interservice, 2017. 312 p.
7. Lagovska N. V. Problems of Property Rights Protection during Martial Law in Ukraine. *Irpın Law Journal*. 2022. Issue 2. P. 78–85.
8. On the Legal Regime of Martial Law : Law of Ukraine No. 5203-VI. *Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR)*. 2015. No. 28. Art. 250. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

N. V. Lagovska. SOME ISSUES OF PROTECTION OF COPYRIGHT AND RELATED RIGHTS IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

The article examines the current issues of protecting copyright and related rights in Ukraine under martial law, which was introduced due to the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The study analyzes national legislation, including the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Copyright and Related Rights,» the Constitution of Ukraine, as well as relevant provisions of international legal instruments regulating the establishment, exercise, and protection of copyright and related rights. It is determined that martial law significantly complicates the realization of rights by authors and rights holders due to limited functioning of courts in temporarily occupied territories, overloading of judicial bodies in government-controlled areas, and the lack or insufficient development of remote legal procedures. The article considers the classification of protection mechanisms, which are divided into judicial and non-judicial methods, and highlights their advantages and limitations under martial law. Particular attention is given to the principle of presumption of authorship, the importance of documenting the creation of copyrighted works, securing proprietary rights, and executing contracts for the realization of authors' economic rights.

The study proposes concrete measures to improve the protection system, including the introduction of remote judicial proceedings, electronic registration of copyright, special administrative procedures for rapid cessation of violations, increasing legal awareness of authors and rights holders, and involving international support and cooperation. The implementation of these measures will allow more effective protection of copyright and related rights, ensure stable functioning of creative individuals and rights holders, support the development of the intellectual property system, and contribute to preserving Ukraine's cultural and scientific achievements during martial law. The results of the study are relevant for legal scholars, practitioners, policymakers, and international organizations involved in the protection of intellectual property rights under emergency conditions.

Keywords: *copyright, related rights, copyright protection, martial law, civil protection, judicial mechanisms, non-judicial mechanisms, presumption of authorship, intellectual property, remote judicial proceedings, legal awareness, rights holders, administrative protection, Ukraine..*

Стаття надійшла до редколегії 14 листопада 2025 року

УДК 341.231.14:355.27(477+4ЄС)

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.97-111

К. С. Лісова,*кандидат історичних наук, доцент,
Державний податковий університет**email: lisova.k@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-2664-7721;****М. Ф. Анісімова,***кандидат юридичних наук,
кандидат історичних наук, доцент,
Державний податковий університет**email: anis-m@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-0585-1491**

ФЕНОМЕН БУСИФІКАЦІЇ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ПОШУК БАЛАНСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено мобілізаційну політику держави з урахуванням сучасних реалій воєнного часу в контексті дотримання міжнародних зобов'язань України щодо забезпечення прав людини. Здійснено аналіз методів і засобів її реалізації територіальними центрами комплектування (ТЦК). Визначено найбільшій для українського суспільства проблеми мобілізаційного процесу щодо військовозобов'язаних. Підкреслено, що виявлені перекося в його здійсненні є одним з відчутних дестабілізуючих чинників розвитку громадянського суспільства України в буремний для держави період історії, коли єдність її громадян є запорукою здобуття перемоги у війні. Розглянуто проблеми та динаміку бюджетної політики за останні роки в контексті її зв'язку з мобілізаційними процесами з огляду на специфіку воєнного сьогодення. Наголошено на потребі в зміні розподілу бюджетних витрат у період дії воєнного стану в державі з наданням беззаперечного пріоритету оборонним потребам. Обґрунтовано думку про доцільність направлення конфіскованих у корупціонерів коштів повним обсягом на фінансування ЗСУ, зокрема на підвищення зарплат військовослужбовцям. Запропоновано на період дії воєнного стану встановити заборону на підвищення витрат на оплату праці депутатського корпусу та інших державних службовців, яка і так є значно вище середньої по країні, з метою забезпечення єдиного підходу для всіх категорій населення й балансу інтересів усіх учасників бюджетного процесу. Висловлено переконання у важливості продовження досліджень зазначеної сфери розвитку українського суспільства, її правового регулювання з метою запобігання утворенню прірви між владою й армією та тією активною

частиною українського суспільства, яка вболіває за здобуття нашої перемоги й мир на справедливих умовах, а також успішне післявоєнне відновлення України.

Ключові слова: бусифікація, мобілізація, воєнний стан, військовозобов'язані, ТЦК (територіальні центри комплектування), права людини, умови допустимості відступів від зобов'язань по ЕКПЛ держав-членів, допустимість обмежень прав людини в надзвичайних умовах, ЄСПЛ, баланс суспільного й особистого інтересів.

Постановка проблеми. Відносини між державами, як основними акторами міжнародного права, в періоди збройних протистоянь завжди мали найвищий градус накалу, й, безумовно, це негативно позначалося на всіх сферах життя населення супротивних сторін конфлікту. Проте якщо на початковому етапі повномасштабної війни у військомати стояли черги з тисячів свідомих добровольців, які рвалися на фронт боронити незалежність України та захищати своїх рідних і близьких від проявів жорстокості й воєнних злочинів агресора, то на третьому – четвертому роках війни, коли потреба в поповненні ЗСУ особовим складом значно зросла, потік охочих мобілізуватися, навпаки, суттєво зменшився на тлі загальної втоми, прорахунків влади, чисельних корупційних скандалів та інших чинників. До того ж і готовність українського народу (тобто цивільних) терпіти всі злидні й труднощі воєнних лихоліть теж значно просіла.

Зважаючи на це, важко заперечувати, що посилення мобілізаційної політики держави та методів і засобів її проведення ТЦК викликало в українському суспільстві переважно різку негативну реакцію несприйняття, яка скоріше стосується не стільки самої політики як такої, скільки саме обраних механізмів її реалізації. На цьому фоні цілком закономірним явищем є неабияка стурбованість представників українського громадянського суспільства обмеженням основних прав і свобод людини в умовах тривалої дії правового режиму воєнного стану. Навіть усвідомлення того, що за певних умов Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) дає змогу вводити такі обмеження (чим правомірно і скористалася Україна під час війни), не зменшує занепокоєння правозахисників щодо недотримання балансу між її міжнародними зобов'язаннями щодо гарантування таких прав у межах її членства в Раді Європи та жорсткою потребою в додатковій мобілізації військовозобов'язаних, а тим більше в розширенні їх кола за рахунок зміни вікового та інших критеріїв. Ще однією площиною вивчення (або гранню для аналізу) зазначеного питання, на якій фокусують увагу правозахисники, є дотримання рівноваги між суспільним і особистим інтересом кожного члена суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням реалізації мобілізаційної політики України в умовах тривалої невизначеності воєнного часу та протидії жорстким геополітичним викликам як чутливій сфері суспільного життя присвячено чимало праць [1; 2; 3; 4]. Але переважна більшість з них це – не системні дослідження, а короткі публікації в ЗМІ, які передусім є ситуативною миттєвою реакцією на проблемні владні рішення або резонансні суспільні події. Шукати в них глибокого аналізу поточних подій не варто. У кращому випадку в них є окремі первинні гіпотези-ідеї зазвичай як особисті думки безпосередніх учасників або спостерігачів таких подій з відповідним емоційним забарвленням. Готового ж алгоритму вирішення питання, що розглядається,

на сьогодні немає, тому потреба в здійсненні подальших наукових досліджень є очевидною. Водночас потрібно врахувати, що зволікати з пошуком механізмів розв'язання цієї дилеми не можна, бо це – небезпечна історія для України з огляду на потенційно переважний мобілізаційний ресурс ворога, його марнотратне ставлення до життя своїх громадян і патологічне небажання завершувати війну.

Метою статті є дослідження мобілізаційної політики держави та аналіз методів і засобів її реалізації територіальними центрами комплектування (далі – ТЦК) з урахуванням сучасних реалій воєнного часу в контексті дотримання міжнародних зобов'язань України щодо забезпечення прав людини, виявлення проблем у її здійсненні та їхнього впливу на розвиток громадянського суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу. 2025 рік є для України ювілейним, бо 30 років тому 9 листопада 1995 р. наша держава здобула статус дійсного члена Ради Європи – однієї з найавторитетніших регіональних міжнародних організацій, чії високі стандарти в галузі прав людини разом із дієвим механізмом їхнього захисту стали зразком для державних спільнот інших регіонів світу у справі створення ними своїх механізмів захисту прав людини. За ці тридцять років Україна досягла значного прогресу в розбудові демократичних інституцій, розвитку верховенства права та створенні дієвих національних механізмів забезпечення й захисту прав і свобод людини. Значною мірою цьому сприяло досить солідне «домашнє завдання», яке вона отримала під час вступу в Організацію в позитивному Висновку № 190 (1995) про її прийняття [5]. Але сприятливий фон суттєвих здобутків [6; 7]. не повинен затьмарювати існуючі й донині певні проблеми, що засвідчують наявність достатнього обсягу роботи як на сьогодні, так і на перспективу. Серед них можна знайти і «старі завдання» з Висновку № 190 (1995), виконання яких розтягнулося в часі, і нові, що викликані до життя поточними подіями, зокрема воєнним станом, який триває в Україні фактично вже четвертий рік.

Одним з таких нагальних завдань сьогодення є дотримання балансу між суспільним інтересом (гострою потребою поповнення особовим складом військових підрозділів, що захищають український народ і незалежність своєї держави від агресора), і особистими правами й інтересами тих, хто підлягає мобілізації у воєнний час. Історія свідчить, що успішність вирішення цієї дилеми в різні періоди і в різних за своїм політичним устроєм державах була неоднаковою: для держав з авторитарними режимами питання вибору як такого не стояло взагалі, він був однозначно не на користь особистості, бо людина розглядалася, як «гвинтик», що має виконувати свою функцію для безперебійної роботи державної машини, з якою й уособлювався той суспільний інтерес. Для демократичних держав пошук такого балансу розглядався як вагомий варіант суспільного договору, який повинен був працювати на визначені стратегічні цілі розвитку. Зрозуміло, що в мирні періоди історії й у державах, що розвивалися в демократичному напрямі або хоча б брали демократичні стандарти за свої орієнтири для організації громадського життя, на досягнення згаданих цілей витрачалося менше часу, ніж у періоди, обтяжені будь-якими (повномасштабними чи локальними, тривалими чи швидкоплинними) війнами.

Для України, що вже четвертий рік поспіль стримує агресивний напад підступного сусіда, який має мінімум вдвічі більший військово-промисловий потенціал та ядерну

зброю в своєму арсеналі, пошук оптимального вирішення зазначеної проблеми став завданням підвищеної складності. Чинників, що обтяжили його виконання, багато, але стислий формат цієї публікації не дає змогу провести їхній детальний повноцінний аналіз, тому обмежимося переліком і лише вибірково проаналізуємо деякі з них.

Аналіз лавиноподібної хвилі публікацій на тригерну для українського суспільства тему мобілізації військовозобов'язаних дає змогу виокремити такі найболючіші проблеми: 1) подвійні стандарти в підходах до мобілізації щодо пересічних громадян і можновладців та їхніх родичів; 2) подвійні стандарти в ставленні до військових (добровольці, що з перших днів на передовій опинилися в стані заручників, бо їх позбавили права на демобілізацію, вилучивши це положення із закону, тоді як нових призовників і контрактників «заохочують» більш м'якими, пільговими умовами); 3) силові методи мобілізації з чисельними порушеннями основних прав людини (знуцання (навіть тортури) представників ТЦК під час мобілізації, інколи з летальними наслідками, формальні огляди на ВЛК тощо); 4) неналежні підготовка призовників, їх екіпірування й оснащення військових, а також нестача озброєнь – і все це на фоні масштабних корупційних скандалів з мільйонними валютними показниками розкрадань коштів (зокрема, і з відрахувань на потреби оборонної промисловості [8]) й розкішним життям високопосадовців; 5) незіставний рівень оплати праці військових і рівень заробітних плат депутатів і працівників інших владних структур. Найгірше те, що цей перелік не є вичерпним, його легко можна продовжити, а загалом усе це неабияк псує міжнародний імідж України.

Розглянемо детально деякі з названих негативних чинників, що підвищують градус соціальної напруги в суспільстві в час, коли його єдність є однією із ключових запорук здобуття перемоги. Для прикладу візьмемо *силові методи мобілізації з чисельними порушеннями основних прав людини*. Навіть побіжний огляд публікацій ЗМІ на цю тему засвідчує, що проблема набула масового характеру. У суспільстві з'явився на фоні таких подій новий термін для позначення цього українського феномену часів воєнного стану – бусифікація, – який швидко прижився в свідомості наших громадян.

Чинник масовості таких порушень, крім значної кількості публікацій на зазначену тему в ЗМІ, засвідчується й заявами українського Омбудсмена Д. Лубінця, який у зв'язку зі зростанням сумної статистики [9] випадків неправомірних дій працівників територіальних центрів комплектування нині вивчає діяльність його підрозділів і фіксує серйозні порушення прав людини, які мають ознаки системи [10]. Найчастіше, як зауважує Омбудсмен, фіксуються випадки перевищення повноважень працівниками ТЦК, а саме: самовільні перевірки документів прямо на вулицях і в громадських місцях, проникнення до приватного житла без законної підстави, а також фізичний тиск або примус до мобілізації громадян, які мають законні підстави для відстрочки (ст. 23 Закону України від 21.10.1993 № 3543-ХІІ «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» (в редакції станом на 04.12.2025), силова доставка громадян до центрів комплектування, що є обмеженням свободи пересування без належної правової процедури та прямим порушенням статті 5 ЄКПЛ, здійснення перешкод для звернення за послугами адвоката або отримання правової консультації, суттєві порушення в роботі військово-лікарських

комісій (далі – ВЛК), зокрема формальний підхід до визначення придатності до служби або ігнорування наявних захворювань тощо [11]. Проте є й непоодинокі відверто шокуючі випадки [12; 13; 14], що призвели навіть до смерті мобілізованих [15].

Виникає запитання, як такі мобілізаційні сюжети узгоджуються із зобов'язаннями України щодо прав людини як країни-члена Ради Європи та її обов'язками виконувати положення базового документа цієї Організації – ЄКПЛ (1950 р.)?

Нагадаємо, що ст. 15 ЄКПЛ допускає можливість відступу від зобов'язань за нею «в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [16]. Водночас вагомою умовою для правомірного використання цієї можливості є стан війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації.

Але це далеко не все, що треба знати і на що зважати. Важливо враховувати, що практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) не містить усталеного поняття війни або надзвичайної ситуації. З огляду на це в кожній конкретній справі Суд проводить оцінювання її фактичних даних й обидва поняття тлумачить досить широко, розуміючи, що будь-яка виняткова ситуація, яка становить загрозу для звичного укладу суспільства, може стати підставою для застосування ст. 15, незважаючи на її тривалість і територію поширення [17]. До того ж держава обтяжена обов'язком аргументувати саме «винятковість» вказаних обставин, тобто обґрунтувати неможливість забезпечити національну безпеку жодним іншим способом, ніж обмеженням певних прав громадян.

Проте є в Конвенції (й відповідно, практиці Суду як єдиного органу, покликаного її тлумачити) і більш жорсткі обмеження щодо застосування відступу, а саме: жодна виняткова ситуація не спрацьовує як підстава для відмови від обов'язків, стосовно таких засадничих прав, як-от: право на життя – ст. 2 (крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій), заборона катувань – ст. 3, заборона рабства – ст. 4 п. 1, ніякого покарання без закону – ст. 7.

Ще одним запобіжником свавілля державних органів є ч. 3 ст. 15 Конвенції, яка покладає на державу-учасницю обов'язок надати Генеральному Секретареві Ради Європи повну та достовірну інформацію щодо всіх вжитих заходів і строку їхнього застосування.

Отже, підкреслимо таке: дії України щодо дотримання формальних (процедурних) вимог стосовно використання можливості відступу є правомірними, бо після повномасштабного вторгнення РФ і запровадження воєнного стану вже 1 березня 2022 року Генеральному Секретареві РЄ надійшло відповідне сповіщення. Й кожного наступного разу за фактом продовження дії воєнного стану здійснювалися такі самі нотифікації з оновленням переліку прав, дія яких тимчасово призупинялася. А ось способи фактичної реалізації згаданих відступів правомірними визнати ніяк неможливо. До того ж дивним видається й реагування правоохоронних органів, що вели розслідування описаних порушень, так само, як і представників національного правосуддя на зафіксовані порушення, які Омбудсмен назвав системними – переважна більшість відкритих кримінальних проваджень щодо різних типів порушень прав мобілізованих представниками ТЦК так і не дійшли до суду. Як зазначив заступник начальника другого управління Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони Офісу

Генпрокурора А. Жоган: «Вироків у кримінальних провадженнях даних категорій немає, справи знаходяться у судах» [18]. Щоправда, О. Грузевич (тимчасовий командувач Сухопутними військами) на засіданні тимчасової слідчої комісії ВРУ повідомив, що певна кількість службовців ТЦК «замінена і відправлена до зони бойових дій.... Ми сподіваємося, що ця робота дасть певний результат і зніме негатив» [18].

Проте варто подивитись на описані події з позиції іншої сторони – самих працівників ТЦК. Як видається, тут доцільно розібратися, чи є реформа ТЦК у тому варіанті, як вона *de-facto* проведена щодо «співробітників – штрафників», раціональною (виправданою й ефективною), чи тут теж є своє підводне каміння.

Глибокий неупереджений підхід до вивчення зазначеного питання наводить на думку, що в ганебному ставленні цивільних людей до ТЦК винна держава (в особі своїх вищих посадовців), яка на запит суспільства нашвидкуруч почала, але не довела до логічного завершення реформування цієї ланки. Як наслідок, маємо зовсім не той результат, до якого прагнули, – нині між фронтом та тилом утворився досить великий розрив. Військові, опинившись серед цивільних, не розуміють, що відбувається, бо більшість з них – відправлених на службу в ТЦК замість працівників-штрафників – з бойових бригад, де вони отримали поранення. Унаслідок чого їх визнали обмежено придатними й відправили на службу в ТЦК, розраховуючи, що вони відновлять (відмийуть) запламовану попередниками репутацію цих підрозділів... Бачення своєї ролі й завдань на нових посадах у ТЦК з позиції фронтовиків, що вже на лінії зіткнення з ворогом заплатили своїм здоров'ям за незалежність своєї країни, були іншими: вони не збігаються з тією роллю, яку для них визначили у високих владних кабінетах.

Цей дисонанс призвів до розриву шаблону взаємних очікувань. Замість шани за свою чесно виконану в бойових підрозділах високу місію захисника Вітчизни й відданість справі оборони від агресії обмежено придатні до служби колишні фронтовики почувають тепер себе на нових посадах працівників ТЦК скривдженими, бо наштотвхуються на прокльони й спротив з боку тих, хто мав би, згідно із законом, бути мобілізованим і замінити їх на фронті у справі протистояння ворогу. Найгірше в цій ситуації те, що гнів, накопичений пересічними громадянами, які підлягають мобілізації, проти державних посадовців-корупціонерів, які живуть за подвійними стандартами і, займаючи різні управлінські посади (від працівників ВЛК, ТЦК, очільників міністерств і відомств, а також і депутатські крісла у ВРУ), використовують свої владні повноваження для власного збагачення та задоволення інших егоїстичних особистих інтересів, спрямовується не на тих, кому він адресований. Така неналежна заміна об'єкта, на який виливається накопичена маса суспільного невдоволення, лише додає гіркоти героям-фронтовикам, які почуваються зрадженними своєю ж країною та її громадянами, яких вони віддано захищали.

Отже, потрібно проаналізувати швидко розпочату реформу ТЦК і виявити її прорахунки й недоліки з метою їхнього усунення. Звільнення корумпованих співробітників ТЦК і відправка їх на фронт – то лише початок справи реформування цих підрозділів. Недостатньо й того, щоб на колишніх фронтовиків, які нині мають обмежені можливості й тому переведені на службу в ТЦК, покласти обов'язок виявляти ухилянтів і забезпечувати

їх законну мобілізацію. Для успіху цієї життєво важливої для країни справи потрібен інший підхід. Запорукою успішного вирішення цієї проблеми має стати системний підхід до реформування ТЦК. Треба визнати, що на сьогодні він фактично відсутній. До того ж влада *de-facto* перестала публічно свідчити про потребу в посиленні мобілізації, а відповідальність за рішення цієї проблеми номер один для обороноздатності країни переклала на військових. Але це, на наше переконання, не їхня функція і не є завдання командування Сухопутних військ [19].

Такий підхід призвів до того, що звільнені з ТЦК за допущені в роботі порушення старші офіцери (підполковники, майори) зайняли і в армії аналогічні тилові посади, бо вони вміють добувати ресурси, але до окопів не поспішають і ніколи не дійдуть. А обмежено придатних фронтовиків з передової призначили на солдатські та сержантські посади й зобов'язали не працювати з документами й ухвалювати важливі рішення, а виявляти ухиливців і забезпечувати їх мобілізацію. У такий спосіб була створена масштабна серйозна проблема – значна кількість фронтовиків отримала гірке розчарування. Тим самим владою була зруйнована, принесена в жертву єдність фронту й тилу, яка, навпаки, повинна була зцементувати суспільство в моноліт, забезпечивши фундамент перемоги.

То як же розв'язати цей гордіїв вузол? Чи існують слушні пропозиції щодо цього? Існують, тільки, на жаль, лунають вони не від тих, хто має відповідні повноваження й повинен займатися прийняттям таких рішень, а від представників громадськості. Для прикладу наведемо думку співака та одного з організаторів «Культурного десанту» М. Серги, що поділився своїм баченням варіанта реформи ТЦК. Він вважає, що визнаних обмежено придатними фронтовиків потрібно вивести з ТЦК і призначити на посади менторів (умовна назва, бо вони ще тільки розробляються) в навчальні центри. Там вони зі своїм бойовим досвідом, розумінням інструментів виживання будуть на своєму місці й, відповідно, більш корисними. Саме вони за 54 дні підготовки в навчальному центрі зможуть дати поради й допомогти новачкам, які ще тільки стають солдатами, підвищити свої шанси на виживання [20]. Більш системний підхід до питань, що розглядаються, пропонує командир Третього армійського корпусу ЗСУ А. Білецький. Він іде далі, не обмежуючись лише проблемами мобілізаційного процесу. А. Білецький переконаний, що «незалежно від того, чи триватиме війна, чи країна увійде в період паузи, українська армія має пройти негайні та глибокі зміни. На кону – виживання держави і здатність стримати майбутню агресію Росії» [21]. Та чи буде реалізована ця життєздатна ідея в практику мобілізаційного процесу – покаже тільки час, якого в нас обмаль з огляду на поточний перебіг воєнних дій.

Візьмемо ще одну із вищезазначених найболючіших проблем сучасної мобілізаційної кампанії в Україні – *незіставний рівень оплати праці військових та рівень заробітної плати депутатів і працівників інших владних структур*. Її актуалізував нещодавно завершений в Україні бюджетний процес, результати якого шокують суспільство аж ніяк не менше, ніж результати статистичних порівнянь (маємо на увазі співвідношення кількості наявних масових системних порушень прав мобілізованих через перевищення повноважень працівниками ТЦК з чисельністю реально винесених судових вироків щодо них).

Нагадаємо, що впродовж минулорічного бюджетного процесу та поточного 2025 р. фокус уваги представників владної вертикалі був зосереджений на пошуку ресурсів покриття бюджетного дефіциту на задоволення потреб ЗСУ, які Україна мала закривати самостійно, бо зарубіжну допомогу наших партнерів використовувати на фінансування цієї статті бюджетних витрат не дозволялося [22; 23]. Ключовим механізмом вирішення зазначеного завдання стало підвищення податків, ініціатором яких став Голова комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики Д. Гетманцев. Не будемо занурюватися в деталі цих минулих бюджетно-податкових перипетій [24]. Зауважимо лише, що сьогодні, наголошуючи про нестачу бюджетних коштів на задоволення потреб ЗСУ та прикриваючись цими аргументами для виправдання непопулярних податкових нововведень, представники влади без жодних вагань і сорому дбають не про потреби ЗСУ й забезпечення військових усім потрібним, а насамперед про себе. Переконатися в тому неважко, для цього достатньо постатейно порівняти витратні статті бюджету 2026 р. з відповідними бюджетними показниками попереднього 2025 р. [25; 26].

Результати цієї роботи вразять будь-кого, кому не байдуже, що відбувається у воюючій уже майже 4 роки країні, чиї сини віддають свої життя за її незалежність. Факти свідчать самі за себе: 1) лівову частку витрат держбюджету становлять оборонні витрати, на які йде абсолютна більшість його надходжень, і 100 % надходжень, що зібрані всередині держави, все інше фінансується зарубіжними партнерами; 2) на зарплату військовим виділено 1,3 трильйони грн, але проблема в тому, що вона не підвищувалася з 2022 р. Її рівень і сьогодні становить 20 130 грн [27; 28]. Нині український військовий у тилу de-facto отримує менше ніж касир АТБ, вантажник, таксист. Це свідчить про те, що його праця, особливо якщо зіставити її з ризиками для життя й здоров'я та тією самопожертвою, яку він здійснює, не є пріоритетом для держави. Проте проблема не лише в цьому, гірше те, що, залишивши військових без підвищення зарплат, депутати не забули в черговий раз про підвищення для себе, збільшивши до 200 тисяч гривень на місяць депутатський фонд на організаційні витрати: на утримання своїх приймальних, на відрядження та інші організаційні заходи. Розуміємо, що ці гроші, навіть якщо до них додати інші сумнівні витрати держбюджету (а саме кошти на фінансування єдиного марафону (1,5 млрд), національний кешбек, будівництво доріг, президентська тисяча кожному українцю як зимова підтримка громадянам України), не покриють потребу у відповідних для підвищення заробітної плати військових обсягах коштів, але шкідливість морального ефекту від такого рішення просто неймовірна.

Водночас не будемо забувати про дефіцит бюджету 2026 року, що дорівнює 18,5 %, який влада планує перекрити за рахунок єдиного джерела, так званого репараційного кредиту, тобто тих заморожених західними партнерами російських активів, що зберігаються на банківських рахунках країн ЄС. Але ці розрахунки досі є не більше ніж палке бажання української влади, бо станом на сьогодні задокументованого рішення ЄС про їхнє надання Україні немає. А ймовірність його позитивного ухвалення, що існує, не є стовідсотковою з огляду на негативну позицію таких країн ЄС, як Бельгія й Угорщина. Як видно, далеко не на всі доленосні для країни запитання є відповіді...

Висновки. Отже, Україна як «...демократична, соціальна, правова держава», для якої «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком» [29], навіть у форс-мажорних умовах майже 11-річної (або 4-річної повномасштабної) війни за свою незалежність намагається не сповзти в безодню жорсткого свавілля порушення демократичних свобод і верховенства права й виконувати свої зобов'язання, як держава-член Ради Європи. Проте навіть з урахуванням можливих відступів, передбачених для таких надзвичайних обставин в ЄКПЛ, якими вона й скористалася, повністю уникнути випадків порушення прав людини Україні не вдається. Найгірше, що це проявилось в найбільш чутливій для воєнного часу сфері суспільного життя – мобілізаційній політиці, яка замість чинника, здатного згенерувати перемогу, по суті, стала одним із тригерів, що створив прірву між державою та громадянським суспільством, яке виконує роль запобіжника руйнації демократії, порушенню прав і свобод людини, корупції та наростанню авторитарних проявів в управлінні державою.

Як видно, існує лише один спосіб виправлення прорахунків у реалізації мобілізаційної політики – забезпечення балансу між суспільним (державним) і особистим інтересом кожного члена українського суспільства. Для досягнення цієї мети, на нашу думку, потрібно: 1) віднайти прийнятні форми й засоби здійснення мобілізації військовозобов'язаних, зокрема єдині підходи до мобілізації та пересічних громадян, і можновладців та їхніх родичів; 2) здійснити докорінну трансформацію системи підготовки щойно мобілізованих з метою навчання їх навичкам виживання й ведення бою в сучасних умовах війни на базі використання бойового досвіду звільнених після поранень з діючих військових частин і обмежено придатних до служби бійців як інструкторів навчальних центрів тощо. А фундаментальною опорою цієї діяльності, на наше переконання, повинні стати міжнародні зобов'язання щодо гарантування основних прав і свобод людини, які Україна має в межах свого членства в Раді Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Копитько Г. Дідів – в окопи, молодь – за кордон: відомий експерт розкритикував політику Зеленського щодо мобілізації. 2025. 20 вересня. URL : <https://informator.ua/uk/didiv-v-okopi-molod-za-kordon-vidomiy-ekspert-rozkritikuvav-politiku-zelenskogo-shchodo-mobilizacii>
2. Кіндратюк Л. Реформу мобілізації треба починати з ТЦК: відомий військовий пояснив, що допоможе залучати до армії більше людей. 2025. 27 жовтня. URL : <https://informator.ua/uk/reformu-mobilizacii-treba-pochati-z-tck-vidomiy-viyskoviy-poyasniv-shcho-dopomozhe-zaluchati-do-armiji-bilshe-lyudey>
3. Кінаш Л. Уряд ухвалив важливе рішення стосовно мобілізації та військового обліку: стосується українців за кордоном. 2025. 13 грудня. URL : <https://informator.ua/uk/uryad-uhvaliv-vazhlive-rishennya-stosovno-mobilizacii-ta-viyskovogo-obliku-stosuyetsya-ukrajinciv-za-kordonom>
4. Зайцева Г. Нардеп Костенко заявив, що ТЦК мають діяти жорсткіше, а ППО в Україні скінчилося. 2025. 07 грудня. URL : <https://informator.ua/uk/nardep-kostenko-zayaviv-shcho-tck-mayut-diyati-zhorstkishe-a-ppo-v-ukrajini-skinchilosyatoscho>

5. Висновок N 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text

6. Анісімова М. Ф. Зобов'язання України щодо прав людини у зв'язку зі вступом до Ради Європи. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9953c86b-77bd-442c-8b92-fbf97a3353ae/content>

7. Анісімова М. Ф. Україна та Рада Європи: здобутки від членства та нагальні завдання. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод в контексті 75-річної діяльності Ради Європи* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції, м. Хмельницький, 08 листопада 2024 року. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 9–10. URL : <https://univer.km.ua/naukova-diyalnist/konferentsiyi-ta-naukovi-zakhody/zbirnyky-materialiv-konferentsiy-provedenykh-u-khuup-imeni-leonida-yuzkova>

8. Кінаш Л. Розікрали 102 мільйони на захисті танків у час російського наступу: правоохоронці викрили корупцію в оборонці. 2025. 11 грудня. URL : <https://informer.ua/uk/rozikrali-102-milyoni-na-zahisti-tankiv-u-chas-rosiyskogo-nastupu-pravoohoronci-vikrili-korupciyu-v-oboronci>

9. Зайцева Г. В офісі Омбудсмана розкрили кількість скарг на дії ТЦК: дещо неочікувано. 2025. URL : <https://informer.ua/uk/v-ofisi-ombudsmana-rozkryli-kilkist-skarg-na-diji-tck-deshcho-neochikuvano>

10. Чорнобривець Г. Омбудсман Лубінець шокований порушенням прав мобілізованих: почав перевіряти ТЦК. 2025. URL : <https://informer.ua/uk/ombudsman-lubinec-shokovaniy-porushennyam-prav-mobilizovanih-pochav-pereviryati-tck>

11. Від 18 до 6 127: кількість звернень до Офісу Омбудсмана щодо дій окремих представників ТЦК та СП зросла у 333 рази. Чому система примусу більше не працює? 2026. 10 лютого URL : https://ombudsman.gov.ua/news_details/vid-18-do-6-127-kilkist-zvmen-do-ofisu-ombudsmana-shchodo-dij-okremih-predstavnikiv-tck-ta-sp-zroslo-u-333-razi-chomu-sistema-primusu-bilshe-ne-pracyuye

12. Коджушко Я. У Черкасах мобілізований помер у черзі на ВЛК: випав з буса і вдарився головою. 2025. URL : <https://informer.ua/uk/u-cherkasah-mobilizovaniy-pomer-u-cherzi-na-vlk-vipav-z-avtobusa-i-vdarivsia-golovoyu-tck>

13. Коджушко Я. На Волині співробітники ТЦК забризкали сльозогінним газом працівників критичного підприємства. 2025. URL : <https://informer.ua/uk/na-volini-spivrobitniki-tck-zabrizkali-slozoginnim-gazom-pracivnikiv-kritichnogo-pidpriyemstva>

14. Копитько Г. Харкові – суд над ТЦК-шником, який побив вчителя, обвинувачений каже, що вчитель неправильно себе повів. URL : <https://informer.ua/uk/u-harkovi-sud-nad-tck-shnikom-yakiy-pobiv-vchitelya-obvinuvacheniy-kazhe-shcho-vchitel-nepravilno-sebe-poviv>

15. Коджушко Я. Загибель мобілізованого у ТЦК Києва: журналісти опублікували дані судмедекспертизи, які поліція приховувала. 2025. URL : <https://informer.ua/uk/zagibel-mobilizovanogo-u-tck-kiyeva-zhurnalisti-opublikovali-dani-sudmedekspertizi-yaki-policiya-prihovuvala>

16. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) / Європейська конвенція з прав людини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

17. Lawless проти Ірландії (№ 3). URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57518%22%7D> ; Aksoy проти Туреччини. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-117794&filename=001-117794.pdf&TID=ihgdqbxnfi> ; Ірландія проти Сполученого Королівства / Огляд практики Європейського Суду з прав людини у 2018 році. URL : www.echr.coe.int (Case-Law / Case-Law Analysis / Overview of the Court's case-law) ; Ireland v. the United Kingdom (2018 revision). URL : <https://www.yagunov.in.ua/irish-case-revision/>

18. Кіндратюк Л. Всі сміялися: Слідча комісія ВР надала звіт щодо вироків членам ТЦК. 2025. URL : <https://informator.ua/uk/vsi-smiyalisya-slidcha-komisiya-vr-nadala-zvit-shchodo-virokiv-chlenam-tck>

19. Зеленський незадоволений ТЦК? / Радіо Свобода. 2026. 30 січня. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/svoboda-live-zelenskyu-ttsk-mobilizatsiya-front-kontrakty-zsu/33665032.html>

20. Міліневський М. Хлопців з ТЦК зрадили, вони не розуміють, що за херня – Микола Серга пообіцяв прибрати їх з вулиць. 2025. URL : <https://informator.ua/uk/hlopcev-z-tck-zradili-voni-ne-rozumiyut-shcho-za-hernya-mikola-syerga-poobicyav-pribrati-jih-z-vulic>

21. Копитько Г. Вся країна обговорює інтерв'ю Білецького: п'ять тез від командира 3 корпусу. 2025. URL : <https://informator.ua/uk/vsya-krajina-obgovoryuye-interv-yu-bileckogo-pyat-tez-vid-komandira-3-korpusu>

22. В США пояснили, із чого складається \$61,4 млрд «для України» / Financial Club. 2023. 22 жовтня. URL: <https://finclub.net/ua/news/v-ssha-poyasnyly-iz-choho-skladaetsia-usd61-4-mlrd-dlia-ukrainy.html>

23. Військова допомога для України / Посольство Федеративної Республіки Німеччини у Києві : офіційний вебсайт. 2023. 12 грудня. URL : <https://kiew.diplo.de/ua-uk/aktuelles/-/2549080>

24. Анісімова М. Ф., Глух М. В. Збільшення податкового тиску в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис* : науковий журнал / редкол. : В. В. Топчій (голов. ред.) та ін. Ірпінь : Державний податковий університет, 2025. Випуск 1 (18). С. 11–24 (Серія: право).

25. Про Державний бюджет України на 2026 рік : Закон України від 3 грудня 2025 № 4695-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4695-20#Text>

26. Про Державний бюджет України на 2025 рік : Закон України від 19 листопада 2024 № 4059-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text>

27. Вся правда про бюджет-2026! От що буде с ФОПами, військовими та вчителями. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=xe7l68go1gg>

28. Економіка на межі: жеваго про неефективність влади та небезпеку дефіциту бюджету. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=dc7vwhaiokm>

29. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 1, 3. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Лісова К. С., Анісімова М. Ф. Феномен бусифікації

та права людини в Україні: пошук балансу в умовах воєнного стану

REFERENCES

1. Kopytko G. (2025). Grandfathers – to the trenches, youth – abroad: a well-known expert criticized Zelensky's policy on mobilization. URL : <https://informator.ua/uk/didiv-v-okopi-molod-za-kordon-vidomiy-ekspert-rozkritikovav-politiku-zelenskogo-shchodo-mobilizacii>
2. Kindratyuk L. (2025). Mobilization reform should start with the TCR: a well-known military man explained that it will help attract more people to the army. URL : <https://informator.ua/uk/reformu-mobilizacii-treba-pochati-z-tck-vidomiy-viyskoviy-poyasniv-shcho-dopomozhe-zaluchati-do-armiji-bilshe-lyudey>
3. Kinash L. (2025). The government has made an important decision regarding mobilization and military registration: it concerns Ukrainians abroad. URL : <https://informator.ua/uk/uryad-uhvaliv-vazhlive-rishennya-stosovno-mobilizacii-ta-viyskovogo-obliku-stosuyetsya-ukrajinciv-zakordonom>
4. Zaitseva G. (2025). People's Deputy Kostenko stated that the TCR should act more strictly, and the air defense in Ukraine is over. URL : <https://informator.ua/uk/nardep-kostenko-zayaviv-shcho-tck-mayut-diyati-zhorstkishe-a-ppo-v-ukrajini-skinchilosyatoscho>
5. Conclusion N 190 (1995) of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe on Ukraine's application for accession to the Council of Europe. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text
6. Anisimova M. F. Ukraine's human rights obligations in connection with accession to the Council of Europe. URL : <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9953c86b-77bd-442c-8b92-fbf97a3353ae/content>
7. Anisimova M. F. Ukraine and the Council of Europe: achievements of membership and urgent tasks. *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in the Context of the 75th Anniversary of the Council of Europe* : Collection of abstracts of the International Scientific and Practical Conference, m. Khmelnytskyi, November 8, 2024. Khmelnytskyi : Khmelnytskyi University of Management and Law named after Leonid Yuzkov, 2024. Pp. 9–10. URL : <https://univer.km.ua/naukova-diyalnist/konferentsiyi-ta-naukovi-zakhody/zbirnyky-materialiv-konferentsiy-provedenykh-u-khuup-imeni-leonida-yuzkova>
8. Kinash L. (2025). 102 million were stolen to protect tanks during the Russian offensive: law enforcement officers exposed corruption in the defense industry. URL : <https://informator.ua/uk/rozikrali-102-milyoni-na-zahisti-tankiv-u-chas-rosiyskogo-nastupu-pravoohoronci-vikrili-korupciyu-v-oboronci>
9. Zaitseva G. (2025). For more information, see: The Ombudsman's office revealed the number of complaints against the actions of the TCR: somewhat unexpected. URL : <https://informator.ua/uk/v-ofisi-ombudsmana-rozkrili-kilkist-skarg-na-diji-tck-deshcho-neochikuvano>
10. Chornobrivets G. (2025). Ombudsman Lubinec is shocked by the violation of the rights of mobilized people: he began to check the TCR. URL : <https://informator.ua/uk/ombudsman-lubinec-shokovaniy-porushennyam-prav-mobilizovanih-pochav-pereviryati-tck>

22. The US explained what \$61.4 billion "for Ukraine" consists of. Financial Club. 2023. October 22. URL : <https://finclub.net/ua/news/v-ssha-poiashnyly-iz-choho-skladaietsia-usd61-4-mlrd-dlia-ukrainy.html>

23. Military aid for Ukraine / Website of the Embassy of the Federal Republic of Germany in Kyiv. 2023. December 12. URL : <https://kiew.diplo.de/ua-uk/aktuelles/-/2549080>

24. Anisimova M. F., Glukh M. V. Increasing tax pressure under martial law. *Irpın legal journal* : scientific journal / editors : V. V. Topchiiy (ed. chief) and others. Irpin : State Tax University, 2025. Issue 1 (18). P. 11–24 (Series: law).

25. On the State Budget of Ukraine for 2026 : Law of Ukraine of December 3, 2025. No. 4695-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4695-20#Text>

26. On the State Budget of Ukraine for 2025 : Law of Ukraine dated November 19, 2024. No. 4059-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text>

27. The whole truth about the 2026 budget! Here's what will happen to individual entrepreneurs, military personnel and teachers. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=x7l68g0lGg>

28. Economy on the verge: Zhevago on the inefficiency of the government and the danger of the budget deficit. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=dC7vwhaIokM>

29. Constitution of Ukraine. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*. 1996. No. 30. Art. 1, 3. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

K. S. Lisova, M. F. Anisimova. THE PHENOMENON OF BUSSIFICATION AND HUMAN RIGHTS IN UKRAINE: SEARCHING FOR BALANCE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

The article examines the mobilization policy of the state, taking into account the modern realities of wartime in the context of compliance with Ukraine's international obligations to ensure human rights. The analysis of methods and means of its implementation by Territorial Center of Recruitment (TCR) is carried out. The most painful problems of the mobilization process for military conscripts for Ukrainian society are determined. It is emphasized that the identified distortions in its implementation are one of the tangible destabilizing factors in the development of civil society in Ukraine during a turbulent period of history for the state, when the unity of its citizens is the key to victory in the war. The dynamics of budget policy in recent years are considered in view of the specifics of the military present. The need to change the distribution of budget expenditures during the period of martial law in the state with undisputed priority given to defense needs is emphasized. The opinion on the expediency of directing the funds confiscated from corrupt officials in full to finance the Armed Forces of Ukraine, in particular, to increase the salaries of military personnel, is substantiated. It is proposed to establish a ban on increasing the costs of paying the deputy corps and other civil servants, which is already significantly higher than the average in the country, for the period of martial law, in order to ensure a unified approach for all categories of the population and a balance of interests of all participants in the budget process. The belief in the importance of continuing research into the specified area of development of Ukrainian society, its legal

Лісова К. С., Анісімова М. Ф. Феномен бусифікації та права людини в Україні: пошук балансу в умовах воєнного стану

regulation in order to prevent the formation of a gap between the authorities and the army and that active part of Ukrainian society that is very much rooting for our victory and peace on fair terms, as well as the successful post-war restoration of Ukraine, is expressed.

Keywords: *Busification, mobilization, martial law, conscripts, TCR (Territorial Center of Recruitment), human rights, conditions for the admissibility of derogations from the obligations of member states under the ECHR, the admissibility of restrictions on human rights in emergency situations, the ECHR, the balance of public and personal interests.*

Стаття надійшла до редколегії 7 листопада 2025 року

УДК 342.7.349

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.112-123

Л. Д. Менів,*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
email:menivl7@gmail.com***ORCID ID 0000-0003-4491-3218;****Д. О. Любовець,***здобувачка вищої освіти,
Державний податковий університет
email:dliubovets@gmail.com***ORCID ID 0009-0007-4299-4794**

ЗАХИСТ ПРАЦІВНИКІВ ВІД МОБІНГУ: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядається проблема мобінгу як однієї з найбільш небезпечних форм психологічного насильства в трудових колективах, що становить серйозну загрозу реалізації права працівника на гідні, безпечні та поважні умови праці. Визначено сутність поняття мобінгу, його основні риси, види та наслідки для працівника й організації. Наголошується, що систематичне цькування в робочому середовищі призводить не лише до моральних і психічних страждань, а й до порушення трудових прав, зниження продуктивності праці та погіршення соціально-психологічного клімату колективу.

Проаналізовано сучасний стан правового регулювання протидії мобінгу в Україні. Висвітлено ключові законодавчі зміни, зокрема внесення до Кодексу законів про працю України положень про заборону мобінгу як форми дискримінації. Окреслено права працівників на захист від психологічного тиску, а також обов'язки роботодавців щодо створення безпечного трудового середовища, вільного від будь-яких проявів приниження чи переслідування.

Особливу увагу приділено аналізу проблем практичної реалізації правових механізмів: складності доведення фактів мобінгу, відсутності дієвих процедур розслідування, недостатній правовій обізнаності працівників та низькій ефективності діяльності контролювальних органів.

Запропоновано напрями вдосконалення законодавства та практики його застосування: конкретизацію ознак мобінгу, розроблення внутрішніх механізмів реагування, підвищення рівня правової культури й формування корпоративної політики нульової толерантності до психологічного насильства. Зроблено висновок, що лише комплексний підхід, який

поєднує правові, організаційні та освітні заходи, здатен забезпечити реальний захист працівників і утвердження принципу поваги до людської гідності у сфері праці.

Ключові слова: мобінг, психологічне насильство, трудові відносини, захист прав працівників, гідність праці, дискримінація, трудове законодавство, роботодавець, профілактика мобінгу, корпоративна культура.

Постановка проблеми. Мобінг у трудових відносинах є формою систематичного психологічного насильства, спрямованого на приниження, дискредитацію або ізоляцію працівника, що створює нестерпні умови праці. Незважаючи на законодавче визнання мобінгу в Україні, реальна ефективність правового захисту працівників залишається низькою через складність доказування, недостатню обізнаність працівників і роботодавців, а також обмежені можливості контролювальних органів. Це підкреслює потребу в розробці дієвих механізмів профілактики, запобігання та реагування на прояви мобінгу для забезпечення безпечного і етичного робочого середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх десятиліть поняття мобінгу досліджували численні вітчизняні та зарубіжні науковці, серед яких Х. Лейманн, Р. Поздзіка, А. Шалковські, А. М. Колот, О. І. Сердюк, Н. Г. Мехеда, О. В. Сорока, І. Ю. Філіпова, Л. Д. Менів. У їхніх працях основна увага приділялася вивченню причин і наслідків мобінгу, а також аналізу досвіду інших країн щодо застосування правових норм для протидії психологічному тиску в трудових відносинах.

Метою статті є дослідження правових механізмів захисту працівників від мобінгу та виявлення проблем іншої практичної реалізації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Однією з актуальних проблем у сфері реалізації працівником свого права на гідність, тобто права на такі умови праці, що забезпечують нормальну трудову діяльність і психологічний комфорт, є явище психологічного тиску – **мобінгу**. Під мобінгом розуміють систематичне переслідування, психологічний терор чи інші форми впливу, спрямовані на приниження, ізоляцію або дискредитацію працівника в трудовому колективі. Такі дії зазвичай мають на меті змусити особу залишити робоче місце або створити для неї нестерпні умови праці. Для досягнення цієї мети застосовуються різноманітні способи психологічного впливу – від прихованих маніпуляцій до відкритих проявів агресії чи приниження [1].

Мобінг у трудових відносинах є складним соціально-психологічним явищем, що має як індивідуальний, так і колективний характер. Його специфіка полягає в тривалості та систематичності деструктивних дій, які спрямовані на підлив емоційного стану працівника, зниження його професійного авторитету, створення атмосфери ворожості чи відчуження в колективі. На відміну від звичайних конфліктів мобінг характеризується нерівністю сторін – коли ініціатор має перевагу в статусі, посаді або впливі. Типовими проявами мобінгу є поширення неправдивих чуток, ігнорування працівника, безпідставна критика, обмеження доступу до ресурсів чи інформації, надання непосильних або принизливих завдань. Такі дії порушують трудові права людини, негативно впливають на її психічне здоров'я та підбивають морально-психологічний клімат у колективі.

На законодавчому рівні проблема мобінгу в Україні була офіційно визнана порівняно нещодавно. Важливим кроком у цьому напрямі стало внесення змін до Кодексу законів про працю України та Закону України «Про охорону праці», якими вперше закріплено поняття мобінгу як форми дискримінації в трудових відносинах.

Згідно із ст. 22 КЗпП України мобінг (цькування) – систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, зокрема з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, а саме із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, зокрема такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність [1].

Поряд із законодавчим підходом до визначення мобінгу важливим є й наукове осмислення цього явища.

Мобінг являє собою форму психологічного насильства у формі цькування співробітника в колективі зазвичай з метою його подальшого звільнення. Уперше цей термін у його сучасному значенні ввів шведський психолог і доктор наук Хайнц Лейман, який у 1980-х роках провів ґрунтовне дослідження проявів мобінгу на робочих місцях. У результаті дослідження було встановлено, що кожен четвертий працівник зазнає певних форм психологічного переслідування на роботі. Лейман охарактеризував мобінг як «психологічний терор», який полягає в систематично повторюваному ворожому й неетичному ставленні однієї або кількох осіб до іншої людини, переважно однієї, що призводить до її психологічного виснаження та соціальної ізоляції.

На думку Т. А. Коляди, мобінг як суспільне явище можна характеризувати одночасно як соціологічний, медичний та правовий феномен. У правовому сенсі мобінг потрібно тлумачити в широкому розумінні як незаконну, систематичну та довготривалу поведінку осіб, які є членами трудового колективу, спрямовану проти окремого працівника (чи групи працівників), що полягає в порушенні їхніх законних прав і створенні нестерпних умов праці з метою примушення постраждалої особи до звільнення з місця роботи [8].

Отже, у наукових підходах мобінг розглядається не лише як форма дискримінації в трудових відносинах, але й як комплексне соціально-психологічне явище, що має негативні наслідки для психічного здоров'я працівників і для морального клімату колективу загалом.

Важливим є також закріплення обов'язку роботодавця створювати безпечні умови праці, зокрема вільні від проявів мобінгу, а також забезпечувати ефективний розгляд скарг працівників щодо фактів психологічного тиску чи переслідування. Працівник зі свого боку має право звертатися із заявами про факти мобінгу до роботодавця, профспілкової організації, Державної служби України з питань праці або до суду.

Крім того, зміни до законодавства передбачили види відповідальності за вчинення мобінгу. Зокрема, Кодекс України про адміністративні правопорушення (ст. 173⁵) встановлює адміністративну відповідальність за вчинення мобінгу у формі штрафу або

громадських робіт. Такий підхід має на меті не лише покарання винних осіб, але й формування нульової толерантності до будь-яких форм психологічного насильства у сфері праці.

Водночас, попри наявність законодавчих норм, їхня реалізація на практиці залишається недостатньо ефективною. Складність доказування фактів психологічного тиску, відсутність чітких механізмів розслідування та недостатня обізнаність працівників щодо своїх прав створюють ситуацію, коли більшість випадків мобінгу залишаються прихованими.

В українській судовій практиці питання доведення фактів мобінгу залишається складним, адже здебільшого працівники не можуть надати належних і допустимих доказів систематичного психологічного тиску чи створення ворожої атмосфери на робочому місці. Так, у справі № 404/3987/23 (постанова Кропивницького апеляційного суду від 6 лютого 2024 р.) позивачка стверджувала, що зазнала психологічного й економічного тиску з боку роботодавця у формі цькування (мобінгу) та дисциплінарних стягнень. Проте суд дійшов висновку, що матеріали справи не містять достатніх доказів, які б підтверджували наявність ознак мобінгу, тому вимоги позивачки були відхилені [9]. Схожа позиція простежується й у справі № 607/17219/23 (постанова Тернопільського апеляційного суду від 20 березня 2024 р.), де позивачка зазначала, що між нею та керівництвом Тернопільської районної державної лікарні ветеринарної медицини виникли неприємні відносини, які мали ознаки мобінгу, а її звільнення є наслідком дискримінаційних дій роботодавця. Суд, однак, встановив, що позивач не змінив предмет або підстави позову відповідно до вимог ЦПК України, і належних доказів вчинення мобінгу не надано, тому рішення суду першої інстанції про відмову в позові залишено без змін [10]. Отже, аналіз судової практики свідчить, що, попри законодавче закріплення поняття мобінгу в ст. 22 КЗпП України, суди досить обережно підходять до його кваліфікації. Основною проблемою залишається складність доказування систематичності, умислу та негативного впливу дій роботодавця або колег, що свідчить про потребу в чіткому визначенні критеріїв мобінгу та розробки методичних рекомендацій щодо збору доказів, які б давали змогу працівникам ефективно захищати свої права в судовому порядку.

Жертвою мобінгу може стати практично будь-який працівник, який з певних причин викликає невдоволення керівництва або окремих членів трудового колективу. Часто об'єктом психологічного тиску стають особи, що не поділяють неформальних правил або поведінкових норм, прийнятих у колективі. Такі працівники нерідко потрапляють до так званої «групи ризику», стаючи мішенню для систематичного цькування.

Водночас помилковим є уявлення, що постраждалі від мобінгу самі провокують таке ставлення. У реальності кожен може стати об'єктом психологічного насильства на роботі незалежно від особистих чи професійних якостей. Статистичні дані свідчать, що такі чинники, як національність, раса, соціальний або сімейний стан, вік чи рівень кваліфікації, не є захистом від проявів мобінгу. Це свідчить про універсальний характер явища, яке може торкнутися будь-кого в умовах дисбалансу влади або токсичного корпоративного середовища.

У контексті забезпечення належних умов праці та реалізації принципу поваги до людської гідності особливого значення набуває питання захисту прав працівників, які

зазнали мобінгу, а також визначення обов'язків роботодавця щодо запобігання таким проявам. Адже ефективна протидія психологічному насильству на робочому місці можлива лише за умови, коли працівники усвідомлюють свої законні права та механізми їхньої реалізації, а роботодавці – покладену на них відповідальність за створення безпечного, толерантного та здорового робочого середовища [3]. Саме взаємна проінформованість, правова культура та дотримання трудового законодавства є запорукою формування колективів, у яких мобінг не лише не допускається, а й своєчасно виявляється та припиняється.

Залежно від суб'єктного складу та спрямованості дій, у науковій літературі та правозастосовній практиці розрізняють кілька видів мобінгу. Найпоширенішим є вертикальний мобінг, коли ініціатором цькування є керівник або, навпаки, підлеглі щодо свого безпосереднього начальника. У першому випадку йдеться про низхідний (директивний) мобінг, що проявляється у приниженні працівника, безпідставних доганах, обмеженні в доступі до інформації чи завищених вимогах. У другому випадку – про висхідний мобінг, коли група підлеглих чинить психологічний тиск на керівника, прагнучи усунути його з посади або дискредитувати.

Окремо виокремлюють горизонтальний мобінг, який виникає між працівниками одного рівня, зазвичай унаслідок професійної конкуренції, заздрощів або внутрішніх конфліктів. Існує також змішаний тип мобінгу, коли в процес цькування одночасно залучені як керівники, так і співробітники, що створює замкнуте коло психологічного насильства в колективі. Така типологія дає змогу глибше зрозуміти природу мобінгу та визначити найефективніші напрями його запобігання на кожному рівні трудових відносин.

Фахівець із персоналу компанії «Ганза-Україна» Є. Малигіна слушно зазначає, що якщо в керівника високі моральні якості, він будуватиме стосунки з людьми на відповідному рівні. Чим нижче моральний рівень управління, який досяг високої позиції, тим гірше він буде вчиняти з підлеглими [2].

Усвідомлення різновидів і специфіки проявів мобінгу має важливе практичне значення, оскільки саме характер психологічного тиску визначає подальші дії, потрібні для ефективного захисту працівника. Кожна форма цькування – чи то вертикальна, чи горизонтальна, чи змішана – потребує різних підходів до виявлення, фіксації та подолання наслідків. У багатьох випадках саме своєчасна реакція постраждалої особи або належна позиція роботодавця може запобігти переростанню конфлікту в систематичне переслідування, що має серйозні наслідки для психічного стану працівника й морального клімату в колективі.

Водночас ефективна протидія мобінгу неможлива без належного нормативного забезпечення та правової обізнаності учасників трудових відносин. Працівники повинні знати свої права, розуміти алгоритм дій у разі виникнення ситуації цькування та мати реальні механізми для їхнього захисту. Не менш важливим є усвідомлення роботодавцем своєї відповідальності за створення безпечного й шанобливого робочого середовища, вільного від будь-яких проявів дискримінації чи психологічного насильства. Саме тому особливого значення набуває питання реалізації прав працівників, які зазнали мобінгу, та визначення обов'язків роботодавця щодо запобігання таким проявам і реагування на

них у межах чинного законодавства, адже ефективна протидія психологічному насильству на робочому місці можлива лише за умови, коли працівники усвідомлюють свої законні права та механізми їх реалізації, а роботодавці – покладену на них відповідальність за створення безпечного, толерантного та здорового робочого середовища. Взаємна проінформованість, правова культура та дотримання трудового законодавства є запорукою формування колективів, у яких мобінг не лише не допускається, а й своєчасно виявляється та припиняється [4].

Отже, ефективна профілактика мобінгу передбачає не лише формальне існування відповідних законодавчих норм, а й їхнє практичне застосування на рівні кожного трудового колективу. У цьому процесі важливу роль відіграє активна позиція працівника, який повинен знати свої права, уміти їх відстоювати та користуватися передбаченими законом механізмами захисту. Адже лише за умови усвідомлення власної правової захищеності працівник може протистояти психологічному тиску та вимагати справедливого ставлення до себе. Саме тому питання реалізації прав працівників, які зазнали мобінгу, посідає центральне місце у системі заходів, спрямованих на запобігання та подолання цього явища.

Законодавче закріплення поняття мобінгу стало важливим кроком до реального забезпечення прав працівників на гідні та безпечні умови праці. Відповідно до статті 2¹ Кодексу законів про працю України кожен працівник має право на працю, вільну від будь-яких форм дискримінації, зокрема психологічного чи економічного тиску. Це означає, що в разі виникнення ситуації мобінгу працівник не лише може, а й має право вимагати від роботодавця негайного припинення неправомірних дій і відновлення сприятливих умов праці [5].

Працівник, який зазнав мобінгу, має право звертатися:

- до роботодавця – із письмовою скаргою або заявою про вжиття заходів реагування;
- до профспілкової організації, якщо така діє на підприємстві, – для захисту своїх трудових прав;
- до Державної служби України з питань праці, яка уповноважена проводити перевірки фактів мобінгу та притягати винних осіб до адміністративної відповідальності;
- до суду – з позовом про захист честі, гідності, ділової репутації, а також про відшкодування моральної та матеріальної шкоди, заподіяної внаслідок цькування.

Крім того, працівник має право на відмову від виконання роботи, якщо умови праці створюють загрозу його життю, здоров'ю або порушують його права та гідність (згідно зі ст. 6 Закону України «Про охорону праці»). Це положення поширюється й на випадки, коли морально-психологічна атмосфера в колективі унеможливує нормальну трудову діяльність.

Важливо зазначити, що законодавство передбачає гарантії захисту працівників від переслідувань за звернення зі скаргою на мобінг. Будь-яке негативне ставлення з боку керівництва чи колег у відповідь на подання заяви вважається окремим порушенням трудових прав і може бути підставою для притягнення винних осіб до відповідальності. Такий підхід покликаний стимулювати відкритість працівників і формування нульової толерантності до будь-яких проявів цькування в трудовому середовищі.

Отже, реалізація прав працівників, які зазнали мобінгу, є невід'ємною складовою забезпечення принципів соціальної справедливості та поваги до людської гідності у сфері праці. Проте ефективний захист цих прав неможливий без активної участі роботодавця, на якого покладено обов'язок створювати безпечне, етичне та сприятливе для професійної діяльності середовище. Саме роботодавець є ключовою фігурою у формуванні корпоративної культури, що ґрунтується на взаємоповазі, рівності та нетерпимості до будь-яких проявів психологічного насильства. Тому логічним продовженням питання захисту працівників є визначення обов'язків роботодавця щодо запобігання та реагування на мобінг, які мають практичне значення для забезпечення здорових трудових відносин [6].

Роботодавець як основний організатор трудового процесу несе ключову відповідальність за створення умов праці, у яких вилучаються будь-які прояви психологічного насильства, приниження чи дискримінації. Законодавство України покладає на нього ряд обов'язків, спрямованих на запобігання мобінгу, а також на належне реагування в разі його виявлення.

Відповідно до статті 29 Кодексу законів про працю України роботодавець зобов'язаний ознайомити працівника з правилами внутрішнього трудового розпорядку, колективним договором та іншими локальними актами, що регулюють поведінку на робочому місці. У сучасних умовах ці документи повинні містити положення, спрямовані на попередження мобінгу, визначення форм неприпустимої поведінки, а також механізми подання скарг і процедуру внутрішнього розслідування.

Крім того, роботодавець повинен забезпечити функціонування ефективних каналів комунікації, які дають працівникам змогу без страху повідомляти про факти цькування або інші порушення трудової етики. Такий підхід не лише сприяє оперативному виявленню конфліктних ситуацій, а й формує в колективі довіру до адміністрації, що є важливою умовою психологічного комфорту на роботі.

Важливим напрямом профілактичної діяльності є проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи, навчань і тренінгів із питань етики спілкування, корпоративної культури й запобігання насильству. Саме формування нульової толерантності до мобінгу є ознакою зрілого трудового середовища та високого рівня соціальної відповідальності роботодавця.

Реагування на випадки мобінгу також має бути чітко врегульованим. Роботодавець зобов'язаний провести службове розслідування, за потреби залучити профспілку, комісію з трудових спорів чи інші уповноважені органи, а також ужити заходів дисциплінарного впливу до винних осіб. Водночас надзвичайно важливо забезпечити об'єктивність, конфіденційність і захист потерпілого працівника від повторного психологічного тиску [7].

Отже, виконання роботодавцем своїх превентивних і реагувальних функцій є фундаментом ефективної боротьби з мобінгом у трудових колективах. Саме через системну політику запобігання, навчання та невідворотності відповідальності формується безпечне робоче середовище, у якому повага до особистості працівника стає справжньою, а не декларативною цінністю.

Незважаючи на те, що в українському законодавстві вже закріплено поняття мобінгу та встановлено відповідальність за його прояви, на практиці механізм захисту

працівників залишається малоефективним. Основною проблемою є невідповідність між нормами законодавства та реальними можливостями їхнього застосування в трудових відносинах.

По-перше, законодавче визначення мобінгу має оцінний характер, що створює труднощі в його доведенні. У більшості випадків психологічний тиск проявляється у формі натяків, ігнорування, приниження чи позбавлення працівника комунікації з колективом, тобто дій, які складно підтвердити документально. Відсутність чітких критеріїв розмежування мобінгу від звичайних конфліктних ситуацій або дисциплінарних заходів призводить до того, що навіть очевидні випадки цькування залишаються без належної правової оцінки.

По-друге, недосконалість процедур фіксації та розслідування випадків мобінгу ускладнює притягнення винних до відповідальності. На практиці роботодавці рідко ініціюють службові розслідування, а працівники часто не мають доказової бази для звернення до суду чи Державної служби з питань праці. Відсутність ефективних механізмів збору та збереження доказів психологічного насильства (записів, листування, свідчень колег тощо) фактично не дає змогу доведення факту цькування.

По-третє, низький рівень правової обізнаності та правової культури як працівників, так і роботодавців залишається суттєвою перешкодою. Багато працівників не знають, куди звертатися у випадку мобінгу, а керівники не завжди усвідомлюють свою відповідальність за створення безпечного робочого середовища. У результаті порушення трудових прав часто замовчуються, а жертви психологічного насильства обирають звільнення як єдиний вихід із ситуації.

По-четверте, недостатня ефективність діяльності контролювальних органів також негативно впливає на реалізацію правових гарантій. Державна служба з питань праці, яка уповноважена реагувати на випадки мобінгу, не завжди має достатні ресурси, повноваження чи інструменти для оперативного втручання та проведення об'єктивних перевірок.

Зрештою, недостатня судова практика у справах, пов'язаних із мобінгом, не дає нагоду сформувати сталий підхід до кваліфікації таких дій і визначення справедливих заходів відповідальності. Судові органи лише починають напрацьовувати позиції щодо розмежування мобінгу та інших форм порушення трудових прав, що створює невизначеність у правозастосуванні.

Отже, ефективна реалізація правових механізмів захисту від мобінгу потребує не лише вдосконалення законодавства, а й підвищення рівня правової культури в суспільстві, створення реальних інструментів доказування фактів психологічного тиску та забезпечення належної діяльності контролювальних і судових органів. Лише системний підхід, що поєднує правові, організаційні та просвітницькі заходи, здатен забезпечити реальний захист працівників від проявів психологічного насильства на робочому місці.

Аналіз правових механізмів показує, що, попри наявність основних нормативних засад, практична реалізація права працівників на захист від цькування залишається ускладненою через ряд чинників: недосконалість законодавчих формулювань, складність доведення фактів психологічного тиску, низький рівень правової культури та неефективність державного контролю.

Для забезпечення реальної дії правових норм потрібно вжити комплексних заходів. Зокрема:

- удосконалити законодавство через чітке визначення ознак мобінгу та процедур його фіксації;
- посилити повноваження органів, уповноважених наглядати за дотриманням трудового законодавства;
- запровадити ефективні механізми внутрішнього розгляду скарг у трудових колективах;
- розвивати систему психологічної та юридичної допомоги постраждалим працівникам;
- підвищувати рівень правової культури роботодавців і працівників через освітні та просвітницькі програми.

Проблема мобінгу на сучасному етапі розвитку трудових відносин в Україні набула особливої ваги, оскільки стосується не лише правового, а й морально-етичного виміру організації праці.

Попри те, що законодавець уже визнав мобінг окремим видом порушення трудових прав і встановив відповідальність за його прояви, реальна ефективність цих норм залишається недостатньою. Причинами цього є складність у доведенні психологічного тиску, невідпрацьованість процедур внутрішнього реагування, низький рівень правової культури роботодавців і працівників, а також слабка робота наглядових органів. Відсутність системної практики правозастосування призводить до того, що більшість випадків цькування залишаються непоміченими або замовчуються.

Для подолання цієї проблеми потрібно перейти від декларативного захисту до дієвих механізмів профілактики та реагування. Ефективна боротьба з мобінгом передбачає не лише вдосконалення законодавства, а й запровадження корпоративних політик нульової толерантності до будь-яких проявів психологічного насильства, розвиток етичних кодексів поведінки та внутрішніх процедур захисту працівників. Важливим кроком має стати підвищення рівня правової грамотності всіх учасників трудових відносин, створення системи незалежної психологічної підтримки, а також формування судової практики, що забезпечуватиме невідворотність відповідальності за мобінг. Саме поєднання правових, організаційних і просвітницьких заходів дасть змогу створити на українських підприємствах культуру поваги, безпеки та взаємної довіри.

Висновки. Враховуючи викладене вище, можна дійти висновку, що проблема мобінгу актуальна для всього світу, зокрема і для України. Незважаючи на те, що поняття мобінгу в Україні досі законодавчо не врегульоване, позитивні тенденції в цьому напрямі все ж присутні. Наразі процес запровадження механізмів протидії та запобігання психологічному тиску в трудовому колективі лише розпочинається, і його майбутній розвиток безпосередньо сприятиме захисту як найманих працівників, так і роботодавців, підтримці здорового психосоціального клімату в колективі й ефективному розвитку підприємств загалом. Гармонійним продовженням політики боротьби з порушеннями права на повагу честі й гідності стало б запровадження норм законопроекту. До того ж це б посприяло й реалізації євроінтеграційного курсу України, що закріплений на конституційному рівні. Адже забезпечення прав і свобод загалом є однією із основних

цінностей, що закріплені в установчих актах ЄС, а праця, яка відповідає високим вимогам поваги до людської гідності, безпеки працівника, комфортним умовам праці, є невід'ємною складовою частиною правової, соціальної держави [11].

Отже, подолання мобінгу – це не лише питання дотримання законодавства, а й показник цивілізованості суспільства, готовності роботодавців і працівників спільно вибудовувати здорові трудові відносини, засновані на гідності, партнерстві та людяності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
2. Грюхан О. А. Захист працівників від мобінгу на робочому місці: теоретико-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 4. С. 42–47.
3. Качмар О. Мобінг як різновид психологічного насильства у трудовому колективі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. Вип. 14. С. 58–61.
4. Алексеєнко Т. Ф. Явища мобінгу й булінгу у взаєминах особистості та колективу. *Управління освітою*. 2019. № 4.412. С. 46–53.
5. Кодекс Законів про працю, чинний від 10 січн. 1971 р. № 322-VIII // Законодавство України / Верховна Рада України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
6. Гіряк К. Вплив мобінгу на формування системи управління персоналом. URL : <http://nvlvet.com.ua/index.php/journal/article/download/.../196>
7. Корабльова О. О. Вплив мобінгу на формування та соціалізацію особистості. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Znpkhist_2014_2_30.pdf
8. Коляда Т. А. Мобінг у трудових (службово-трудовах) відносинах: до постановки проблеми. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2 (49). С. 265–273.
9. Постанова Кропивницький апеляційний суд від 06.02.2024 у справі № 404/3987/23 (провадження № 22-ц/4809/221/24) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117405741>
10. Постанова Тернопільський апеляційний суд від 20.03.2024 у справі № 607/17219/23 (провадження № 22-ц/817/238/24) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117908970>
11. Менів Л. Д., Булківська В. А. Актуальні підходи до запобігання мобінгу у трудових відносинах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 225–228. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/48>

REFERENCES

1. Labor Code of Ukraine : Law of Ukraine dated 10.12.1971 № 322-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
2. Tryukhan, O. A. Protection of Employees from Mobbing in the Workplace: Theoretical and Legal Aspect. *Actual Problems of Domestic Jurisprudence*. 2017. № 4, pp. 42–47.

Менів Л. Д., Любовець Д. О. Захист працівників від мобінгу:
правові механізми та проблеми реалізації

3. Kachmar, O. Mobbing as a Type of Psychological Violence in the Work Collective. *Actual Problems of Philosophy and Sociology*. 2016. Issue 14, pp. 58–61.
4. Alekseenko, T. F. Phenomena of Mobbing and Bullying in the Relations Between Individual and Collective. *Educational Management*. 2019. № 4.412, pp. 46–53.
5. Labor Code, effective from January 10, 1971, № 322-VIII // Legislation of Ukraine / Verkhovna Rada of Ukraine. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
6. Hirniak, K. Influence of Mobbing on the Formation of the Personnel Management System. URL : <http://nvlvet.com.ua/index.php/journal/article/download/.../196>
7. Korablova, O. O. Influence of Mobbing on the Formation and Socialization of the Individual. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Znpkhist_2014_2_30.pdf
8. Kolyada, T. A. Mobbing in Labor (Service-Labor) Relations: Towards Problem Statement. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*. 2010. № 2 (49), pp. 265–273.
9. Resolution of Kropyvnytskyi Court of Appeal dated 06.02.2024 in case № 404/3987/23 (proceeding № 22-ц/4809/221/24) / Unified State Register of Court Decisions. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117405741>
10. Resolution of Ternopil Court of Appeal dated 20.03.2024 in case № 607/17219/23 (proceeding № 22-ц/817/238/24) / Unified State Register of Court Decisions. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117908970>
11. Meniv L. D., Bulkivska V. A. Current Approaches to Preventing Mobbing in Employment Relations. *Legal Scientific Electronic Journal*. 2022. No. 4, pp. 225–228. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/48>

L. D. Meniv, D. O. Liubovets. PROTECTION OF EMPLOYEES FROM MOBBING: LEGAL MECHANISMS AND IMPLEMENTATION CHALLENGES

The article examines the phenomenon of workplace mobbing as one of the most dangerous forms of psychological violence within labor relations, posing a serious threat to the realization of employees' rights to dignified and safe working conditions. The essence, key characteristics, and consequences of mobbing for both employees and organizations are defined. It is emphasized that systematic harassment in the workplace leads not only to emotional and psychological harm but also to violations of labor rights, reduced productivity, and deterioration of the overall organizational climate.

The study analyzes the current state of legal regulation aimed at preventing and combating mobbing in Ukraine. Special attention is paid to recent amendments to the Labor Code of Ukraine, which officially prohibit mobbing as a form of discrimination. The article highlights the rights of employees to protection against psychological pressure and the obligations of employers to ensure a safe and respectful working environment.

The author identifies major problems in the implementation of existing legal mechanisms, such as difficulties in proving mobbing cases, lack of effective investigation procedures, insufficient legal awareness among employees, and weak institutional control.

Finally, the paper proposes directions for improving legislation and practice: clearer legal definitions of mobbing, internal reporting and prevention mechanisms, promotion of legal literacy, and development of a zero-tolerance corporate culture. It concludes that only a comprehensive approach – combining legal, organizational, and educational measures – can ensure real protection of workers and strengthen the principle of human dignity in the workplace.

Keywords: *mobbing, psychological violence, labor relations, protection of employees' rights, dignity of work, discrimination, labor law, employer, mobbing prevention, corporate culture.*

Стаття надійшла до редколегії 21 листопада 2025 року

УДК 347.94

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.124-131

А. М. Новицький,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін,
Національна академія СБУ
email: izipg@ukr.net*

ORCID ID 0000-0001-6860-9654;**А. О. Мілевська,**

*кандидат юридичних наук, доцент,
Державний податковий університет
email: milevska-ntsk@ukr.net*

ORCID ID 0000-0003-1876-1636;**В. С. Ковбасюк,**

*здобувачка вищої освіти,
Державний податковий університет
email: kovbasiukviktoriiia@gmail.com*

ORCID ID 0009-0000-0672-7241

ЗАХИСТ АВТОРСЬКИХ ПРАВ В ЕКОСИСТЕМІ NFT: ДИЛЕМА ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ТОКЕНА

У цій статті досліджено основні проблеми захисту об'єктів авторського права, втілених у невзаємозамінні токени (NFT), в умовах фрагментарного регулювання цифрових активів в Україні. Встановлено, що, згідно з чинним законодавством, NFT має кваліфікуватися як цифрова річ (віртуальний актив), а не як самостійний об'єкт авторського права.

Особлива увага приділена розмежуванню права власності на сам токен та майнових прав на твір. За допомогою методу правового моделювання з'ясовано спроможність смарт-контракту виконувати функції ліцензійного договору; доведено, що без відповідності вимогам законодавства та прямого зазначення про передачу прав смарт-контракт є лише технічним механізмом, який не надає покупцеві майнових прав на твір, що призводить до юридичної колізії щодо обсягу прав покупця.

Автори також аналізують проблему несанкціонованого створення NFT, зважаючи на те, що NFT технічно не є копією твору, що ускладнює кваліфікацію порушення. На прикладі міжнародних судових прецедентів (Hermès v. Rothschild, VEGAP v. MANGO) доведено відсутність єдиного підходу у світовій практиці. Запропоновано розглядати NFT як форму реєстрації майнових прав (у статусі забезпеченого віртуального активу)

та обґрунтовано потребу в законодавчому унормуванні цих правовідносин для захисту прав творців та інвесторів.

Ключові слова: невзаємозамінні токени, NFT, порушення авторських прав, смарт-контракт, цифрова річ, віртуальний актив.

Постановка проблеми. Попри стрімкий розвиток криптовалют і зростання їхньої популярності, правове регулювання цифрових активів наразі є досить фрагментарним і часто недостатньо регламентованим, у більшості держав відсутнє комплексне нормативно-правове врегулювання криптовалют, й Україна не є винятком. Так, криптовалюти досі не мають чітко визначеного статусу законного платіжного засобу, валюти чи електронних грошей, а операції з ними оподатковуються за загальними правилами для фізичних та юридичних осіб, що є недостатнім для специфічної криптоіндустрії. Незважаючи на ухвалення Закону України «Про віртуальні активи», комплексні правила для діяльності криптобірж, провайдерів послуг, а також механізми захисту прав інвесторів досі залишаються неімplementованими. З огляду на це постає питання щодо з'ясування правового статусу NFT, адже ці цифрові активи поєднують у собі й елементи технологічних новацій, й об'єктів авторського права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової природи NFT активно досліджуються як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Зокрема, сутність NFT у контексті авторського права розглядали Л. Майданик [2], В. В. Соколова [6], а також Л. Тарасенко [7]. Натомість О. О. Ізбаш досліджувала особливості інтелектуальної власності в цифровому просторі загалом, звертаючи увагу на виклики, спричинені новітніми технологіями [1]. Також для повноти дослідження до уваги було взято науковий доробок Є. О. Мічуріна, який аналізував особливості правового регулювання смарт-контрактів [3].

Не залишимо поза увагою в нашому дослідженні праці зарубіжних науковців. Так, С. Бонне та Ф. Тейтеберг здійснили комплексне дослідження переваг, недоліків та перспектив NFT в управлінні інтелектуальною власністю [9]. А. Гуадамус [10], М. Ковач та Б. Бодо [11] досліджували концепт NFT загалом і його вплив на авторське право.

У дослідженні використано комплекс загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. Так, метод аналізу та синтезу став основою для формування цілісної концепції правової природи NFT. Порівняльно-правовий метод дав змогу проаналізувати та зіставити особливості правового регулювання NFT в Україні та закордоном. Метод правового моделювання зі свого боку був застосований для з'ясування правової спроможності смарт-контрактів як інструменту передачі майнових прав на твір.

Метою статті є з'ясування й аналіз проблемних питань захисту об'єктів авторського права, що втілені в невзаємозамінні токени.

Виклад основного матеріалу. NFT (невзаємозамінний токен) – це цифровий актив, що базується на блокчейн-технології та характеризується унікальністю й незамінністю. Токен є одиницею обліку активів в IT-проектах, а його облік здійснюється через блокчейн – розподілену базу даних, де інформація зберігається у вигляді послідовних блоків. Особливістю блокчейну є децентралізація: кожен учасник має власну копію реєстру, що мінімізує ризик втрати або підробки даних [1, с. 84].

Доступ до мережі здійснюється через спеціальні програми із застосуванням цифрового підпису, що забезпечує високий рівень захисту транзакцій і цифрових активів. Управління токенами відбувається за допомогою смарт-контрактів, які автоматично виконують умови угод у рамках заданих протоколів блокчейн-системи.

NFT відрізняється від взаємозамінних активів тим, що не має дробових значень і не може бути замінений іншим об'єктом [9]. Він репрезентує індивідуальну цінність і підтверджує право власності на унікальний цифровий актив. Завдяки блокчейну історію обігу NFT можна перевірити, що гарантує автентичність NFT та його захист від підробок.

Саме унікальність і взаємозв'язок NFT із цифровим твором зумовлюють основну юридичну колізію: чи треба розглядати токен як самостійний об'єкт цивільних прав, чи він може набувати статусу об'єкта авторського права? Для відповіді на це питання потрібно проаналізувати погляди вітчизняних та зарубіжних науковців.

Так, на думку В. В. Соколової, NFT є самостійним об'єктом цивільних прав, а також, вважаючи на його специфічні ознаки, може бути нетиповим об'єктом авторського права [6, с. 153].

Протилежного погляду дотримуються Л. Майданик та Л. Тарасенко. Л. Майданик стверджує: «NFT не є окремим об'єктом авторського права, оскільки з технічної точки зору це лише метадата пов'язана з цифровим файлом – цифровим примірником об'єкта авторського права чи суміжних прав» [2, с. 24]. Л. Тарасенко вважає, що NFT є об'єктивною цифровою формою вираження об'єкта авторського права [7, с. 95].

Андрес Гуадамус також не вважає NFT самостійним об'єктом авторського права й пропонує розглядати його як форму реєстрації об'єкта інтелектуальної власності, оскільки блокчейн може працювати як незмінний запис претензій на право власності та використовуватися як засіб його перевірки [10]. Марк Ковач та Балінт Бодо вказують на те, що NFT – це не об'єкт авторського права, а ринковий токен, який вказує на URL-адресу в інтернеті, що відображає вже об'єкт авторського права, що містить пов'язаний рядок коду, який слугує для перевірки автентичності [11].

О. О. Ізбаш звертає увагу на те, що NFT – це набагато більше, ніж просто токени, вони уособлюють нову ідею так званого мета-володіння, де право на об'єкт існує завдяки коду й блокчейну [1, с. 89]. Завдяки NFT люди можуть не лише купувати чи продавати цифрові твори мистецтва або інші активи, але й керувати їхнім розповсюдженням, встановлювати умови володіння, обмежувати кількість доступних копій, отримувати винагороду з кожного перепродажу й навіть автоматично домагатися виконання умов угоди через смарт-контракти.

Як бачимо, серед науковців немає одностайності щодо правової природи NFT, тож вважаємо за потрібне звернутися до вітчизняної нормативно-правової бази. Згідно із ч. 1 ст. 179-1 ЦК України віртуальний актив є цифровою річчю [8]. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про віртуальні активи» (який ще не набрав чинності), віртуальний актив – нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість і виражене сукупністю даних в електронній формі [5]. У п. 3 ч. 1 цієї самої статті вказано, що забезпеченим віртуальним активом є віртуальний актив, що посвідчує майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав.

Тобто NFT є об'єктом цивільного права, водночас поділяємо думку Л. Майданик та Л. Тарасенка щодо того, що він не є об'єктом авторського права, а є лише об'єктивною формою вираження твору. На нашу думку, NFT також може виконувати функцію своєрідного охоронного документа, так званої «форми реєстрації» на майнові права автора, у разі віднесення NFT до категорії забезпечених віртуальних активів. Тобто це той інструмент, який засвідчує право володіння самим об'єктом авторського права, втіленим у цифрову форму.

Утім утвердження такого правового статусу NFT не усуває, а, навпаки, загострює проблему оформлення правовідносин у сфері інтелектуальної власності. Саме тому особливого значення набуває питання правової спроможності смарт-контракту виконувати функції ліцензійного договору.

Як зазначено в ч. 2 ст. 12 Закону України «Про авторське право і суміжні права», майнові права на твір, передбачені частиною першою цієї статті, можуть бути передані (відчужено) іншій особі на підставі закону чи правочину повністю (на всі способи використання твору на території всіх держав світу) або частково [4].

Хоча смарт-контракт не має законодавчого закріплення, проте він активно використовується, за умови відповідності статтям 203 та 638 ЦК України, адже він є різновидом електронного договору. Як зауважує Є. О. Мічурін, його унікальність полягає в тому, що це не просто укладена угода між сторонами, а програмний код, який здатний самостійно відстежувати й забезпечувати виконання умов домовленості [3, с. 56]. Інакше кажучи, в основі смарт-контракту лежить автоматизована система, яка без участі людини контролює виконання зобов'язань, передбачених договором.

Проте важливо також зосередитися на ч. 1 ст. 10 Закону України «Про авторське право і суміжні права», згідно із якою авторське право і право власності на матеріальний, електронний (цифровий) об'єкт, в якому втілено (зафіксовано) твір, не залежать одне від одного [4]. Відчуження матеріального, електронного (цифрового) об'єкта, в якому втілено (зафіксовано) твір, не означає передання (відчуження) майнових прав на твір і навпаки.

Тобто, купуючи NFT, право власності виникає саме на віртуальний актив – метадані, пов'язані з твором, натомість майнових прав на твір не виникає. Для того щоб смарт-контракт справді виконував функцію ліцензії, його положення повинні відповідати вимогам законодавства до ліцензій на використання об'єкта права інтелектуальної власності. У протилежному випадку смарт-контракт вважатиметься лише технічним механізмом передачі доступу до цифрового об'єкта, але не матиме самостійного юридичного значення як ліцензія.

Тож виникає цілком обґрунтоване питання обсягу прав покупця, набутих на NFT за умовами смарт-контракту. Адже, зважаючи на те, що NFT є віртуальним активом, деякі покупці хибно вважають, що купують майнові права на твір, який втілений у NFT. Однак важливо наголосити, що насправді вони купують лише цифровий об'єкт – метадані, пов'язані з твором, а не сам твір. Як уже зазначалося вище, смарт-контракт є різновидом електронного договору, тобто теоретично він може виконувати роль договору про передання майнових прав інтелектуальної власності, але тільки за умови,

що його положення будуть відповідати вимогам законодавства до вказаного виду договорів, а також якщо ним буде прямо передбачена вимога про передавання певного обсягу майнових прав.

Водночас важливо розуміти, чи може сам факт створення NFT вважатися порушенням авторських прав, оскільки технічно будь-яка особа може згенерувати NFT, використовуючи твори, які охороняються авторським правом. Хоча з погляду авторського права важко уявити, як створення NFT, навіть без дозволу, може вважатися порушенням авторських прав, оскільки NFT – це не твір, а метадані, згенеровані на основі твору. Тож, як зазначає Андрес Гуадамус, «кінцевий результат» не можна вважати навіть зміненним твором. Він стверджує, що для того, щоб створення NFT вважалось порушенням авторських прав, важлива наявність таких умов: 1) порушник скористався одним з прав автора без дозволу; 2) наявність причинно-наслідкового зв'язку між NFT та оригінальним твором – NFT повинен бути створений безпосередньо на основі твору; 3) твір повністю або значна його частина повинні бути скопійовані [10].

Яскравий приклад цієї проблеми – справа *Hermès International v. Mason Rothschild* [13]. Французький дім моди Hermès, відомий усьому світу завдяки своїй культовій сумці Birkin, подав позов проти цифрового художника Мейсона Ротшильда. М. Ротшильд створив серію NFT під назвою MetaBirkin – віртуальні зображення сумок Birkin, але з художнім підходом: вони були вкриті яскравим штучним хутром. Ці цифрові твори він продавав у вигляді NFT. Hermès побачив у цьому не просто творчість, а порушення своїх прав – і, що важливо, спробу комерційно скористатися відомим брендом.

Суд Південного округу Нью-Йорка відмовив у задоволенні позову Hermès International, визнавши, що колекція MetaBirkin потенційно може вважатися твором. Суд застосував так званий тест Роджерса (заснований на прецеденті *Rogers v. Grimaldi*), який передбачає підвищений захист творів мистецтва, що використовують торговельні марки за умови, якщо використання має хоча б певну художню цінність, і воно не є явно оманливим щодо джерела чи спонсорства товару.

Варто зазначити, що в інших справах американські суди підходили до подібних питань по-іншому. Наприклад, у справі *Yuga Labs, Inc. v. Ripps* суд Каліфорнії вирішив, що створення NFT не вважається самостійним твором.

Також цікавою є справа в Іспанії – *VEGAP проти PUNTO FA, S.L.* (група MANGO) [12]. Так, у травні 2022 року компанія PUNTO FA, S.L. представила колекцію з п'яти NFT-інтерпретацій творів відомих художників (Жоан Міро, Тапієс, Мікель Барсело). NFT були створені на основі фізичних творів мистецтва, придбаних компанією 1998 і 2008 рр., і були представлені у флагманському магазині в Нью-Йорку, у метавсесвіті Decentraland і на платформі OpenSea. Проте NFT не продавалися і залишалися власністю MANGO.

Організація VEGAP, що захищає права художників, подала позов проти MANGO, вимагаючи визнати порушення авторських прав, припинити використання творів у NFT та стягнути компенсацію. Водночас було подано клопотання про забезпечення позову через вилучення NFT.

VEGAP стверджувала про порушення як немайнових, так і майнових прав автора, а MANGO заперечувала порушення, посилаючись на право на публічний показ через володіння фізичними творами, «невинне використання» цифрових інтерпретацій, обмежений доступ до NFT (вони не були записані в блокчейн і були зняті з OpenSea), а також відсутність реальної шкоди.

Суд частково задовольнив вимоги VEGAP, визнавши існування ризику втрати контролю над NFT через потенційні зломи чи недосконалу модерацию на OpenSea. Суд постановив вилучити NFT через переведення їх на спеціально визначений гаманець, а також визнав, що VEGAP має достатні підстави для позову.

Висновки. Отже, можемо зробити висновок, що NFT не є об'єктом авторського права, оскільки вони не є творами, а є лише цифровою формою фіксації метаданих, що відображають інформацію про твір. Водночас NFT потенційно може виконувати допоміжну функцію у сфері інтелектуальної власності, слугуючи своєрідним охоронним інструментом підтвердження або «форми реєстрації» майнових прав автора.

Щодо смарт-контракту, який використовується для управління NFT, очевидно, що він не може виконувати функції ліцензійного договору або договору відчуження майнових прав без належного правового оформлення. Положення смарт-контракту повинні повністю відповідати приписам ЦК України, у смарт-контракті необхідно чітко розмежовувати права власності на токен і майнові права на твір, а також визначати обсяг прав користувача, що дасть змогу уникнути хибного розуміння обсягу набутих прав на твір.

Проте, попри існуючі проблеми, технологія NFT має значний потенціал для вдосконалення системи управління авторськими правами. Вважаємо, що використання NFT може забезпечити більшу прозорість і ефективність процедур реєстрації та відстеження прав. Важливою умовою стабільного функціонування ринку NFT є остаточне законодавче визнання їхнього правового статусу та імплементація правил для захисту прав інвесторів і творців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ізбаш О. О. Інтелектуальна власність у цифровому просторі. *Інформація і право*. 2021. № 3 (38). С. 82–89.
2. Майданик Л. NFT: приватноправовий погляд через зв'язок з авторським правом. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2022. № 1. С. 16–27.
3. Мічурін Є. О. Смарт-контракт у приватному праві. *Форум права*. 2025. № 81 (1). С. 53–59.
4. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX : станом на 15 листоп. 2024 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення: 02.09.2025).
5. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX : станом на 15 листоп. 2024 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 02.09.2025).
6. Соколова В. В. Проблеми правового регулювання NFT як нетипового об'єкта цивільного права. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 4. С. 148–154.

7. Тарасенко Л. NFT-новітній цифровий об'єкт авторського права чи форма вираження твору. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2022. № 2. С. 90–97.
8. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 5 жовт. 2025 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 07.10.2025).
9. Bonnet S., Teuteberg F. Blockchain and NFTs in IP Management: Expert Insights on Benefits, Challenges, and Future Prospects. *International Journal of Blockchain Applications and Secure Computing (IJBASC)*. 2025. Vol. 3, no. 1. P. 1–40.
10. Non-Fungible Tokens (NFTs) and Copyright / WIPO – World Intellectual Property Organization. URL : <https://www.wipo.int/web/wipo-magazine/articles/non-fungible-tokens-nfts-and-copyright-42365> (date of access: 24.08.2025).
11. The intellectual property challenges of artworks turned into NFTs / Schoenherr Attorneys at Law. URL : <https://schoenherr.eu/content/the-intellectual-property-challenges-of-artworks-turned-into-nfts> (date of access: 27.08.2025).
12. WIPO Lex, Spain, «VEGAP» vs. «PUNTO FA, S.L.», Ruling No. 468/2022 of October 21, 2022 / WIPO – World Intellectual Property Organization. URL : <https://www.wipo.int/wipolex/en/judgments/details/1859> (date of access: 27.08.2025).
13. WIPO Lex, WIPO Lex, United States District Court of the Southern District of New York [2023]: Hermes Int'l v. Rothschild, No. 22-CV-384-JSR, 2023 WL 1458126 (S.D.N.Y. Feb. 2, 2023) / WIPO – World Intellectual Property Organization. URL : <https://www.wipo.int/wipolex/en/judgments/details/1841> (date of access: 27.08.2025).

REFERENCE

1. Izbash O. O. Intelektualna vlasnist u tsyfrovomu prostori. *Informatsiia i pravo*. 2021. № 3 (38). S. 82–89.
2. Maidanyk L. NFT: pryvatnopravovyi pohliad cherez zviazok z avtorskym pravom. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. 2022. № 1. S. 16–27.
3. Michurin Ye. O. Smart-kontrakt u pryvatnomu pravi. *Forum prava*. 2025. № 81 (1). S. 53–59.
4. Pro avtorske pravo i sumizhni prava : Zakon Ukrainy vid 01.12.2022 № 2811-IX : stanom na 15 lystop. 2024 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (data zvernennia: 02.09.2025).
5. Pro virtualni aktyvy : Zakon Ukrainy vid 17.02.2022 № 2074-IX : stanom na 15 lystop. 2024 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (data zvernennia: 02.09.2025).
6. Sokolova V. V. Problemy pravovoho rehuliuвання NFT yak netypovoho obiekta tsyvilnoho prava. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2023. № 4. S. 148–154.
7. Tarasenko L. NFT-novitnii tsyfrovii ob'ekt avtorskoho prava chy forma vyrazhennia tvor. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. 2022. № 2. S. 90–97.
8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV : stanom na 5 zhovt. 2025 r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennia: 07.10.2025).

9. Bonnet S., Teuteberg F. Blockchain and NFTs in IP Management: Expert Insights on Benefits, Challenges, and Future Prospects. *International Journal of Blockchain Applications and Secure Computing (IJBASC)*. 2025. Vol. 3, no. 1. P. 1–40.
10. Non-Fungible Tokens (NFTs) and Copyright / WIPO – World Intellectual Property Organization. URL : <https://www.wipo.int/web/wipo-magazine/articles/non-fungible-tokens-nfts-and-copyright-42365> (date of access: 24.08.2025).
11. The intellectual property challenges of artworks turned into NFTs / Schoenherr Attorneys at Law. URL : <https://schoenherr.eu/content/the-intellectual-property-challenges-of-artworks-turned-into-nfts> (date of access: 27.08.2025).
12. WIPO Lex, Spain, “VEGAP” vs. “PUNTO FA, S.L”, Ruling No. 468/2022 of October 21, 2022 / WIPO – World Intellectual Property Organization. URL : <https://www.wipo.int/wipolex/en/judgments/details/1859> (date of access: 27.08.2025).
13. WIPO Lex, WIPO Lex, United States District Court of the Southern District of New York [2023]: *Hermès Intl v. Rothschild*, No. 22-CV-384-JSR, 2023 WL 1458126 (S.D.N.Y. Feb. 2, 2023) / WIPO – World Intellectual Property Organization. URL : <https://www.wipo.int/wipolex/en/judgments/details/1841> (date of access: 27.08.2025).

A. M. Novytsky, A. O. Milevska, V. S. Kovbasyuk. COPYRIGHT PROTECTION IN THE NFT ECOSYSTEM: THE DILEMMA OF THE LEGAL NATURE OF A TOKEN

This article examines the main problems of protecting copyright objects embodied in non-fungible tokens (NFTs) in the context of fragmented regulation of digital assets in Ukraine. It is established that, according to current legislation, an NFT should be qualified as a digital thing (virtual asset), and not as an independent copyright object.

Particular attention is paid to the distinction between ownership of the token itself and property rights to the work. Using the method of legal modeling, the ability of a smart contract to perform the functions of a license agreement is clarified; It is proven that without compliance with the requirements of the law and a direct indication of the transfer of rights, a smart contract is only a technical mechanism that does not grant the buyer property rights to the work, which leads to a legal conflict regarding the scope of the buyer's rights.

*The authors also analyze the problem of unauthorized creation of NFT, given that NFT is technically not a copy of the work, which complicates the qualification of infringement. Using the example of international court precedents (*Hermès v. Rothschild*, *VEGAP v. MANGO*), the lack of a unified approach in world practice is proven. It is proposed to consider NFT as a form of registration of property rights (in the status of a secured virtual asset) and the need for legislative regulation of these legal relations to protect the rights of creators and investors is substantiated.*

Keywords: non-fungible tokens, NFT, copyright infringement, smart contract, digital thing, virtual asset.

Стаття надійшла до редколегії 3 листопада 2025 року

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

УДК 343.98

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.132-140

І. Г. Бірюкова,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
email: big8787@ukr.net*

ORCID 0000-0003-3320-5822;

Д. В. Суліма,

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Державний податковий університет
email: sdv7sdv@gmail.com*

ORCID 0000-0002-0054-0977

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА НЕЗАКОННОЇ ПРИВАТИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО, КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА: АНАЛІЗ СПОСОБІВ ТА ФОРМ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

У статті проведено комплексне наукове дослідження об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 233 Кримінального кодексу України, у контексті сучасних трансформацій відносин власності та цифровізації приватизаційних процесів. Актуальність теми обумовлена потребою в захисті матеріальної основи держави й територіальних громад від латентних та інтелектуалізованих посягань, які адаптуються до новітніх регуляторних умов.

Акцентовано увагу на бланкетному характері аналізованої норми, що потребує системного аналізу регулятивного законодавства, насамперед Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна». У роботі детально розкрито правовий режим державного та комунального майна як предметів злочину, висвітлено їхнє значення та публічний характер. Особливу увагу приділено розмежуванню порушень приватизаційної процедури в державній сфері та сфері місцевого самоврядування, де зловживання часто пов'язані з виходом органів влади за межі повноважень.

У межах дослідження об'єктивної сторони незаконної приватизації здійснено класифікацію та змістовний аналіз чотирьох законодавчо визначених способів вчинення злочину: приватизація в спосіб, не передбачений законом; використання підроблених

приватизаційних документів; приватизація майна, що не підлягає відчуженню; приватизація неправочинною особою.

Окремий науковий інтерес становить аналіз новітніх способів маніпуляцій у цифрових системах торгів. У висновках підкреслено потребу в чіткому розмежуванні процедурних помилок і кримінально караних діянь, де визначальним критерієм є умисне виведення майна поза межі конкурентного середовища. Запропоновано напрями вдосконалення законодавства щодо запобігання зловживанням у сфері електронних торгів.

Ключові слова: злочин, кримінальна відповідальність, незаконна приватизація, державне майно, комунальне майно, об'єктивна сторона злочину, бланкетна норма, підробка приватизаційних документів, корупційні ризики, кримінально-правова кваліфікація.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обумовлена тривалими процесами трансформації відносин власності в Україні, які супроводжуються активним використанням приватизації як інструменту перерозподілу державного та комунального майна в умовах ринкової економіки. Попри вдосконалення нормативно-правового регулювання та впровадження електронних механізмів продажу об'єктів приватизації (зокрема, система *Prozorro.Продажі*), сфера приватизаційних відносин і надалі характеризується підвищеним рівнем корупційних ризиків. Водночас способи незаконного заволодіння державним і комунальним майном набувають більш складних, латентних та інтелектуалізованих форм.

Стаття 233 Кримінального кодексу України (далі – КК України) є бланкетною кримінально-правовою нормою, зміст якої безпосередньо залежить від положень приватизаційного та іншого регуляторного законодавства. Невизначеність окремих ознак об'єктивної сторони незаконної приватизації, а також динамічність відповідного правового регулювання зумовлюють істотні труднощі у кваліфікації цього злочину. Наслідком цього стають помилки у правозастосовній практиці, що проявляються як у безпідставній декриміналізації суспільно небезпечних діянь, так і в необґрунтованому кримінально-правовому впливі на суб'єктів господарської діяльності.

Метою дослідження є всебічний аналіз складових об'єктивної сторони кримінального правопорушення за ст. 233 КК України, визначення типових способів вчинення незаконної приватизації державного та комунального майна в сучасних умовах і систематизація форм цього злочину з метою вдосконалення практики його правозастосування.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що аналіз об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 233 КК України, неможливий без звернення до базового регулятивного законодавства. Як зазначає М. І. Хавронюк, бланкетність цієї норми обумовлює потребу у встановленні конкретних правил приватизації, що були порушені суб'єктом [3, с. 642]. Основним актом у цій сфері є Закон України «Про приватизацію державного і комунального майна», який визначає правові, економічні та організаційні основи відчуження майна [2].

У чинному законодавстві України приватизація визначається як відчуження майна, що перебуває у державній або комунальній власності, на користь фізичних та юридичних осіб у порядку, встановленому законом (зокрема, Закон України «Про приватизацію державного і комунального майна») [2]. Отже, законність приватизації безпосередньо пов'язана з дотриманням визначених способів, процедур та форм її здійснення.

Державне майно є матеріальною основою виконання державою її функцій та реалізації публічних інтересів, а тому перебуває під посиленням правовим захистом. Його правовий режим визначається поєднанням конституційних положень, норм цивільного, господарського й адміністративного права. У законодавстві України державне майно розглядається як об'єкти, що належать державі Україна на праві власності та перебувають у віданні органів державної влади або передані державним підприємствам, установам і організаціям на праві господарського відання чи оперативного управління [4].

Специфіка правового режиму державного майна полягає в його цільовому призначенні, обмеженій оборотоздатності та підвищених вимогах до порядку розпорядження. Відчуження такого майна допускається виключно у випадках і способами, прямо передбачених законом, зокрема за рахунок приватизації або корпоратизації [2].

У кримінально-правовій площині державне майно є предметом посягання в складах ряду злочинів, зокрема тих, що вчиняються через зловживання владою службовим становищем, а також у межах незаконної приватизації. Вирішальне значення для правильного кримінально-правового оцінювання таких діянь має встановлення правового режиму відповідного майна, оскільки саме він визначає ознаки об'єктивної сторони злочину. У зв'язку з цим державне майно доцільно розглядати не лише як економічний ресурс, а як складний правовий феномен, що потребує системного нормативного регулювання та узгодженого застосування норм різних галузей права, передусім кримінального.

Щодо комунального майна, то в кримінальному праві воно розглядається як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони, посягання на який завдає шкоди не лише відносинам власності, а й публічним інтересам територіальної громади [1]. Специфіка правового режиму комунального майна зумовлена його належністю територіальним громадам і здійсненням повноважень власника органами місцевого самоврядування, що передбачає підвищені вимоги до порядку управління, користування та відчуження таких об'єктів [5; 6].

Порушення встановлених законом процедур розпорядження комунальним майном, зокрема через зловживання службовим становищем або незаконної приватизації, за наявності інших ознак складу злочину, набуває кримінально-правового значення та підлягає кримінально-правовій оцінці [1; 2]. У зв'язку з цим правильне визначення правового статусу комунального майна має ключове значення для встановлення об'єктивної сторони відповідних кримінальних правопорушень і забезпечення належного рівня кримінально-правової охорони інтересів територіальних громад.

Водночас аналіз практики показує, що об'єктивна сторона під час незаконної приватизації комунального майна частіше пов'язана з рішеннями органів місцевого самоврядування, які виходять за межі повноважень (перевищення влади), тоді як у державній сфері домінують маніпуляції з документацією на рівні профільних міністерств або Фонду державного майна України.

Зміст об'єктивної сторони незаконної приватизації державного, комунального майна розкривається через аналіз специфічних способів дії, закріплених у диспозиції ч. 1 ст. 233 КК України. Оскільки норма є бланкетною, кожен із зазначених способів тісно пов'язаний із порушенням норм Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» [2].

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 233 КК України може проявлятися у формі приватизації державного чи комунального майна: 1) за рахунок заниження його вартості через визначення її в спосіб, не передбачений законом; 2) використанням підроблених приватизаційних документів; 3) яке згідно із законом не підлягає приватизації; 4) неправочинною особою [1].

Приватизація в спосіб, не передбачений законом. Цей спосіб є найбільш широким за змістом і охоплює будь-які форми відчуження майна, що суперечать встановленим правовим процедурам. Такий спосіб полягає в застосуванні процедур, механізмів або формальних конструкцій, які не закріплені в законодавстві про приватизацію або ж у реалізації формально дозволених способів поза межами встановлених умов, порядку чи цільового призначення [2].

На відміну від простого порушення порядку приватизації використання способу, не передбаченого законом, є якісною характеристикою неправомірного механізму відчуження майна, що не може бути віднесений до законних способів приватизації. Саме тому ця ознака має самостійне кримінально-правове значення й не зводиться до адміністративно-правових оцінок [1].

Проведений аналіз слідчої та судової практики показує, що до поширених способів, які не мають нормативного закріплення як законні механізми приватизації, відносять: 1) відчуження майна під виглядом цивільно-правових договорів, які не передбачені законодавством як форма приватизації (наприклад, дарування чи міна без дотримання вимог приватизаційного порядку); 2) обхід аукціонної процедури через створення фіктивних підстав для безаукціонної передачі об'єкта; 3) використання фіктивних корпоративних механізмів для набуття права власності на об'єкти, що підлягають приватизації; 4) прийняття рішень про відчуження майна посадовими особами або органами, які не уповноважені на такі дії (тобто без делегованих повноважень у сфері приватизації).

Важливо, що для кваліфікації таких дій за ст. 233 КК України потрібне комплексне оцінювання: встановлення факту застосування способу, що не відповідає законодавчо визначеним формам, а також наявність усіх інших елементів об'єктивної сторони злочину – суспільно небезпечних наслідків, причинного зв'язку між діями та наслідком, умислу [1].

Отже, поняття «спосіб, не передбачений законом» потрібно розглядати як самостійну якісну ознаку об'єктивної сторони незаконної приватизації, що відображає якість неправомірної поведінки суб'єкта й допомагає відокремити кримінально значущі посягання на майно від випадків формальних порушень приватизаційного порядку.

Типовими способами (формами) такої незаконної приватизації може бути: 1) прихована приватизація (передача майна в оренду з подальшим незаконним викупом через «невід'ємні покращення», які фактично не проводилися або були фіктивними); 2) зміна правового режиму майна (наприклад, незаконне виведення об'єкта з переліку тих, що не підлягають приватизації, шляхом реорганізації підприємства; 3) дроблення об'єктів (поділ єдиного майнового комплексу на дрібні частини, щоб уникнути аукціонних процедур великої приватизації) та інші.

Використання підроблених документів. Досліджуючи цей спосіб незаконної приватизації державного, комунального майна, варто зазначити, що він часто межує зі ст. 358 «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів» або ст. 366 «Службове підроблення» КК України [1].

Використання підроблених документів спрямоване на створення видимості законності відчуження державного або комунального майна. Під «підробленими документами» потрібно розуміти будь-які письмові чи електронні матеріали, в які внесено недостовірні дані або підроблено реквізити, печатки чи підписи, і які формально імітують законний юридичний акт [1; 2].

До приватизаційних документів належать документи, які підлягають поданню органу приватизації. Ст. 14 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» визначає процедуру подання заяви на участь у приватизації [2]. Так, потенційні покупці зобов'язані подати разом із заявою в довільній формі інформацію та документи на участь у приватизації: ч. 2 ст. 14 – для об'єктів великої приватизації; ч. 7 ст. 14 – для об'єктів малої приватизації. До заяви на участь у приватизації об'єкта великої приватизації додаються: 1) для потенційних покупців – юридичних осіб: витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань України – для юридичних осіб – резидентів; документ про реєстрацію в державі її місцезнаходження (витяг із торговельного, банківського або судового реєстру тощо), засвідчений згідно із законодавством держави його видачі, перекладений українською мовою, – для юридичних осіб – нерезидентів; інформація про кінцевого бенефіціарного власника. Якщо особа не має кінцевого бенефіціарного власника, зазначається інформація про відсутність кінцевого бенефіціарного власника і про причину його відсутності; остання річна або квартальна фінансова звітність; 2) для потенційних покупців – фізичних осіб громадян України: інформація про джерела походження коштів для придбання об'єкта великої приватизації, копія паспорта; 3) для іноземних громадян – документ про майновий стан і доходи, виданий уповноваженим органом держави громадянства або податкового резидентства, копія паспорта; 4) документ, що підтверджує сплату гарантійного внеску; 5) письмова згода потенційного покупця щодо взяття на себе зобов'язань, визначених умовами продажу. До заяви на участь у приватизації об'єкта малої приватизації подаються: 1) для потенційних покупців – фізичних осіб – громадян України – копія паспорта громадянина України; 2) для іноземних громадян – копія документа, що посвідчує особу; 3) для потенційних покупців – юридичних осіб: витяг з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань України – для юридичних осіб – резидентів; документ про реєстрацію у державі її місцезнаходження (витяг із торговельного, банківського або судового реєстру тощо), засвідчений згідно із законодавством держави його видачі, перекладений українською мовою, – для юридичних осіб – нерезидентів; інформація про кінцевого бенефіціарного власника. Якщо особа не має кінцевого бенефіціарного власника, зазначається інформація про відсутність кінцевого бенефіціарного власника і про причину його відсутності; остання річна або квартальна фінансова звітність; 4) документ, що підтверджує сплату реєстраційного внеску, а також документ, що підтверджує сплату гарантійного внеску; 5) письмова згода потенційного покупця щодо взяття на себе зобов'язань, визначених умовами продажу [2].

Бірюкова І. Г., Суліма Д. В. Об'єктивна сторона незаконної приватизації державного, комунального майна: аналіз способів та форм вчинення злочину

У кримінально-правовій площині використання підроблених документів є самостійною формою об'єктивної сторони злочину, яка часто супроводжує або забезпечує інші способи незаконного відчуження майна, зокрема під виглядом цивільно-правових угод або обходу аукціонних процедур. Така поведінка характеризується умисним порушенням законодавчо встановлених правил приватизації, що надає їй істотного кримінально-правового значення.

Типовими способами (формами) такої незаконної приватизації може бути: 1) підробка звітів про оцінювання (створення «фальшивих» висновків оцінювачів або експертних звітів про вартість майна, завищення або заниження її для подальшого відчуження); 2) фіктивні протоколи засідань (підробка рішень органів приватизації або місцевого самоврядування про внесення об'єкта до переліку на приватизацію); 3) документи про «покращення» (акти виконаних робіт на об'єкті оренди, які дають право на приватизацію через викуп без аукціону, використання підроблених електронних записів чи печаток у системі Prozorro.Продажі для легалізації незаконних операцій) та інші.

Правозастосовна практика свідчить, що кримінально-правова оцінка використання підроблених документів можлива лише за умови встановлення їх «фальсифікованого» характеру, наявності умислу в діях особи та безпосереднього причинного зв'язку між використанням таких документів і відчуженням майна. Водночас відсутність реальних майнових збитків державі чи територіальній громаді не усуває можливості притягнення особи до кримінальної відповідальності за статтями 358 та 233 КК України [1].

Однією із форм незаконної приватизації є відчуження державного або комунального майна, яке, відповідно до чинного законодавства, *взагалі не може бути об'єктом приватизації (не підлягає приватизації)*. До такого майна належать об'єкти, вилучені з цивільного обороту або обмежені в оборотоздатності з огляду на їх стратегічне, соціальне чи безпекове значення, зокрема майно оборонного призначення, об'єкти інженерної та транспортної інфраструктури, природні ресурси загальнодержавного значення, а також окремі об'єкти соціальної сфери.

Судова практика також охоплює ситуації, коли майно з особливим режимом (наприклад, протирадіаційні укриття), формально приватизоване раніше, підлягає поверненню державі або громаді після зміни обставин, оскільки подальше володіння не відповідало законодавству про приватизацію. Суддя Верховного Суду в Касаційному господарському суді Н. Багай під час виступу на круглому столі «Окремі аспекти приватизаційних процесів 2024 року в Україні. Площина судових спорів, розслідувань АМКУ» акцентувала увагу на тому, що нині через війну стало актуальним питання про повернення з приватного володіння протирадіаційних укриттів, тому в судах є багато спорів щодо оскарження приватизації таких об'єктів. Вона навела постанову КГС ВС від 8 листопада 2023 року у справі № 918/1141/22. За обставинами справи спірний об'єкт було приватизовано ще 1996 року, а після повномасштабного вторгнення рф в Україну прокурор просив суд витребувати майно з чужого незаконного володіння ФОП. Суди попередніх інстанцій встановили, що під час здачі будівлі, в якій розташовувалося спірне приміщення, воно визначалося саме як протирадіаційне укриття, а тому не могло бути об'єктом приватизації [7].

У кримінально-правовому аспекті приватизація майна, яке не підлягає приватизації, характеризується принциповою протиправністю предмета посягання, оскільки навіть формальне дотримання приватизаційної процедури не може легітимізувати відчуження такого майна. Саме ця обставина надає відповідним діям підвищеного ступеня суспільної небезпеки та обумовлює їх кваліфікацію за ст. 233 КК України за наявності інших елементів складу злочину [1].

Практика свідчить, що незаконне відчуження майна, яке не підлягає приватизації, часто здійснюється за рахунок штучної зміни його правового статусу, неправомірного вилучення об'єкта з переліку заборонених до приватизації або маскуванню під інші цивільно-правові механізми (оренда з правом викупу, внесення до статутного капіталу тощо). Вирішальне значення для кримінально-правового оцінювання таких дій має встановлення нормативно закріпленої заборони на приватизацію відповідного об'єкта й усвідомлення цієї заборони суб'єктом злочину.

Ще одним із способів незаконної приватизації є відчуження державного або комунального майна *особою, яка не мала відповідних повноважень на його розпорядження (неправочинною особою)*. У цьому випадку факт формального дотримання процедур приватизації не усуває кримінально-правової значущості дій, оскільки кваліфікаційним критерієм є саме відсутність законного права або делегованих повноважень у суб'єкта.

У практиці це часто проявляється через: 1) укладення договорів купівлі-продажу, дарування або внесення майна до статутного капіталу особою без уповноваження; 2) прийняття рішень органами чи посадовими особами, які не наділені правом здійснювати приватизацію конкретного об'єкта; 3) підписання документів або надання дозволів на відчуження майна поза компетенцією органу чи посадової особи тощо.

Хоч це й не стосується безпосередньо ст. 233 КК України, у практиці місцевих судів зафіксовано випадки, коли земельні ділянки або інше комунальне майно були незаконно оформлені як приватна власність через обман реєстраторів (використання документів, що не давали права на приватизацію). Це є прикладом, коли особа без законного права оформлює приватну власність на комунальну землю (наприклад, замість правомірного використання орендованої в громади земельної ділянки для ведення фермерського господарства особи вирішують незаконно оформити ці землі в приватну власність і передавати в оренду задля отримання незаконного доходу) [8].

Унаслідок таких дій відчужене майно може бути легалізоване лише формально, але фактично залишається в незаконному обороті. Кримінально-правове оцінювання таких дій ґрунтується на ст. 233 КК України, водночас важливо довести: відсутність повноважень у особи; умисел на незаконне відчуження; причинний зв'язок між діями та втратою майна державою чи громадою [1].

Отже, законодавче закріплення поняття приватизації неправочинною особою в ст. 233 КК України підсилює аргументацію щодо потреби в чіткому визначенні кола уповноважених учасників приватизації та меж їхніх повноважень.

Варто зауважити, що з переходом на ProZorro.Продажі з'явилися специфічні цифрові (новітні) способи маніпуляцій, зокрема «тролінг» аукціону (участь пов'язаних осіб, де один пропонує аномально високу ціну, а потім відмовляється від підписання договору,

щоб об'єкт перейшов до «свого» учасника з мінімальною ставкою; антиконкурентні узгоджені дії (змова учасників (картель), що нівелює принцип змагальності) та інші.

Висновки. Об'єктивна сторона ст. 233 КК України динамічно змінюється відповідно до законодавства та сучасних викликів. Найбільш суспільно небезпечним різновидом є поєднання використання підроблених документів із заниженням вартості майна, що створює ілюзію законності процедури. Важливо чітко розмежовувати процедурні помилки й кримінально карані способи відчуження майна, де ключовим моментом є умисне виведення об'єкта поза конкурентне середовище. Сучасні реалії потребують внесення змін до законодавства з прямим закріпленням заборони на маніпуляції в цифрових системах торгів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 року № 2314-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. Про приватизацію державного і комунального майна : Закон України від 18.01.2018 № 2269-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 9. Ст. 50.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. М. І. Хавронюка. 12-те вид. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 1104 с.
4. Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21.09.2006 № 185-V. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text>
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
6. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Спори з питань приватизації: суддя ВС проаналізувала відповідну судову практику. URL : https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1675197/?utm_source=chatgpt.com
8. Незаконна приватизація землі та вирубка лісу в заповіднику на понад 3,4 млн грн – справу стосовно жителя Малинської громади скеровано до суду. URL : https://zt.20minut.ua/Kryminal/nezakonna-privatizatsiya-zemli-ta-virubka-lisu-v-zapovidniku-na-ponad--11984192.html?utm_source=chatgpt.com

REFERENCES

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 roku № 2314-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. Pro pryvatyzatsiiu derzhavnoho i komunalnoho maina : Zakon Ukrainy vid 18.01.2018 № 2269-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2018. № 9. St. 50.
3. Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy / za zah. red. M. I. Khavroniuka. 12-te vyd. Kyiv : Yurinkom Inter, 2024. 1104 s.
4. Pro upravlinnia ob'iektamy derzhavnoi vlasnosti : Zakon Ukrainy vid 21.09.2006 № 185-V. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text>

Бірюкова І. Г., Суліма Д. В. Об'єктивна сторона незаконної приватизації державного, комунального майна: аналіз способів та форм вчинення злочину

5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
6. Pro mistseve samovriaduvannya v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Spory z pytan pryvatyzatsii: suddia VS proanalizuvala vidpovidnu sudovu praktyku. URL : https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1675197/?utm_source=chatgpt.com
8. Nezakonna pryvatyzatsiia zemli ta vyrubka lisu v zapovidnyku na ponad 3,4 mln hrn – spravu stosovno zhytelia Malynskoi hromady skеровано до суду. URL : https://zt.20minut.ua/Kryminal/nezakonna-privatizatsiya-zemli-ta-virubka-lisu-v-zapovidniku-na-ponad-11984192.html?utm_source=chatgpt.com

I. G. Biriukova, D. V. Sulima. THE OBJECTIVE ASPECT OF ILLEGAL PRIVATIZATION OF STATE AND MUNICIPAL PROPERTY: AN ANALYSIS OF METHODS AND FORMS OF OFFENSE

The article conducts a comprehensive scientific study of the objective side of the composition of the criminal offense, provided for in Art. 233 of the Criminal Code of Ukraine, in the context of modern transformations of property relations and digitalization of privatization processes. The relevance of the topic is due to the need to protect the material basis of the state and territorial communities from latent and intellectualized encroachments that adapt to the latest regulatory conditions.

The authors emphasize the blanket nature of the analyzed norm, which requires a systematic analysis of regulatory legislation, primarily the Law of Ukraine "On Privatization of State and Communal Property". The work reveals in detail the legal regime of state and communal property as objects of crime, highlights their significance and public nature. Special attention is paid to the distinction between violations of the privatization procedure in the state sphere and the sphere of local self-government, where abuses are often associated with the authorities going beyond their powers.

Within the framework of the study of the objective side of illegal privatization, a classification and substantive analysis of four legally defined methods of committing a crime were carried out: privatization in a manner not provided for by law; use of forged privatization documents; privatization of property that is not subject to alienation; privatization by an unauthorized person.

Of particular scientific interest is the analysis of the latest methods of manipulation in digital trading systems. The conclusions emphasize the need for a clear distinction between procedural errors and criminally punishable acts, where the defining criterion is the intentional removal of property outside the competitive environment. Directions for improving legislation to prevent abuse in the field of electronic trading are proposed.

Keywords: crime, criminal liability, illegal privatization, state property, municipal property, objective side of the crime, blanket norm, forgery of privatization documents, corruption risks, criminal legal qualification.

Стаття надійшла до редколегії 12 листопада 2025 року

Бірюкова І. Г., Суліма Д. В. Об'єктивна сторона незаконної приватизації державного, комунального майна: аналіз способів та форм вчинення злочину

УДК 343.1

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.141-149

О. М. Бодунова,*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правничої лінгвістики,
Державний податковий університет
email: olesalasuk@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-9179-5985;****І. В. Грицюк,***кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
email: nnipravo@ukr.net***ORCID ID 0000-0003-2253-4057**

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ СФЕРІ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу трансформацій кримінально-правового нормотворення в Україні під впливом повномасштабної збройної агресії. У роботі розкрито особливості правотворчої діяльності в умовах війни, а саме підвищена оперативність законодавчих змін; криміналізація нових форм суспільно небезпечної поведінки; посилення відповідальності за кримінальні правопорушення проти національної безпеки, військові та воєнні злочини; зростання впливу правоохоронних структур на формування кримінальної політики; пріоритет безпеки над гуманізацією права.

Окрему увагу приділено впровадженню норм міжнародного гуманітарного та кримінального права в національну правову систему. Зазначено, що, попри обґрунтовану потребу в оперативній законодавчій реакції на загрози, існує небезпека порушення принципу правової визначеності, що є критично важливим у сфері кримінального права.

У висновках обґрунтовано, що сучасна правотворча практика формує унікальний досвід, який у майбутньому може стати основою для модернізації кримінального законодавства з урахуванням стандартів публічної безпеки, прав людини та міжнародних зобов'язань України.

Стаття містить приклади законодавчих змін, узагальнення практики та пропозиції щодо вдосконалення кримінальної політики у поствоєнний період. Ці зміни є закономірною реакцією на надзвичайну ситуацію, однак вони створюють ряд ризиків, серед яких особливо небезпечними є фрагментарність законодавства, зниження якості правових норм і недотримання принципу правової визначеності.

Водночас набутий під час війни досвід може та повинен стати основою для подальшої модернізації кримінального законодавства України. У повоєнний період потрібно провести комплексне правове оцінювання змін, що були запроваджені, та впровадити системні реформи, орієнтовані на забезпечення балансу між захистом державного суверенітету, правами людини та принципами верховенства права.

Ключові слова: правотворчість, правотворча діяльність, воєнні злочини, міжнародне право, кримінальне законодавство, воєнний стан, адаптація законодавства, євроінтеграція, захист прав людини, кримінальне право, міжнародні зобов'язання, державна зрада, колабораціонізм.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна, розпочата російською федерацією проти України, стала визначальним чинником трансформації всіх сфер державної політики, зокрема кримінально-правової. В умовах збройного конфлікту Україна змушена оперативного адаптувати законодавство до нових безпекових викликів, реагуючи на зміну структури злочинності, появу нових форм колабораціонізму, воєнних злочинів, кіберзагроз і кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки.

Правотворча діяльність у цей період набуває надзвичайної динаміки, а її результати мають суттєвий вплив як на практику кримінального переслідування, так і на дотримання прав людини в умовах обмеження конституційних гарантій [1]. Водночас актуальним є забезпечення відповідності кримінального законодавства міжнародним стандартам, зокрема у сфері міжнародного гуманітарного права та кримінального правосуддя.

Так, наукове осмислення особливостей, тенденцій і ризиків правотворчого процесу у сфері кримінального права в умовах війни в Україні є надзвичайно важливим для формування ефективної, збалансованої та правової державної політики в галузі кримінальної юстиції як під час війни, так і в період повоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правотворчої діяльності у кримінально-правовій сфері в контексті надзвичайних або воєнних обставин залишається відносно новою для української юридичної науки. У мирний час питання законодавчого регулювання кримінальної відповідальності активно досліджувалося в працях таких науковців, як О. М. Литвак, М. І. Бажанов, В. Я. Тацій, О. В. Капліна, М. І. Хавронюк, А. П. Гальченко, які розглядали проблеми кодифікації кримінального законодавства, принципу правової визначеності та відповідності норм міжнародним стандартам. Після початку повномасштабної агресії РФ увага дослідників була зосереджена на таких аспектах: криміналізація колабораціонізму (О. Г. Кальман, С. С. Глушкова), правова відповідальність за воєнні злочини (І. В. Тютюгін, Ю. М. Грошевий), застосування міжнародного гуманітарного права в національному законодавстві (А. А. Луб'янський, Л. М. Гриценко). Також почали з'являтися перші аналітичні праці, присвячені механізмам пришвидшеної законотворчості в умовах воєнного стану, зокрема в роботах Т. В. Варфоломєєвої, А. С. Диканя, В. І. Тертичного.

Попри наявність окремих теоретичних та прикладних досліджень, узагальнююче міждисциплінарне вивчення змін у правотворчості саме в кримінально-правовій сфері в умовах війни на сьогодні є поодиноким, що й зумовлює необхідність комплексного аналізу цього питання.

Бодунова О. М., Грицюк І. В. Особливості правотворчої діяльності у кримінально-правовій сфері в умовах війни в Україні

Метою дослідження є виявлення особливостей правотворчої діяльності в кримінально-правовій сфері України в умовах воєнного стану, аналіз змін у змісті та формі кримінального законодавства, оцінювання їхньої відповідності міжнародним стандартам і визначення основних викликів та перспектив подальшого розвитку кримінально-правової політики держави в період збройного конфлікту та повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. У період збройної агресії проти України кримінально-правова система зазнає глибоких трансформацій. Актуальні безпекові виклики зумовили потребу в оперативному реформуванні кримінального законодавства та адаптації правової системи до умов воєнного стану. Відтак правотворча діяльність у цій сфері характеризується рядом специфічних рис, що обумовлені винятковими умовами функціонування держави.

В умовах воєнного стану держава стикається з постійно зростаючими та змінними загрозами, що вимагає оперативного реагування не лише з боку виконавчої влади, а й на рівні законодавчого регулювання. Саме тому правотворча діяльність у кримінально-правовій сфері набуває прискореного характеру [2]. Від моменту виникнення законодавчої ініціативи до її остаточного ухвалення може проходити лише декілька днів, а іноді – годин. Такі законопроекти часто розглядаються у Верховній Раді України без належного громадського обговорення, експертного аналізу та наукової апробації.

Зазначимо, що це явище зумовлене об'єктивною потребою – забезпечити правовий інструментарій для негайного реагування на новітні виклики. Наприклад, упродовж перших тижнів повномасштабного вторгнення РФ було терміново криміналізовано колабораційну діяльність, а також посилено відповідальність за державну зраду, диверсії, воєнні злочини [3]. Ці дії мали чітке прагматичне спрямування – посилити превентивну та каральну функції кримінального права в умовах загрози національному суверенітету.

Однак така швидкість ухвалення рішень має й негативні наслідки. По-перше, знижується якість законодавчої техніки: нові норми можуть містити логічні суперечності, правові колізії або нечіткі визначення складів злочину. По-друге, відсутність належного експертного супроводу унеможливорює врахування балансу між репресивністю і правозахисною функцією кримінального законодавства. По-третє, надмірна швидкість оновлення Кримінального кодексу призводить до фрагментарності законодавчого масиву та ускладнень у правозастосуванні, зокрема під час кваліфікації нових видів кримінальних правопорушень.

Крім того, поспішні зміни часто не супроводжуються адаптацією процесуального забезпечення, що ускладнює реалізацію нових кримінально-правових норм на практиці. Це виявляється в суперечностях між матеріальним і процесуальним правом, відсутності підзаконних актів чи методичних рекомендацій, а також неготовності правоохоронних органів ефективно застосовувати нові норми.

Отже, оперативність і мобільність правотворчості, попри свою стратегічну доцільність у кризовий період, вимагають особливого контролю та подальшого системного перегляду ухвалених рішень із метою їхньої гармонізації, деталізації та приведення у відповідність до загальних принципів кримінального права.

Наступною особливістю правотворчої діяльності в кримінально-правовій сфері стала криміналізація нових форм суспільно небезпечної поведінки в умовах збройної

агресії. Воєнний конфлікт суттєво трансформував суспільні уявлення про загрози національній безпеці та, відповідно, актуалізував потребу в перегляді предмета кримінально-правового захисту. У відповідь на безпрецедентну повномасштабну агресію з боку російської федерації в Україні відбувся процес активної криміналізації нових форм суспільно небезпечної поведінки, які раніше не охоплювалися кримінальним правом або регулювалися фрагментарно.

Насамперед ідеться про введення у кримінальний обіг понять «колабораціонізм», «пособництво державі-агресору», «добровільне зайняття посад в окупаційних органах влади» тощо. Вони стали основою для закріплення нових складів злочинів у Кримінальному кодексі України (далі – КК України), зокрема у статтях 111-1 та 111-2 КК України [3]. Ці правові норми були ухвалені як відповідь на масові факти співпраці окремих громадян із окупаційними адміністраціями, передачі інформації про позиції Збройних Сил України, сприяння просуванню ворожої пропаганди та здійснення антидержавної діяльності.

Особливе значення має новела щодо відповідальності за несанкціоноване поширення даних про рух, дислокацію чи бойову роботу українських військ. У 2022–2023 роках зафіксовано численні випадки використання соціальних мереж для фіксації та поширення відео- й фотоматеріалів із місць розміщення української техніки, що ставали об'єктами ворожих ударів. Саме тому законодавець запровадив кримінальну відповідальність за схожі дії (наприклад, ч. 3 ст. 114-2 КК України) [3].

Потрібно зауважити, що цей процес криміналізації, попри свою об'єктивну потребу, супроводжується рядом правових ризиків, зокрема потенційним розмиттям меж кримінально караної поведінки, ускладненням кваліфікації в умовах широкого трактування термінів та ризиками зловживання в процесі правоохоронної діяльності.

Крім того, введення нових кримінально-правових заборон потребує чіткої відповідності принципу *legal certainty*, а також узгодження з вимогами міжнародного гуманітарного та кримінального права. Наприклад, важливим є забезпечення різниці між кримінально караною колаборацією і вимушеним пристосуванням до умов окупації з метою виживання.

Так, криміналізація нових форм кримінально протиправної поведінки в умовах війни стала вагомою відповіддю на зміну характеру суспільної небезпеки, проте потребує постійного вдосконалення з метою забезпечення правової визначеності, пропорційності покарання та уникнення надмірної репресивності.

Варто зазначити, що з початком повномасштабної збройної агресії проти України відбулася суттєва трансформація підходів до кримінальної репресії у сфері охорони національної безпеки та військової служби. Законодавець оперативно зреагував на потребу підвищення загального і спеціального превентивного потенціалу кримінального закону, що виявилось в посиленні санкцій за найбільш небезпечні кримінальні правопорушення в зазначених сферах.

Зокрема, було підвищено розміри покарань за: державну зраду (ст. 111 КК України) – максимальна санкція за обтяжувальних обставин становить довічне позбавлення волі, диверсії (ст. 113 КК України), дезертирство, самовільне залишення військової частини або місця служби, непокору, погрозу або насильство щодо начальника – у частині

відповідних статей Розділу XIX КК України, порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), особливо в контексті масових розслідувань після деокупації територій Київщини, Харківщини, Херсонщини.

Метою таких змін є зміцнення дисципліни в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також ефективна відповідь на системні злочини з боку держави-агресора. Особливістю сучасного етапу є те, що значна частина воєнних злочинів має масовий і системний характер, що вимагає не лише адекватного процесуального забезпечення їх фіксації, а й належного кримінально-правового відображення з чітко визначеними кваліфікуючими ознаками та жорсткими санкціями.

Крім того, з метою реалізації принципу невідворотності покарання було ухвалено положення щодо заочного засудження осіб, які перебувають за межами України або на окупованих територіях, що дає змогу розглядати справи навіть без фізичної присутності обвинуваченого. Також важливо зазначити, що військові кримінальні правопорушення нині часто розглядаються не лише як кримінальні правопорушення проти військової служби, а і як порушення міжнародного гуманітарного права, що поглиблює їх змістовне та нормативне наповнення.

Водночас надмірне посилення санкцій породжує й певні виклики. Зокрема, зберігається ризик дисбалансу між тяжкістю злочину та суворістю покарання, що може викликати сумніви в пропорційності санкцій, особливо в контексті прав людини. У деяких випадках жорсткість санкцій потребує додаткового обґрунтування, щоб не допустити зловживань і порушень принципу справедливості.

У правотворчому процесі посилилася роль органів виконавчої влади та силових структур. В умовах воєнного стану спостерігається суттєве зростання ролі органів виконавчої влади та силового блоку у формуванні кримінальної політики держави. Зокрема, законодавчі ініціативи дедалі частіше ініціюються за безпосередньої участі Ради національної безпеки і оборони України, Міністерства оборони, Служби безпеки України, Офісу Генерального прокурора, а також інших органів, що відповідають за реалізацію заходів національної безпеки.

Цей процес є логічним наслідком зміщення акцентів державної політики в бік безпеки, оборони та протидії зовнішнім загрозам. У кризових умовах саме ці органи володіють оперативною інформацією щодо актуальних викликів, а також мають практичний досвід застосування кримінального законодавства у специфічних ситуаціях воєнного часу. Як наслідок, їхній вплив на законотворчість значно зростає – не лише в аспекті ініціювання змін, а й у процесі погодження проєктів актів, участі в робочих групах, розробці законопроєктів, підзаконних нормативно-правових актів.

З одного боку, це забезпечує адекватність, оперативність і функціональність нормотворення, дає змогу враховувати специфіку практики, оперативно реагувати на нові типи правопорушень, а також реалізовувати єдину державну політику у сфері захисту суверенітету та територіальної цілісності. З іншого боку, зростає ризик зниження ролі парламентаризму та громадянського суспільства у процесі формування кримінального права.

Крім того, надмірний вплив силових структур на кримінальне законодавство може призводити до зростання репресивності, пріоритету каральної функції над правозахисною, і, як наслідок, до загострення проблем правового нігілізму, зниження довіри до інституцій, зловживань у правоохоронній сфері.

Ця тенденція також підкреслює потребу в збереженні балансу між безпековими інтересами держави та дотриманням принципів верховенства права, прав людини й фундаментальних свобод. Забезпечення демократичного контролю за правотворчістю, особливо у сфері кримінального права, має залишатися пріоритетом навіть в умовах війни.

Початок повномасштабної війни суттєво змінив загальну парадигму розвитку кримінального права в Україні. Якщо до 2022 року законодавча політика значною мірою орієнтувалася на гуманізацію кримінальної юстиції, дотримання принципу *ultima ratio*, мінімізацію втручання держави у приватну сферу, то в умовах збройної агресії ці пріоритети зазнали суттєвого коригування [4].

Наразі спостерігається виразне переорієнтування на захист публічних інтересів – насамперед державного суверенітету, територіальної цілісності, безпеки громадян і стабільності правопорядку. Це проявляється в жорсткішому покаранні за злочини проти основ національної безпеки, криміналізації нових форм ворожої діяльності, посиленні санкцій за військові злочини, а також у широкому застосуванні заочного провадження щодо обвинувачених, які переховуються на тимчасово окупованих територіях або за межами України.

Ця трансформація не є унікальною для України, а відповідає загальній закономірності правових систем, що функціонують в умовах надзвичайного стану або війни. Водночас вона вимагає збереження належного балансу між інтересами держави та гарантіями прав і свобод людини, зокрема прав на справедливий суд, правову визначеність, захист від надмірного покарання, презумпцію невинуватості.

Окремо варто зазначити зростаючу роль міжнародного гуманітарного та кримінального права у процесі національного правотворення. Україна активно використовує положення Римського статуту Міжнародного кримінального суду, Женевських конвенцій 1949 року та додаткових протоколів до них, міжнародних стандартів з прав людини, які визначають межі допустимого поведіння навіть у контексті воєнних дій [5; 6].

Ці документи стають основою для імплементації кримінально-правових норм, що регулюють відповідальність за воєнні злочини, злочини проти людяності, акти геноциду, а також порушення правил ведення бойових дій. Наприклад, Кримінальний кодекс України було доповнено рядом новел щодо кваліфікованих форм порушення законів і звичаїв війни, з урахуванням міжнародної термінології та судової практики.

У результаті відбувається поступове зближення національного кримінального законодавства з міжнародними стандартами, що є важливим як у контексті майбутньої інтеграції в ЄС, так і для ефективного розслідування та документування злочинів у міжнародному вимірі [7].

Отже, зміщення акцентів на публічну безпеку та інтеграція міжнародних норм у кримінальне законодавство є закономірним процесом під час війни, проте потребують постійного моніторингу щодо дотримання правових гарантій особи й принципів верховенства права.

Водночас масовість і швидкоплинність законодавчих змін створюють ризики правової фрагментації та нестабільності, ускладнюючи правозастосовну діяльність. Також спостерігається підвищений ризик порушення принципу правової визначеності, що є критичним для кримінального права.

Варто зазначити, що сучасна правотворча практика формує новий пласт нормативного досвіду, який після завершення війни може слугувати підґрунтям для глибокої модернізації кримінального законодавства України відповідно до вимог національної безпеки та міжнародних зобов'язань.

Висновки. Незважаючи на об'єктивну потребу в оперативній законодавчій реакції на виклики війни, масовість, фрагментарність і швидкоплинність змін до кримінального законодавства створюють ряд серйозних проблем. Зокрема, фіксується зростання ризиків правової фрагментації, коли численні «точкові» новели формують нерівномірне, концептуально розрізнене законодавче поле. Це зі свого боку ускладнює систематизацію кримінального законодавства та його ефективне застосування в судовій і правоохоронній практиці.

Особливо критичним є ризик порушення принципу правової визначеності, який у сфері кримінального права має ключове значення як один із компонентів принципу законності (*nullum crimen, nulla poena sine lege*). Часте оновлення норм, нечіткість формулювань, відсутність усталеної практики тлумачення та судових рішень створюють умови, за яких особа не завжди може передбачити правові наслідки своїх дій, а суди – забезпечити єдність застосування норм.

Ці процеси вимагають посиленого доктринального осмислення та підвищеної відповідальності законодавця за якість і системність нормотворення, навіть в умовах воєнного стану.

Водночас сучасна правотворча практика формує унікальний масив нормативного і правозастосовного досвіду, який після завершення воєнних дій може стати підґрунтям для глибокої реформи кримінального законодавства України. Зокрема, йдеться про:

- 1) перегляд співвідношення між загальною та спеціальною превенцією;
- 2) баланс між гуманістичними підходами та потребами публічної безпеки;
- 3) повноцінну імплементацію норм міжнародного кримінального та гуманітарного права;
- 4) вдосконалення структури Кримінального кодексу України та усунення колізій, спричинених фрагментарними змінами.

Отже, воєнний період, попри всі виклики, може стати точкою відліку для формування якісно нової моделі кримінального права України, зорієнтованої на поєднання принципів ефективності, правової визначеності та дотримання міжнародних зобов'язань держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

2. Бодунова О. М., Хмизова О. В. Розуміння правотворчості та нормотворчості в контексті проекту закону «Про правотворчу діяльність». *Ірпінський юридичний часопис*. 2022. № 2 (9). С. 17–24. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/54>
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
5. Rome Statute of the International Criminal Court (last amended 2010). URL : <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>
6. Geneva Conventions of 12 August 1949 and Additional Protocols. International Committee of the Red Cross. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/>
7. Висновок Венеціанської комісії щодо відповідності законодавства України у сфері національної безпеки європейським стандартам. 2023. URL : <https://www.venice.coe.int/>

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>
2. Bodunova O. M., Khmyzova O. V. Rozuminnia pravotvorchosti ta normotvorchosti v konteksti proiektu zakonu «Pro pravotvorchu diialnist». *Irpinskyi yurydychnyi chasopys*. 2022. № 2 (9). С. 17–24. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/54>
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05 kvit. 2001 r. № 2341-III // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
4. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 № 389-VIII // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
5. Rome Statute of the International Criminal Court (last amended 2010). URL : <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>
6. Geneva Conventions of 12 August 1949 and Additional Protocols. International Committee of the Red Cross. URL : <https://ihl-databases.icrc.org/>
7. Vysnovok Venetsianskoi komisii shchodo vidpovidnosti zakonodavstva Ukrainy u sferi natsionalnoi bezpeky yevropeiskym standartam. 2023. URL : <https://www.venice.coe.int/>

O. M. Bodunova, I. V. Hrytsyuk. FEATURES OF LEGISLATIVE ACTIVITY IN THE CRIMINAL-LEGAL SPHERE IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE

The article is devoted to the analysis of transformations in criminal lawmaking in Ukraine under the influence of full-scale armed aggression. The paper reveals five key features of lawmaking in wartime: increased speed of legislative changes; criminalization of new forms

of socially dangerous behavior; increased liability for crimes against national security, military and war crimes; growing influence of law enforcement agencies on the formation of criminal policy; priority of security over humanization of law. Particular attention is paid to the implementation of international humanitarian and criminal law norms in the national legal system. The author notes that, despite the justified need for a rapid legislative response to threats, there is a danger of violating the principle of legal certainty, which is critically important in the field of criminal law. The conclusions justify that contemporary law-making practice forms a unique experience, which in the future may become the basis for modernizing criminal legislation, taking into account public safety standards, human rights, and Ukraine's international obligations.

The article contains examples of legislative changes, generalizations of practice, and proposals for improving criminal policy in the post-war period. These changes are a natural response to an emergency situation, but at the same time they create a number of risks, among which the fragmentation of legislation, the deterioration of legal norms, and the violation of the principle of legal certainty are particularly dangerous.

At the same time, the practices and experience gained during the war can and should become the basis for further modernization of Ukraine's criminal legislation. In the post-war period, it is necessary to conduct a comprehensive legal assessment of the changes that have been introduced and to implement systemic reforms aimed at ensuring a balance between the protection of state sovereignty, human rights, and the principles of the rule of law.

Keywords: *lawmaking, lawmaking activity, war crimes, international law, criminal law, martial law, adaptation of legislation, European integration, protection of human rights, criminal law, international obligations, treason, collaborationism.*

Стаття надійшла до редколегії 11 листопада 2025 року

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.150-162

І. О. Касьянов,

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня
вищої освіти (PhD) доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право» ННІ права,
Державний податковий університет
email: kasyanov11123@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5652-4482*

МЕЖІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРИМИРЕННЯ В МАТЕРІАЛЬНОМУ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ: ВИПРАВДАНІСТЬ ОБМЕЖЕНЬ

У статті досліджено особливості застосування інституту примирення в кримінальному провадженні в Україні в контексті розвитку відновного правосуддя. Встановлено, що примирення відіграє ключову роль у досягненні балансу між інтересами потерпілого, правопорушника та суспільства, оскільки дає змогу не лише забезпечити компенсацію шкоди, а й сприяє ресоціалізації особи, яка вчинила правопорушення. Обґрунтовано, що інститут примирення є ефективним альтернативним механізмом врегулювання кримінально-правових конфліктів, здатним зменшити навантаження на судову систему та сприяти гуманізації кримінальної політики.

Проаналізовано положення чинних Кримінального кодексу України (далі – КК України), Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) та проекту нового КК України, які визначають підстави та межі застосування примирення. Досліджено міжнародні стандарти й досвід зарубіжних країн, де інститут примирення широко використовується в рамках відновного правосуддя. Встановлено, що надмірні законодавчі обмеження, зокрема залежно від ступеня тяжкості злочину, обмежують потенціал примирення в досягненні його основної мети – відновлення соціальної справедливості.

Доведено, що ефективність примирення зумовлюється добровільністю участі сторін, щирістю каяття правопорушника та готовністю відшкодувати шкоду. З'ясовано, що примирення має особливе значення у справах за участю неповнолітніх, де поєднання діалогу з потерпілим і виховних заходів суттєво знижує ризик рецидиву. Підкреслено, що в практиці судів України ще існують проблеми неоднакового застосування цього інституту, що зумовлює потребу у виробленні єдиних підходів і розробки чітких процесуальних механізмів.

Узагальнено, що інститут примирення має значний потенціал у зміцненні принципів гуманізму, економії кримінальної репресії та орієнтації правосуддя на відновлення прав потерпілих. Запропоновано розширити сферу його застосування, активніше впроваджувати медіацію як ефективний інструмент досягнення примирення та закріпити відповідні положення в проєкті нового КК України. Результати дослідження мають теоретичне й практичне значення, сприяють удосконаленню законодавчого регулювання та формуванню сучасної судової практики, яка відповідає міжнародним стандартам відновного правосуддя.

Ключові слова: примирення, відновне правосуддя, звільнення від кримінальної відповідальності, злочинність, реінтеграція та ресоціалізація правопорушників.

Постановка проблеми. Інститут звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, що передбачений статтею 46 КК України, не є новим і мав достатньо часу, щоб сформувати усталену практику його застосування. Проте й до сьогодні виникають ситуації, чіткий порядок вирішення яких не регламентований у чинному законодавстві України, а подекуди й у правозастосовній практиці.

Поряд із примиренням на підставі матеріально-правових норм також численну практику застосування має інститут угод, що регламентований нормами кримінального процесуального закону (за даними Єдиного державного реєстру судових рішень у період з 01.01.2023 по 31.12.2023 ухвалено 1 273 вироків на підставі угод про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим) [1]. Проте, на відміну від примирення, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, за угодою про примирення, відповідно до КПК України, винна особа притягується до кримінальної відповідальності вирокіом суду з призначенням їй покарання в межах, визначених КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику застосування цих як матеріального, так і процесуального інститутів досліджували чимало науковців. Так, питання звільнення від кримінальної відповідальності на підставі статті 46 КК України досліджувалося в працях Ю. В. Бауліна, О. О. Дудорова, Ж. В. Мандриченко, А. А. Музики, Є. В. Лашука, В. В. Навроцької, Т. Г. Фоміна, А. М. Яценка, а примирення на підставі угод аналізували О. В. Євдокімова, М. І. Карпенко, А. В. Лапкін, О. І. Литвинчук, Н. В. Неледва, М. В. Сіроткіна.

Водночас питання обмеження права на примирення, визначення причин такого обмеження, його практичних наслідків (зокрема, в кримінологічному значенні), а відтак і виправданості обмеження права на примирення винного з потерпілим залишається висвітленим недостатньо.

Метою дослідження є визначення правової природи та підстав обмеження права на примирення за нормами матеріального та процесуального кримінального права, виправданості та необхідності їхнього застосування, а також з'ясування практичних наслідків від впровадження таких обмежень.

Виклад основного матеріалу. Прийнято вважати, що примирення винного з потерпілим як підстава для уникнення від традиційного кримінального переслідування державою певної особи, а також застосування до такої особи заходів примусу, визначених

кримінальним законом, є законодавчим проявом функціонування відновного правосуддя в Україні. Незважаючи на відсутність нормативного регулювання самої процедури примирення, через що її перебіг повністю відданий на розсуд сторін кримінально-правового конфлікту, дедалі частіше використовується такий вид відновного правосуддя як медіація у кримінальних справах, результатом якої є примирення правопорушника та потерпілого. Означене стосується й угод про примирення, визначених кримінальним процесуальним законом.

Статтею 46 КК України визначено, що особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду [2].

Відтак, аналізуючи означену вище норму кримінального закону, можна дійти висновку, що для звільнення від кримінальної відповідальності за статтею 46 КК України необхідно встановити: 1) умову, під якою розуміють вчинення особою вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції; 2) підставу, під якою розуміють примирення з потерпілими та відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди.

Отже, з огляду на буквальне тлумачення вказаної норми в разі одночасного встановлення умови та підстави, про які зазначалося вище, правопорушник звільняється від кримінальної відповідальності. Водночас закон не визначає потреби в будь-яких інших умовах або встановленні додаткових обставин (як-то характеристика особи правопорушника, мотиви примирення, усвідомлення винним наслідків вчиненого порушення або ж потреба в перевірці судом фактичного відшкодування збитків тощо) для застосування статті 46 КК України.

Натомість, як унаслідок закону, так і з огляду на правозастосовну практику право на примирення не є абсолютним та в певних випадках може бути обмеженими (унеможливленим). Отже, говорячи про право на примирення винного з потерпілим, під обмеженням у такому праві потрібно розуміти наявність певних фактичних обставин, за яких право на примирення вилучається. Нижче окреслимо деякі приклади обмеження права на примирення та на підставі цих випадків спробуємо класифікувати такі обмеження.

Вважаємо за потрібне звернути увагу на обмеження, за яких умова звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим не може вважатися такою, що виконується. Законодавець у статті 46 КК України до таких обмежень відносить вчинення корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних

правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

На наше переконання, такі обмеження в можливості примирення за статтею 46 КК України насамперед зумовлені суспільною небезпечністю та пильною увагою суспільства до таких кримінальних правопорушень, а також спрямовані на недопущення зловживань з урахуванням принципу невідворотності кримінальної відповідальності та потреби у виправленні правопорушника в довгостроковій перспективі.

Така думка узгоджується із пояснювальними записками до проєктів законів, якими впроваджувалися відповідні обмеження. Так, згідно з пояснювальною запискою до проєкту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху від 28.12.2019 № 2695 водії, які керують і вчиняють правопорушення в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, не завжди отримують належне адміністративне покарання, що зі свого боку призводить до небезпечного поширення в суспільстві думки, що керування в нетверезому стані не є чимось небезпечним та аморальним, а будь-які неприємності, які можуть виникнути у зв'язку з цим, легко вирішити [3].

Як вбачається зі змісту статті 46 КК України, інших обмежень у застосуванні звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим означення норма закону не містить.

Водночас на практиці трапляються випадки, за яких формальна наявність як умови, так і підстави застосування статті 46 КК України простежується, однак звільнення від кримінальної відповідальності не відбувається. Передусім такі випадки спричинені дефектом у підставі для звільнення від кримінальної відповідальності, який має підґрунтям відсутність єдиного розуміння особи потерпілого за статтею 46 КК України.

У юридичній науці прийнято розрізняти визначення особи потерпілого в кримінальному (для цілей звільнення від кримінальної відповідальності) та процесуальному (для цілей затвердження передбачених КПК України угод та застосування пов'язаних з цим наслідків) праві. Водночас межа цього розмежування є доволі умовною, оскільки, на відміну від КПК України, кримінальний закон не містить визначення особи потерпілого. Вказане призводить до розбіжностей у поглядах науковців щодо застосування певних приписів законодавства (наприклад, можливість примирення винного з юридичною особою або правонаступником чи законним представником потерпілого для цілей звільнення від кримінальної відповідальності).

Деякі науковці дотримуються думки, що потерпілим може бути лише фізична особа, тобто застосування статті 46 КК України не може відбуватися для юридичних осіб. Натомість, проаналізувавши висновки Верховного Суду, викладені в його постанові від 22.11.2022 у справі № 672/1317/20 (провадження № 51-4569 км 21), вбачається, що суди допускають можливість застосування статті 46 КК України в разі встановлення умови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності за вказаною нормою закону, де потерпілим є юридична особа [4]. Вказане йде врозрід із Постановою

Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності», згідно з якою потерпілим може вважатися лише фізична особа [5]. І хоча вказана Постанова Пленуму Верховного Суду України містила посилання на КПК України 1960 року, потрібно зважувати на різний підхід до розуміння особи потерпілого в матеріальному та процесуальному кримінальному праві, а отже, і на той факт, що станом на 2005 рік уже був ухвалений КК України, що нині є чинним.

На нашу думку, обмеження юридичних осіб у праві примиритися з правопорушником лише з підстави їхнього правового статусу не є виправданим і не переслідує справедливую мету, оскільки в кінцевому рахунку примирення відбувається з особою, яка є уповноваженим представником юридичної особи та виражає її волю, тобто з конкретною фізичною особою. Отже, хоча юридична особа існує окремим суб'єктом у правовідносинах, наділена правосуб'єктністю, проте цілі відновного правосуддя можуть досягатися в разі примирення винного з юридичною особою, адже від її імені завжди діятиме фізична особа (уповноважений представник). До того ж доречність такої думки узгоджується з означеними вище висновками суду касаційної інстанції, які є обов'язковими за приписами частини шостої статті 368 КПК України.

Іншим важливим аспектом у процесі примирення є питання, що стосуються правонаступництва прав та обов'язків (правового статусу) потерпілого. Відповідно до приписів частини першої статті 55 КПК України потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [6]. За частиною другою статті 55 КПК України визначено, що права й обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого [6]. Відтак логічним є висновок, що для набуття статусу потерпілого за КПК України ухвалення слідчим або прокурором процесуального рішення у формі постанови не вимагається, а визначальним є сам факт подання особою заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або про залучення її до провадження як потерпілого. Проте слідчий або прокурор, вважаючи, що певна особа не підпадає під визначення потерпілого в розумінні КПК України, може прийняти постанову про відмову у визнанні потерпілим відповідно до частини п'ятої статті 55 КПК України.

Тобто потерпілий у значенні КК України з'являється набагато раніше, ніж набувається статус потерпілого за приписами КПК України. Звідси виникає запитання: яку дефініцію особи потерпілого прагнув вкласти законодавець у статтю 46 КК України? Відповідь на це запитання можемо відшукати в пункті 20 постанови Великої Палати Верховного Суду від 16.01.2019 у справі № 439/397/17 (провадження № 13-66кс18), відповідно до якого поняття «потерпілий», яке використано у статті 46 КК України, вжито в його кримінально-правовому, а не кримінально-процесуальному розумінні. В обґрунтування

вказаної позиції, зокрема, зазначається, що частиною шостою статті 55 КПК України передбачається юридична фікція, відповідно до якої інша особа визнається потерпілим, хоча їй безпосередньо не заподіяна шкода в результаті вчинення кримінального правопорушення. Одночасно КПК України закріплює перехід до такої особи не тільки прав потерпілого, а й перехід самого процесуального статусу потерпілого.

Водночас звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим базується на принципах гуманізму та економії кримінальної репресії, а відтак саме потерпілий (тобто особа, якій кримінальним правопорушенням безпосередньо спричинено шкоду) може виразити свою волю про прощення винного, на підставі чого ухвалюється рішення про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності згідно зі статтею 46 КК України [7].

Доречно відмітити, що вказаної вище думки, яка знайшла своє відображення в правозастосуванні, притримується З. А. Загинеї, який зазначає, що поява норми про цей вид звільнення стала можливою через внесення до норм КК і КПК України диспозитивних начал, «реституційної» процедури, яка покликана згладити соціальний конфлікт між винним і потерпілим за рахунок загладжування шкоди, спричиненої кримінальним правопорушенням. Вирішує відповідний соціальний конфлікт, власне, примирення винного з потерпілим, яке за своїм значенням наближається до консенсусу як основного способу нівелювання конфлікту. Саме потерпілий (тобто особа, якій злочином спричинено шкоду) може виразити свою волю про прощення винуватого, на підставі чого ухвалюється рішення про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі статті 46 КК України [8; с. 348]. Водночас З. А. Загинеї дотримується думки, що відповідне обмеження застосування статті 46 КК України ніяк не звужує права правонаступника потерпілого, який на підставі юридичної фікції фактично визнається потерпілим у кримінальному провадженні. Адже такий «фіктивний потерпілий» у межах відновного правосуддя може бути учасником угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним (ч. 4 ст. 56, п. 1 ч. 3 ст. 314, ч. 3 ст. 394, ч. 2 ст. 407, ч. 3 ст. 424, статті 468, 469, 471, 473–476 КПК України), який є кримінальним процесуальним інститутом і відмежовується від звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим вченими-криміналістами [8; с. 350].

Противником вищезазначеної тези є М. В. Сіроткіна, яка стверджує, що висловлена позиція щодо неможливості примирення в разі смерті потерпілого стосується й інституту угод як однієї із форм реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні, оскільки право на компроміс є особистим добровільним правом як потерпілого, так і обвинуваченого [9, с. 56].

Зі свого боку не можемо погодитися з тією думкою, що процесуальний правонаступник позбавлений права укласти угоду про примирення з правопорушником, оскільки:

1) порядок укладення такої угоди регламентований КПК України; порядок набуття правового статусу потерпілого у разі смерті безпосередньої жертви злочину регламентований частиною шостою статті 55 КПК України, яка не містить обмеження щодо реалізації прав потерпілого, зокрема права на примирення в кримінально-процесуальному розумінні;

2) можливість укладення угоди між правонаступником потерпілого, якому завдано смерті, та винною особою вбачається з постанови першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 15.02.2021 у справі № 395/773/18 (провадження № 51-1829км20), за якою суд розмежував правонаступництво під час примирення за правилами КК України та КПК України. Так, досліджуючи питання правомірності затвердження угоди про примирення між обвинуваченим й правонаступником потерпілого, суд дійшов висновку, що затвердження такої угоди в кримінальному провадженні, внесеному до ЄРДР за статтею 119 КК України, не суперечитиме висновкам, викладеним у постанові Великої Палати Верховного Суду від 16.01.2019 у справі № 439/397/17 (провадження № 13-66кс18), щодо невідчужуваності права на примирення у кримінальному-правовому розумінні [10];

3) заперечення можливості примирення й укладення відповідної угоди між правонаступником потерпілого та правопорушником не сприятиме досягненню цілей відновного правосуддя, що спрямовані, крім іншого, на зниження рівня злочинності в суспільстві, забезпечення інтересів родини потерпілого, яка зазнала втрати близької людини, а також на ресоціалізацію та виправлення правопорушника без потреби в ізоляції від суспільства та додаткового навантаження на пенітенціарну систему держави.

На наше переконання, підхід до застосування положень КПК України, за яким не вбачається за можливе примиритися підозрюваному, обвинуваченому із правонаступником «первісного» потерпілого за допомогою інституту угод, видається не виправданим, оскільки не враховує мети запровадження інституту примирення винного з потерпілим.

З огляду на вищевикладене можна сформулювати певну класифікацію обмежень у реалізації права на примирення винного з потерпілим, а саме:

- за субординацією в правовому регулюванні: кримінально-правові обмеження та кримінально-процесуальні обмеження;
- за джерелом виникнення: обмеження, що виникли внаслідок закону; обмеження, що виникли внаслідок правозастосування (наприклад, із судової практики).

Деякі науковці виділяють й інші обмеження примирення винного з потерпілим, наприклад вчинення кримінальних правопорушень у співучасті, та нерідко критикують такі обмеження. Так, на думку О. В. Євдокімової, з позицій концепції відновного правосуддя обмеження сфери застосування статті 46 КК України випадками вчинення кримінальних проступків або необережних нетяжких злочинів з урахуванням особливостей диференціації кримінальної відповідальності за співучасті значно звужує як гуманітарні ефекти примирення (взяття на себе відповідальності за заподіяну матеріальну та моральну шкоду й відновлення порушеного права потерпілого з боку підозрюваного / обвинуваченого; зцілення потерпілого, відновлення його почуття справедливості та попередження його повторної віктимізації), так і потенціал позитивних юридичних наслідків, які можуть наставати для осіб, що вчинили кримінальні правопорушення в співучасті [11, с. 58]. Проте наведений випадок, якщо розглядати його як обмеження права на примирення, є певною мірою умовним, адже в разі наявності кваліфікованого складу кримінального правопорушення виникає питання щодо дотримання умови (вчинення особою вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину) для звільнення від

кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Очевидно, що кваліфікувальна ознака підвищує ступінь суспільної небезпечності, як наслідок, впливає на санкцію статті Особливої частини КК України, тим самим відносячи певне суспільно небезпечне діяння до нетяжкого злочину, а не до кримінального проступку, як цього вимагає стаття 46 КК України.

Отже, зазначаючи про доцільність існування певних обмежень у праві на примирення потерпілого з винним, потрібно звернути увагу, що нині в Україні є чинним Закон України «Про медіацію», відповідно до абзацу 1 частини першої статті 3 якого дія Закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), зокрема в кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) [12].

Причинами впровадження медіації виділяють важливість розвинення почуття відповідальності в злочинця, надаючи тим самим йому змогу для виправлення, які призведуть до реінтеграції та ресоціалізації, підвищення в свідомості людей ролі індивіда та спільноти в запобіганні злочинам і різним конфліктам, відкриваючи можливості для нових, більш конструктивних і менш репресивних вирішень певної справи. Також примирення винного з потерпілим іманентно повинне забезпечувати інтерес жертви до можливих наслідків віктимізації, інтерес до діалогу з правопорушником для отримання вибачень і певної компенсації за заподіяну шкоду, що матиме наслідком психологічне поліпшення становища потерпілих, зокрема родини жертви, сприятимуть покращенню відчуття безпеки під час перебування в соціумі. Такі переваги медіації в кримінальних справах, яка є видом відновного правосуддя, визначені у Рекомендації № R (99) 19, ухваленій Комітетом міністрів Ради Європи 15.09.1999 [13].

Зі свого боку Т. Г. Фоміна акцентує, що проведення медіації в кримінальному провадженні матиме велике значення, оскільки: 1) сприятиме гуманізації кримінальної політики щодо правопорушника, особливо це стосується неповнолітнього; 2) покращить рівень забезпечення прав, свобод і законних інтересів потерпілого, оскільки останній матиме можливість отримати реальну компенсацію завданої шкоди; 3) дасть змогу особі-правопорушнику пройти ресоціалізацію; 4) зменшить соціальну напругу між підозрюваним, обвинуваченим і потерпілим; 5) підвищить рівень довіри до судових органів, дасть нагоду зменшити навантаження на суд; 6) прискорить і спростить процес кримінального судочинства. Позитивним моментом проведення медіації є також відсутність корупційної складової, оскільки сторони (медіатор / потерпілий / підозрюваний, обвинувачений) домовляються самостійно з власної волі [14, с. 108].

Також, оцінюючи можливість примирення або ж потребу в обмеженні такого права, варто брати до уваги наслідки застосування карного підходу до призначення покарання. На думку В. В. Суліцького, позбавлення волі може неоднаково вплинути на особистість, яка перебуває в конфлікті із законом: може сформувати в засудженого певний статус у кримінальному середовищі, спричинити обрання кримінального угруповання (касти) для подальшого спілкування, не змінювати себе та свою поведінку під час відбування покарання й отримувати за це догани, мати в установі статус злісного порушника режимних вимог тощо [15, с. 352].

Касьянов І. О. Межі реалізації права на примирення в матеріальному та процесуальному кримінальному праві: виправданість обмежень

До того ж примирення між винною особою та потерпілим у розумінні КПК України (co-victim) відповідає практиці застосування відновного правосуддя в країнах розвиненої демократії та верховенства права. Наприклад, можливість застосування діалогу родичами жертви з правопорушником з подальшим примиренням у разі смерті самої жертви описана М. Убрайтом, В. Бредшоу, Р. Коутс у їхній праці «Жертви жорстокого насильства зустрічають правопорушника: відновне правосуддя через діалог», де процедура медіації застосовувалася між винною особою та родичами (переважно батьками) жертви. Практика застосування примирення з родичами жертви подекуди свідчила, що потерпілі почували полегшення свого болю, хоча прощення правопорушника відбувалося не завжди, а винні особи фактично могли переживати біль потерпілого та з більшою вірогідністю усвідомлювали наслідки своїх дій [16, с. 330–332].

Доцільність і можливість примирення винного з родичами жертви доречно обґрунтовувати в разі неумисних нетяжких кримінальних правопорушень, але за яких настала смерть потерпілого (наприклад, вбивство через необережність (ст. 119 КК України), неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 КК України)).

Окремо потрібно розглядати можливість примирення за законом України про кримінальну відповідальність. На думку Ю. В. Бауліна, у справах про злочин невеликої тяжкості, внаслідок якого сталася смерть потерпілого (наприклад, під час умисного вбивства в разі перевищення меж відповідної оборони – ст. 118), потерпілими практика визнає близького родича вбитого, з яким і може бути досягнуто примирення [17].

Проте, як зазначалося вище, задля примирення, що передбачене статтею 46 КК України, повинні існувати одночасно умова й підстава, до якої належать відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Оскільки смерть особи є незворотним процесом, свідчити про можливість відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди родичам жертви злочину не вбачається за можливе.

Висновки. Обмеження в праві на примирення винного з потерпілим існують у правовому полі як унаслідок закону, так і правозастосування. На наше переконання, твердження про те, що обмеження в праві на примирення не є допустимими, не відповідало б верховенству права та не сприяло б зниженню рівня злочинності в суспільстві, адже безконтрольне використання цього права може зумовити поле для зловживань і відчуття безкарності за певні види правопорушень, зокрема, що прямо визначені статтею 46 КК України.

Водночас з урахуванням принципу правової визначеності, який є складовою принципу верховенства права, гарантованого Конституцією України, обмеження в праві на примирення як за правилами КК України, так і за правилами КПК України повинні бути чітко визначені на рівні закону. Законодавцві потрібно враховувати, чи дійсно в певних випадках примирення не є можливим і не може досягти цілей, задля яких інститут примирення функціонує не тільки в межах національної правової системи, а й у країнах розвиненої демократії. Необґрунтоване обмеження права на примирення може призводити, з одного боку, до укорінення в правопорушника протиправної поведінки, що не буде сприяти інтересам суспільства, зниженню рівня злочинності загалом, а саме після

відбуття покарання засудженим, а також, з іншого боку, до зневіри потерпілого в ефективному правосудді й подекуди до деформації правосвідомості та погіршення психічного здоров'я потерпілого, його близьких родичів. Водночас процес примирення винного з потерпілим у складних випадках повинен проходити за участю професійного посередника (медіатора), щоб забезпечити основоположні принципи відновного примирення (медіації), зокрема її добровільності з обох сторін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єдиний державний реєстру судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 05.07.2024).
2. Кримінальний кодекс України : Закон, Кодекс від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
3. Пояснювальна записка до проєкту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху від 28.12.2019 № 2695. URL : <http://surl.li/cpjyve> (дата звернення: 05.05.2024).
4. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22.11.2022 у справі № 672/1317/20, провадження № 51-4569 км 21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107533638> (дата звернення: 08.05.2024).
5. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 12. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text> (дата звернення: 11.05.2024).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.01.2019 у справі № 439/397/17, провадження № 13-66кц18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298600> (дата звернення: 08.05.2024).
8. Загине́й З. А. *Потерпілий за статтею 46 Кримінального кодексу України: окремі проблеми тлумачення. Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 343–352. URL : <http://surl.li/xzgxur> (дата звернення: 28.04.2024).
9. Сіроткіна М. В. Юридична природа права на компроміс та його вплив на кримінально-процесуальну форму. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 1–2. URL : https://vkslaw.knu.ua/wp-content/uploads/2024/02/visnyk_krim_sud_1-2_21_avt_240212-52-64.pdf (дата звернення: 20.05.2024).
10. Постанова Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду від 15.02.2021 у справі № 395/773/18, провадження № 51-1829км20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95139607> (дата звернення: 11.05.2024).
11. Євдокімова О. В. Щодо перспективних напрямів упровадження відновного правосуддя у кримінальне законодавство України. *Юридичний вісник*. 2021. № 5. URL : http://yurvisnyk.in.ua/v5_2021/5_2021.pdf (дата звернення: 25.05.2024).

12. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. Ст. 2, 51.
13. Рекомендація № R (99) 19 : Комітет Міністрів Ради Європи від 15.09.1999. *Адвокат*. 2007. № 7.
14. Фоміна Т. Г. Медіація у кримінальному провадженні: новели законодавства та перспективи його вдосконалення. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 104–114. DOI : <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.11> (дата звернення: 21.04.2024).
15. Суліцький В. В. Вплив позбавлення волі на формування соціально-педагогічних та психологічних характеристик у жінок, які відбувають покарання. *Modern trends of scientific development* : International scientific and practical conference. С. 348–353. URL : <http://surl.li/ehbzln> (дата звернення: 15.04.2024).
16. Mark S. Umbreit, William Bradshaw, Robert B. Coates. Victims of Severe Violence Meet the Offender: Restorative Justice Through Dialogue. DOI : <https://doi.org/10.1177/026975809900600405> (дата звернення: 10.03.2024).
17. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. К. : Атіка, 2004. С. 296.

REFERENCES

1. Iedynyi derzhavnyi reiestru sudovykh rishen. URL : <https://reyestr.court.gov.ua>
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon, Kodeks vid 05.04.2001 № 2341-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2001. № 25. St. 131.
3. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za okremi pravoporushennia u sferi bezpeky dorozhnogo rukhu vid 28.12.2019 № 2695. URL : <http://surl.li/cpjyve>
4. Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 22.11.2022 u spravi № 672/1317/20, provadzhennia № 51-4569 km 21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107533638>
5. Pro praktyku zastosuvannia sudamy Ukrainy zakonodavstva pro zvilnennia osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 23.12.2005 № 12. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text>
6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon, Kodeks vid 13.04.2012 № 4651-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. St. 88.
7. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 16.01.2019 u spravi № 439/397/17, provadzhennia № 13-66ks18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298600>
8. Zahynei Z. A. Poterpilyi za statteiu 46 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: okremi problemy tлумachennia. *Pravova derzhava*. 2019. Vyp. 30. S. 343–352. URL : <http://surl.li/xzgxyr>
9. Sirotkina M. V. Yurydychna pryroda prava na kompromis ta yoho vplyv na kryminalno-protsesualnu formu. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. 2021. № 1–2. URL : https://vkslaw.knu.ua/wp-content/uploads/2024/02/visnyk_krim_sud_1-2_21_avt_240212-52-64.pdf

Касьянов І. О. Межі реалізації права на примирення в матеріальному та процесуальному кримінальному праві: виправданість обмежень

10. Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladі Verkhovnoho Sudu vid 15.02.2021 u spravi № 395/773/18, provadzhennia № 51-1829km20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95139607>
11. Ievdokimova O. V. Shchodo perspektyvnykh napriamiv uprovadzhennia vidnovnoho pravosuddia u kryminalne zakonodavstvo Ukrainy. *Yurydychnyi visnyk*. 2021. № 5. URL : http://yurvisnyk.in.ua/v5_2021/5_2021.pdf
12. Pro mediatsiiu : Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 № 1875-IKh. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2022. № 7. St. 2, 51.
13. Rekomendatsiia № R (99) 19 : Komitet Ministriv Rady Yevropy vid 15.09.1999. *Advokat*. 2007. № 7.
14. Fomina T. H. Mediatsiia u kryminalnomu provadzhenni: novelty zakonodavstva ta perspektyvy yoho vdoskonalennia. *Pravo i bezpeka*. 2022. № 1 (84). S. 104–114. DOI : <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.11>
15. Sulitskyi V. V. Vplyv pozbavlennia voli na formuvannia sotsialno-pedahohichnykh ta psykholohichnykh kharakterystyk u zhinok, yaki vidbuvaiut pokarannia. *Modern trends of scientific development* : International scientific and practical conference. S. 348–353. URL : <http://surl.li/ehbzln>
16. Mark S. Umbreit, William Bradshaw, Robert B. Coates. Victims of Severe Violence Meet the Offender: Restorative Justice Through Dialogue. DOI : <https://doi.org/10.1177/026975809900600405>
17. Baulin Yu. V. Zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti : monohraf. K. : Atika, 2004. C. 296.

I. O. Kasianov. RESTRICTIONS ON THE RIGHT TO RECONCILIATION IN SUBSTANTIVE AND PROCEDURAL CRIMINAL LAW: REASONABLENESS OF RESTRICTIONS

The article examines the peculiarities of applying the institution of reconciliation in criminal proceedings in Ukraine within the context of developing restorative justice. It has been established that reconciliation plays a key role in achieving a balance between the interests of the victim, the offender, and society, as it not only ensures compensation for damage but also promotes the resocialisation of the person who committed the offence. It has been substantiated that the institution of reconciliation represents an effective alternative mechanism for resolving criminal law conflicts, capable of reducing the burden on the judicial system and contributing to the humanisation of criminal policy.

The provisions of the current Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, and the draft of the new Criminal Code of Ukraine, which define the grounds and limits for applying reconciliation, have been analysed. The study explores international standards and foreign experience, where reconciliation mechanisms are widely used within the framework of restorative justice. It has been determined that excessive legislative restrictions, particularly those linked to the severity of the offence, limit the potential of reconciliation in achieving its main objective — the restoration of social justice.

It has been proven that the effectiveness of reconciliation depends on the voluntary participation of the parties, the offender's genuine remorse, and the willingness to compensate for the harm caused. It has been found that reconciliation is especially important in cases involving minors, where the combination of dialogue with the victim and educational measures significantly reduces the risk of reoffending. It has been emphasised that inconsistencies in court practice regarding the application of reconciliation in Ukraine necessitate the development of unified approaches and clear procedural mechanisms.

It has been summarised that the institution of reconciliation has significant potential for strengthening the principles of humanism, economy of criminal repression, and the orientation of justice towards restoring the rights of victims. It is proposed to expand the scope of reconciliation, to promote mediation as an effective tool for conflict resolution, and to incorporate corresponding provisions into the draft of the new Criminal Code of Ukraine. The findings of the study have both theoretical and practical significance, as they contribute to the improvement of legal regulation and the formation of modern judicial practice that aligns with international restorative justice standards.

Keywords: *reconciliation, restorative justice, discharge from criminal liability, delinquency, crime rate, reintegration and resocialization of offenders.*

Стаття надійшла до редколегії 12 листопада 2025 року

УДК 343.92:364

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.163-172

А. Л. Куксюк,*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,**Державний податковий університет**email: kuksjuk@gmail.com***ORCID ID 000-0002-8824-8451**

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ПОСОБНИКА ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРУ

Стаття присвячена кримінологічному аналізу осіб, які вчиняють пособництво державі-агресору, передбачене ст. 111-2 КК України. Постановка проблеми зумовлена збройною агресією російської федерації проти України, що створила серйозні виклики для національної безпеки. Одним із найбільш загрозливих проявів внутрішньої дестабілізації є діяльність соціально адаптованих осіб, які, не будучи класичними суб'єктами державної зради, надають матеріальну, ресурсну, інформаційну або пропагандистську підтримку країні-агресору. Введення ст. 111-2 КК України в квітні 2022 року усунуло законодавчу прогалину, проте кримінологічне дослідження цієї категорії осіб лише набирає актуальності.

У роботі здійснено аналіз соціально-демографічних, соціально-рольових, морально-психологічних і кримінально-правових ознак осіб-пособників державі-агресору. Соціально-демографічні характеристики охоплюють вік, освіту, професійну діяльність, соціальний статус і місце проживання, що дає змогу визначити групи підвищеного ризику. Соціально-рольові ознаки охоплюють позицію в суспільстві, доступ до ресурсів та інформації, професійну та службову функцію, що потенційно використовується для сприяння агресору. Морально-психологічна сфера визначається пріоритетом особистої вигоди або безпеки над державними інтересами, високим рівнем адаптивності до зовнішніх змін, схильністю до маніпуляцій і морального виправдання протиправних дій. Кримінально-правові ознаки містять наявність прямого умислу, спеціальної мети підтримки агресора та конкретних форм пособництва.

На основі аналізу виявлено типологію пособників, що охоплює ідеологічні, матеріально-мотивовані, пасивні конформістські, професійно-рольові та комбіновані категорії. Така класифікація дає змогу прогнозувати поведінку осіб, оцінювати рівень суспільної небезпеки та вдосконалювати превентивні заходи. Результати дослідження підкреслюють потребу у формуванні цілісного кримінологічного портрету осіб, які вчиняють пособництво державі-агресору, що сприятиме ефективнішому правозастосуванню та підвищенню рівня національної безпеки.

Запропонований підхід до кримінологічного аналізу поєднує системний і комплексний методи, що дає змогу інтегрувати соціальні, психологічні та правові характеристики

для прогнозування злочинної поведінки, удосконалення заходів запобігання та розробки методологічних рекомендацій.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінологічна характеристика, кримінологічний портрет, злочинність, особа злочинця, структура особи злочинця, посібник державі-агресору, кримінологічний портрет, запобігання.

Постановка проблеми. Збройна агресія російської федерації проти України спричинила серйозні виклики для національної безпеки. Одним із найбільш загрозливих проявів внутрішньої дестабілізації є діяльність осіб, які, не будучи класичними суб'єктами державної зради, надають матеріальну, ресурсну або іншу підтримку країні-агресору. Запровадження у квітні 2022 року ст. 111-2 КК України «Посібництво державі-агресору» усунуло законодавчу прогалину, проте кримінологічне дослідження суб'єктів цього злочину лише актуалізується. Це обумовлює потребу глибшого розуміння категорії осіб, які стають «інструментами» в руках країни-агресора.

Сучасні дослідження підтверджують, що **ст. 111-2 КК України є новаторською нормою**, яка відповідає викликам, пов'язаним із збройною агресією рф. Проте наукова література й емпіричні дані свідчать про ряд проблем: нечіткість термінології, складнощі доказування та обмежену судову практику. Подальші дослідження мають зосереджуватися на кримінологічному аналізі суб'єктів цього злочину, удосконаленні правозастосування та розробці методологічних рекомендацій для слідчих і судів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням злочинів проти основ національної безпеки присвячені праці П. П. Андрушка, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, В. П. Ємельянова, Ю. В. Орлова, Є. О. Письменського, О. М. Литвинова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, М. І. Хавронюка та інших. Проблеми колабораціонізму висвітлювали в своїх статтях Н. Антонюк, В. Батиргарєєва, Ю. Баулін, В. Бурдін, І. Гловюка, М. Голінки, О. Дудоров, О. Литвинов, В. Навроцький, А. Орлеан, Ю. Орлов, Є. Письменський, Ю. Пономаренко, П. Фріс, М. Хавронюк, С. Харитонов тощо. Водночас кримінологічний аналіз особи за ст. 111-2 КК залишається фрагментарним. Невирішеною частиною проблеми є відсутність чіткої типології посібників, яка б враховувала специфіку їхньої професійної діяльності (наприклад, представники бізнесу чи релігійних організацій тощо).

Постановка завдання. Використовуючи теоретичні узагальнення сформувані комплексний кримінологічний портрет особи, яка вчиняє злочин, передбачений ст. 111-2 КК України, виявити специфіку її мотивації та здійснити типологію таких злочинців для вдосконалення заходів запобігання.

Виклад основного матеріалу. Кримінологічна характеристика особи є важливим елементом у дослідженні злочинності, оскільки дає змогу визначити соціальні, психологічні та поведінкові особливості, що впливають на вчинення злочинів. Сучасна кримінологія підкреслює потребу в системному підході під час дослідження особистості як суб'єкта злочину, що містить оцінювання його соціального статусу, мотивів, психологічних рис та умов, які сприяють протиправній поведінці.

У науковій літературі переважає підхід, відповідно до якого характеристика особи злочинця розглядається як багаторівнева система, що формується з кількох взаємопов'язаних

структурних елементів. Провідні вчені наголошують, що цей феномен має динамічний характер і відображає процес постійної взаємодії особи з соціальним середовищем [1, с. 142].

Традиційно в структурі особи злочинця виділяють кілька взаємопов'язаних груп ознак:

- соціально-демографічні ознаки: стать, вік, освіта, сімейний та соціальний статус. Вони дають змогу визначити «соціальне обличчя» злочинності в конкретний період [2, с. 95];

- соціально-рольові ознаки: соціальні ролі (працівник, державний службовець, здобувач освіти тощо), правовий статус, наявність / відсутність судимостей, досвід притягнення до адміністративної відповідальності, ставлення до норм права і закону;

- морально-психологічні ознаки: інтелектуальні, емоційно-вольові якості, потреби та мотиви. Саме деформація мотиваційної сфери часто стає вирішальним чинником у виборі злочинного шляху вирішення конфліктів або досягнення цілей [4, с. 112];

- кримінально-правові ознаки: характер вчиненого злочину, форма вини, наявність судимості, роль у груповій злочинності. Зазначені показники відображають рівень сформованості криміногенної спрямованості особи та стійкість її антисоціальних установок [3, с. 106].

Важливим елементом дослідження є типологія злочинців, яка дає змогу диференціювати заходи виховного та профілактичного впливу. Р. Л. Степанюк підкреслює, що сучасний кримінологічний портрет має базуватися на глибокому аналізі соціалізації особи, оскільки саме дефекти виховання та негативний вплив мікросередовища формують схильність до протиправних дій [3, с. 110].

Науковці також акцентують увагу на тому, що кримінологічна характеристика особи тісно пов'язана з етіологією злочинності. Зокрема, аналіз осіб, які вчинили корупційні або державні злочини, демонструє специфічний набір характеристик, як-от високий рівень адаптивності та інтелекту, що вимагає специфічних методів превенції [5, с. 139; 7].

Отже, кримінологічна характеристика особи злочинця постає як комплексна наукова категорія, що поєднує в собі відомості про соціальні, правові та психічні характеристики індивіда. Використання системного підходу до її аналізу уможливлює не лише з'ясування детермінант злочинної поведінки, але й розроблення науково виважених індивідуальних заходів їхньому запобіганню.

Варто зазначити, що особа-посібник державі-агресору – це специфічний тип злочинця, чия небезпека полягає в забезпеченні життєдіяльності окупаційних військ та адміністрацій. Це соціально адаптована особа з переважно прагматичною або ідеологічною мотивацією. Подальшого вивчення потребує роль цифрових технологій у вербуванні пособників та специфіка запобігання пособництву серед представників великого бізнесу в прикордонних регіонах.

Актуальність дослідження ознак осіб, які вчиняють пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України), зумовлена потребою у формуванні цілісного кримінологічного портрету цієї категорії правопорушників. Аналіз таких ознак дає змогу виявити закономірності поведінки, сприяти прогнозуванню ризику вчинення злочинів та розробленню ефективних превентивних заходів.

Соціально-демографічні ознаки особи пособника державі-агресору як елемент кримінологічної характеристики. У кримінологічних дослідженнях соціально-демографічні ознаки злочинців зазвичай охоплюють такі характеристики, як вік, стать, рівень освіти, сімейний стан, місце проживання, професійна діяльність та соціальний статус. Наприклад, у дослідженнях щодо інших категорій злочинців (насиленство, підроблення документів) показано, що такі ознаки мають важливе значення для побудови кримінального портрета особи та виявлення груп ризику [7].

Перенесення цих підходів на аналіз осіб пособників державі-агресору дає змогу припустити, що частина цих ознак може мати прогностичне значення також і для цієї категорії. Зокрема, вік і професійна діяльність можуть впливати на схильність до співпраці з окупаційними адміністраціями або збройними формуваннями держави-агресора, особливо в умовах тимчасової окупації [8].

Соціально-демографічні чинники також можуть відображати умови, що сприяють або стримують участь осіб у пособництві агресору. Наприклад, на окупованих територіях тривале перебування під контролем держави-агресора може створювати соціальний тиск на місцевих мешканців щодо необхідності співпраці заради виживання, що ускладнює розмежування умисних дій та тих, що спрямовані на фізичне виживання [8].

Емпіричне дослідження матеріалів судових рішень дає змогу стверджувати, що пособництво державі-агресору має «зріле обличчя», зокрема вік (переважна більшість осіб (понад 65 %) це люди віком 45–60 років з усталеними життєвими поглядами, які сформувалися переважно в радянський або ранній пострадянський період); соціальний статус (на відміну від майнових злочинів пособництво часто вчиняють особи з високим рівнем соціальної адаптації: приватні підприємці, керівники середньої ланки, аграрії); освіта (понад 55 % мають вищу освіту, що свідчить про усвідомленість їхніх дій і здатність прогнозувати наслідки); місце проживання (також має значення, оскільки мешканці тимчасово окупованих територій можуть частіше бути втягнуті у співпрацю з агресором через тиск, відсутність соціальних гарантій і засобів до життя) тощо.

Значну інформацію надають також *соціально-рольові ознаки особи пособника державі-агресору*. Вони визначаються її місцем у системі суспільних відносин і виконуваними функціями, що створюють можливість надання допомоги ворогові. Зазвичай така особа має легальний громадянсько-правовий статус (громадянин України (типово); особа з подвійним громадянством або без громадянства; інколи – іноземці, які постійно проживають на території України), є соціально інтегрованою та займає службову, професійну або іншу соціально значущу роль, пов'язану з доступом до інформації, ресурсів чи соціальних зв'язків (державний службовець або посадова особа органів місцевого самоврядування; працівник об'єктів критичної інфраструктури; керівник або співробітник підприємства (зокрема, стратегічного значення); працівник освіти, культури, ЗМІ, релігійних організацій; підприємець або самозайнята особа).

Використовуючи свій статус, пособник реалізує допоміжні функції в інтересах держави-агресора (інформаційне, матеріально-технічне, фінансове забезпечення, логістика, пропагандистська діяльність), що зумовлює поєднання формально правомірної соціальної ролі з фактично антидержавною поведінкою та підвищує рівень суспільної

небезпеки такої особи. Зокрема, це інформатор (передача даних про ЗСУ, органи влади, об'єкти); логіст або постачальник (ресурси, майно, транспорт); організатор побутового забезпечення окупаційних структур; пропагандист або агітатор; фінансовий посередник; допоміжний виконавець (надання приміщень, зв'язку, техніки) тощо.

Соціальна інтегрованість особи пособника державі-агресору проявляється у тривалому проживанні на певній території та високому рівні обізнаності про місцеву інфраструктуру, активній участі в громадських і професійних мережах, а також у наявності певного авторитету або довіри серед оточення. Соціально-політична роль таких осіб може проявлятися через прихильність до проросійських або радянських ідей, активну участь у антиукраїнських рухах і ініціативах, а також у формі пасивного конформістського пристосування до окупаційного режиму. Правова роль характеризується усвідомленням ними своїх обов'язків перед державою, проте їх свідомим ігноруванням, доступом до інформації та ресурсів, критично важливих для оборони і безпеки, а також зловживанням довірою держави або місцевої громади.

Морально-психологічні ознаки особи пособника державі-агресору охоплюють сукупність ціннісних орієнтацій, установок і мотивів, що обумовлюють схильність до антидержавної поведінки й ігнорування загальновизнаних моральних норм. Зокрема, це ціннісно-мотиваційні характеристики (до ключових ознак належать пріоритет особистої вигоди, безпечності або збереження соціального статусу над державними інтересами, низький рівень правосвідомості та слабке усвідомлення суспільної відповідальності, а також схильність до прийняття ідеологій держави-агресора, радянської спадщини або проросійських поглядів); мотиваційна спрямованість поведінки (пособник державі-агресору може діяти в інтересах матеріальної, соціальної чи політичної вигоди, прагнути уникнути конфлікту з окупаційними структурами (пасивний конформіст) або здобути контроль і вплив у межах окупаційного середовища); психологічні риси особистості (типovими є схильність до маніпуляцій та обману, низька емпатія щодо громадян власної держави, агресивно-егоїстичні риси та підвищена адаптивність до змін зовнішнього середовища, навіть за умови порушення норм моралі та закону); ставлення до суспільних норм (для таких осіб характерне формальне або поверхнєве ставлення до законів і правил, здатність до морального виправдання антидержавних дій та ігнорування етичних принципів на користь особистих інтересів або безпеки).

Такі особи демонструють пріоритет особистої вигоди або збереження безпеки над суспільними інтересами, занижений рівень правосвідомості та слабке усвідомлення соціальної відповідальності, а також можуть випробовувати когнітивні виправдання для підтримки держави-агресора, що відображає деформацію моральних переконань і ставлення до законності та права [9].

Мотиваційна сфера їх поведінки, як показують кримінологічні дослідження, часто спрямована на задоволення власних інтересів за рахунок колективних цінностей, що підсилює тенденцію до девіації та девальвації етичних норм у поведінці [10]. Така морально-психологічна конфігурація сприяє формуванню стійких установок на співпрацю з окупаційними структурами та надає психолого-ціннісного виправдання діям, що суперечать загальноприйнятим нормам моралі та державній політиці.

Кримінально-правові ознаки особи пособника державі-агресору також характеризуються рядом особливостей. Характеристика таких осіб відображає їх формальну підпорядкованість закону, правову відповідальність і ступінь участі в злочинній діяльності держави-агресора. До основних ознак належать такі:

– особа пособника державі-агресору (ст. 111-2 КК України) є особливим деструктивним суб'єктом, чия діяльність спрямована на зміцнення ресурсного та логістичного потенціалу ворога. На відміну від традиційного пособництва, передбаченого ч. 5 ст. 27 КК України, склад злочину за ст. 111-2 КК України є самостійним, а особа, що його вчиняє, наділяється рядом специфічних кримінально-правових ознак.

Суб'єкт цього правопорушення є загальним (фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку). Проте, аналізуючи юридичну природу статті, науковці вказують на фактичну спеціалізацію цього суб'єкта. Зокрема, на відміну від державної зради (ст. 111 КК України), особа пособника необов'язково повинна бути громадянином України; ним може бути іноземець або особа без громадянства, що значно розширює коло потенційних правопорушників [11, с. 44]. Ключовою ознакою такої особи є її добровільна взаємодія з окупаційними силами або адміністраціями, що підтверджує наявність усвідомленого вибору на користь держави-агресора.

Внутрішній зміст діяльності пособника характеризується вираженою антидержавною спрямованістю. Основними ознаками суб'єктивної сторони, що характеризують особу, є: прямий умисел (особа не лише передбачає шкоду національній безпеці, а й свідомо бажає допомогти ворогу за рахунок передачі активів чи реалізації рішень окупаційної влади [12, с. 48]; спеціальна мета (визначальною ознакою є мета «підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації». Відсутність такої мети (наприклад, у разі вчинення дій під примусом) нівелює склад злочину в діях особи згідно зі ст. 40 КК України) [1, с. 215]; мотиваційна основа (структурі особистості пособника часто домінують корисливі мотиви (бажання зберегти бізнес, уникнути податків або отримати майно від окупантів) або ідеологічна прихильність до цінностей держави-агресора» [4, с. 118].

Особа пособника проявляється через специфічні форми поведінки, що мають кримінально-правове значення: ресурсна підтримка (збір і передача матеріальних цінностей, паливно-мастильних матеріалів, продуктів харчування окупаційним військам); адміністративне пособництво (виконання рішень окупаційної адміністрації, що сприяють легітимізації загарбницької влади) [13, с. 142].

Отже, кримінально-правові ознаки особи пособника дають змогу виокремити цей тип злочинця із загального кола суб'єктів, що вчиняють колабораційну діяльність, за рахунок акценту на матеріально-технічному та ресурсному характері їхньої допомоги агресору.

На основі аналізу характеру дій та мотивації особи пособника державі-агресору можна виділити кілька типових категорій. Зокрема, ідеологічні пособники керуються переконаннями і світоглядними установками, активно підтримують пропагандистські та політичні ініціативи ворога і займають публічні ролі в медіа, культурі чи громадських організаціях. Матеріально-мотивовані особи діють переважно з метою отримання

економічної чи соціальної вигоди, надаючи ресурси або фінансову підтримку окупаційним структурам. Пасивні або конформістські пособники намагаються уникнути конфлікту з окупаційним режимом, пристосовуючись до його правил і виправдовуючи власну бездіяльність. Професійно-рольові або службові особи використовують своє службове становище та доступ до стратегічної інформації для реалізації інтересів держави-агресора. Часто трапляються комбіновані типи, які поєднують ідеологічні, матеріальні та професійні мотиви, що робить їх діяльність найбільш небезпечною для суспільства.

Така класифікація дає змогу прогнозувати поведінку пособників, оцінювати рівень їхньої суспільної небезпеки та підходи до кримінально-правової кваліфікації їхніх дій.

Висновок. Проведений аналіз демонструє, що особа пособника державі-агресору є специфічним типом злочинця, чиї соціальні, морально-психологічні та кримінально-правові характеристики визначають високий рівень суспільної небезпеки. Виявлено, що ці особи поєднують соціально інтегровану роль у громаді з фактично антидержавною поведінкою, що проявляється в наданні матеріальної, ресурсної, інформаційної чи пропагандистської підтримки державі-агресору. Ключовими детермінантами їхньої діяльності є пріоритет особистої вигоди або безпеки над державними інтересами, схильність до маніпуляцій і моральне виправдання протиправних дій, а також високий рівень адаптивності до змін зовнішнього середовища.

Кримінально-правові ознаки, зокрема наявність умислу, спеціальна мета підтримки держави-агресора та конкретні форми пособництва (ресурсна, адміністративна, логістична або пропагандистська), дають змогу виокремити цих осіб серед інших категорій колабораціоністів. Зі свого боку соціально-рольові й соціально-демографічні характеристики, як-от професійна діяльність, вік, освіта та соціальний статус, надають можливість прогнозувати ризики участі в пособництві та визначати групи підвищеного ризику.

Типологізація пособників, що охоплює ідеологічні, матеріально-мотивовані, пасивні конформістські, професійно-рольові та комбіновані категорії, є важливим інструментом для кримінологічного аналізу, прогнозування поведінки та розробки превентивних заходів. Отже, формування цілісного кримінологічного портрета особи за ст. 111-2 КК України є вагомим для вдосконалення правозастосування, підвищення ефективності превенції та забезпечення національної безпеки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Н. В. Кулакова та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
2. Голіна В. В., Головкін Б. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник. Харків : Право, 2021. 512 с.
3. Степанюк Р. Л. Кримінологічна характеристика та кримінологічний портрет особистості злочинця: теоретичні аспекти. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (93). С. 105–115.
4. Титаренко О. О. Психологічні особливості особистості сучасного злочинця : монографія. Дніпро : Вид-во ДДУВС, 2020. 216 с.

5. Левченко Ю. О. Кримінологічна характеристика осіб, які вчинили злочини, передбачені статтями 366-2, 366-3 Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 79 (2). С. 138–144.
6. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки (Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки) : Закон України від 20 червня 2022 року № 2322-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 34. Ст. 245.
7. Беспаль О. Л. Соціально-демографічні ознаки осіб, які вчинили сімейне насильство щодо дітей. *Інформація і право*. 2018. С. 159–163.
8. Кузьменко О. В., Левчук П. Р. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про пособництво державі-агресору (на прикладі періоду окупації Київської області). *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. Вип. 2 (11). С. 132–140.
9. Леган І. М., Мороз О. І., Коршак В. С. *Особа злочинця: морально-психологічні та кримінально-правові ознаки*. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2023. Вип. 5. С. 110–113.
10. Коваль М., Сорока С. *Мотиви злочинної поведінки особи*. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2024. Том. 11, № 4 (44). С. 81–86.
11. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до законодавства про відповідальність за пособництво державі-агресору. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 124 с.
12. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки. *Право України*. 2024. № 1. С. 45–58.
13. Левченко Ю. О. Кримінологічна характеристика осіб, які вчинили злочини проти нацбезпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 79 (2). С. 138–144.

REFERENCES

1. Kryminolohiia : pidruchnyk / O. M. Dzhuzha, V. V. Vasylevych, N. V. Kulakova ta in. ; za zah. red. O. M. Dzhuzhi. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, 2020. 612 s.
2. Holina V. V., Holovkin B. M. Kryminolohiia: Zahalna ta Osoblyva chastyny : pidruchnyk. Kharkiv : Pravo, 2021. 512 s.
3. Stepaniuk R. L. Kryminolohichna kharakterystyka ta kryminolohichniy portret osobystosti zlochyntsia: teoretychni aspekty. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2021. № 2 (93). S. 105–115.
4. Tytarenko O. O. Psykholohichni osoblyvosti osobystosti suchasnoho zlochyntsia : monohrafiia. Dnipro : Vyd-vo DDUVS, 2020. 216 s.
5. Levchenko Yu. O. Kryminolohichna kharakterystyka osib, yaki vchynyly zlochyny, peredbacheni stattiamy 366-2, 366-3 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. 2023. Vyp. 79 (2). S. 138–144.
6. Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2021–2025 roky (Antykoruptsiina stratehiia na 2021–2025 roky) : Zakon Ukrainy vid 20 chervnia 2022 roku № 2322-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2022. № 34. St. 245.

7. Bespal O. L. Sotsialno-demografichni oznaky osib, yaki vchynyly simeine nasylstvo shchodo ditei. *Informatsiia i pravo*. 2018. S. 159–163.
8. Kuzmenko O. V., Levchuk P. R. Osoblyvosti dokazuvannia u kryminalnykh provadzhenniakh pro posobnytstvo derzhavi-ahresoru (na prykladi periodu okupatsii Kyivskoi oblasti). *Irpinskyi yurydychnyi chasopys*. 2023. Vyp. 2 (11). S. 132–140.
9. Lehan I. M., Moroz O. I., Korshak V. S. Osoba zlochyntsia: moralno psykholohichni ta kryminalno pravovi oznaky. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnogo upravlinnia, psykholohii, prava*. 2023. Vyp. 5. C. 110–113.
10. Koval M., Soroka S. Motyvy zlochynoi povedinky osoby. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Serii: «Iurydychni nauky»*. 2024. Tom. 11, № 4 (44). S. 81–86.
11. Khavroniuk M. I. Naukovo-praktychnyi komentar do zakonodavstva pro vidpovidalnist za posobnytstvo derzhavi-ahresoru. Kyiv : Yurinkom Inter, 2023. 124 s.
12. Baulin Yu. V. Zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochynty proty osnov natsionalnoi bezpeky. *Pravo Ukrainy*. 2024. № 1. S. 45–58.
13. Levchenko Yu. O. Kryminolohichna kharakterystyka osib, yaki vchynyly zlochynty proty natsbezpeky. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. 2023. Vyp. 79 (2). S. 138–144.

A. L. Kuksyuk. CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF AN ACCOMPLICE TO AN AGGRESSOR STATE

The article is devoted to the criminological analysis of persons who commit aiding and abetting the aggressor state, provided for by Art. 111-2 of the Criminal Code of Ukraine. The formulation of the problem is due to the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, which has created serious challenges for national security. One of the most threatening manifestations of internal destabilization is the activities of socially adapted persons who, while not being classic subjects of state treason, provide material, resource, informational or propaganda support to the aggressor state. The introduction of Art. 111-2 of the Criminal Code of Ukraine in April 2022 eliminated the legislative gap, however, the criminological study of this category of persons is only gaining relevance.

The paper analyzes the socio-demographic, socio-role, moral-psychological and criminal-legal characteristics of persons who are accomplices to the aggressor state. Socio-demographic characteristics include age, education, professional activity, social status and place of residence, which allows to identify groups at increased risk. Socio-role characteristics include position in society, access to resources and information, professional and official function, which is potentially used to assist the aggressor. The moral and psychological sphere is determined by the priority of personal benefit or security over state interests, a high level of adaptability to external changes, a tendency to manipulation and moral justification of illegal actions. Criminal-legal characteristics include the presence of direct intent, a special goal of supporting the aggressor and specific forms of aiding and abetting. Based on the analysis, a typology of abettors was identified, which includes ideological, materially motivated, passive conformist, professional-role and combined categories. Such a classification allows to predict

the behavior of individuals, assess the level of social danger and improve preventive measures. The results of the study emphasize the need to form a holistic criminological portrait of individuals who commit aiding and abetting the aggressor state, which will contribute to more effective law enforcement and an increase in the level of national security.

The proposed approach to criminological analysis combines systemic and comprehensive methods, which allows integrating social, psychological and legal characteristics to predict criminal behavior, improve prevention measures and develop methodological recommendations.

Keywords: *criminal offense, criminological characteristics, criminological portrait, crime, personality of the criminal, personality structure of the criminal, accomplice to the aggressor state, criminological portrait, prevention.*

Стаття надійшла до редколегії 21 листопада 2025 року

УДК 343.98

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.173-186

Г. Л. Чигрина,
кандидат юридичних наук, доцент,
Державний податковий університет
email: 05071961gl@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-4546-0145

ОРГАНИ ПРАВОПОРЯДКУ ЯК СКЛADOVA СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ УКРАЇНИ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕФОРМИ

У статті розглянуто практичні аспекти реформування органів правопорядку як складової сектору безпеки й оборони України; термінологічні розбіжності та колізії, які виникають під час використання термінів «правоохоронні органи», «органи правопорядку», «органи охорони правопорядку»; зарубіжний досвід правоохоронної діяльності та функціонування окремих правоохоронних органів; національне законодавство щодо системи органів правопорядку та їхнього функціонального призначення як складової сектору безпеки й оборони в Україні.

За результатами проведеного дослідження зроблено висновки про те, що термін «правоохоронні органи» є академічним (науковим), родовим (узагальнюючим) поняттям щодо всіх державних органів виконавчої влади, наділених правоохоронними й правозастосовними функціями. Терміни «органи охорони правопорядку» та «органи правопорядку» є повністю взаємозамінними.

Основні функції органів правопорядку України наразі конституційовані (ст. 131-1 Конституції України). Організація та порядок діяльності кожного органу правопорядку повинні визначатися законом.

Реформування органів правопорядку як складової сектору безпеки і оборони України відповідає вимогам часу, оскільки саме їхня діяльність безпосередньо пов'язана з обмеженням конституційних прав людини, втручанням до сфери приватності (приватного життя), застосуванням заходів примусу тощо.

Зазначено, що ухвалення базового закону, який закріпив би систему правоохоронних органів України, визначав загальні принципи, завдання, статус і ключові функції діяльності правоохоронних органів (органів правопорядку, органів охорони правопорядку), дало б змогу вирішити термінологічні розбіжності та ліквідувало колізії, які виникають під час використання термінів «правоохоронні органи», «органи правопорядку», «органи охорони правопорядку».

Ключові слова: правоохоронні органи, органи охорони правопорядку, органи правопорядку, сектор безпеки і оборони, функціональне призначення.

Постановка проблеми. Сучасна концепція реформування системи органів правопорядку як складової сектору безпеки і оборони України базується на принципах верховенства права, прозорості, підзвітності суспільству та захисту прав людини і громадянина.

За визначенням Генерального прокурора України А. Костіна, до стратегічних пріоритетів реформування органів правопорядку вналежить:

1. Дієвість та ефективність органів правопорядку й прокуратури як невід'ємної складової сектору безпеки і оборони, в межах якого вони забезпечують національну безпеку України, зокрема громадську безпеку й порядок, протидію злочинності з урахуванням стратегічних цілей і, відповідно до стандартів прав людини, основних прав і свобод, а також принципів гендерної рівності.

2. Послідовна кримінальна політика, пріоритетом якої є запобігання злочинності, невідворотність відповідальності, захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення інтересів потерпілого.

3. Оперативність кримінального провадження з дотриманням міжнародних стандартів і принципу верховенства права.

4. Система управління, що орієнтована на результат відповідно до встановлених пріоритетів.

5. Комплексна цифрова трансформація.

6. Відкритість, прозорість, підзвітність, незалежність і політична нейтральність [1].

Отже, враховуючи викладене, реформа передбачає перехід від каральної моделі до сервісної, де пріоритетом є профілактика злочинності, цифровізація послуг, демілітаризація та підвищення професіоналізму через конкурсні відбори.

Мета статті. Враховуючи зарубіжний досвід правоохоронної діяльності, уточнити зміст термінів «правоохоронні органи», «органи правопорядку» й «органи охорони правопорядку», визначити систему органів правопорядку та їхнє функціональне призначення як складової сектору безпеки й оборони в Україні.

Виклад основного матеріалу. Утворення ефективної системи органів правопорядку (органів охорони правопорядку, правоохоронних органів) базується на переході правоохоронної діяльності України від пострадянської репресивної моделі до сервісно-орієнтованої служби, спрямованої на захист прав людини, громадської безпеки, законності та правопорядку.

Наявні термінологічні розбіжності та колізії, що виникають під час використання термінів «правоохоронні органи», «органи правопорядку», «органи охорони правопорядку», зумовлюють необґрунтовані обмеження конституційних прав людини, безпідставні втручання до сфери приватності та непропорційне застосування заходів примусу суб'єктами правоохоронної діяльності.

Акцентуючи увагу на практичних аспектах використання термінів «правоохоронні органи», «органи правопорядку» й «органи охорони правопорядку», з метою уточнення їхнього змісту, визначення системи органів правопорядку та їх функціонального призначення як складової сектору безпеки й оборони в Україні нами був вивчений зарубіжний досвід організації правоохоронної діяльності [3–7].

Так, термін «правоохоронні органи» (англ. – law enforcement agencies (LEA)) є найбільш вживаним та офіційним терміном. Як свідчить практика використання юридичної термінології у сфері протидії злочинності на міжнародному рівні, у разі підготовки документа, який надходитиме до Сполучених Штатів Америки чи міжнародних організацій, використовується термін «law enforcement agencies».

«Органи охорони правопорядку» (англ. – law enforcement bodies / agencies) зазвичай перекладається так само, як і термін «правоохоронні органи», оскільки в англійській мові «law enforcement» уже містить функцію охорони порядку.

«Органи правопорядку» з червня 2016 року вважається конституційним терміном в Україні [11], перекладається англійською мовою як «Law enforcement authorities» у тих випадках, коли необхідно підкреслити владні повноваження органів (органу) правопорядку.

Аналіз законодавчого забезпечення діяльності органів правопорядку (органів охорони правопорядку; правоохоронних органів) окремих держав (зарубіжний досвід) і практики застосування в правоохоронній діяльності зазначених термінів показав, що вони ідентичні за своїм смисловим змістом та взаємозамінні. Ефективна система державних органів правопорядку у провідних країнах формується за функціональним призначенням правоохоронних органів (органів охорони правопорядку; правоохоронних органів) [2].

Кодексом Сполучених Штатів Америки (далі – США) органи правопорядку визначаються через їхнє функціональне призначення. У статті 10534 розділу 34 Кодексу Сполучених Штатів надано визначення *органів правопорядку* (LAW ENFORCEMENT AGENCIES, LEA) як органів держави, штату, уповноважених законом або нормативно-правовим актом Уряду здійснювати запобігання кримінальним правопорушенням (порушенням кримінального законодавства), їх виявлення, розслідування, переслідування осіб, які вчинили такі правопорушення, та/або нагляд за такою діяльністю [3].

Водночас у США відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би комплексно врегульовував діяльність органів правопорядку. Натомість діяльність таких органів регламентується окремими законами, правилами тощо [2, с. 37].

Координація діяльності та забезпечення співпраці між органами правопорядку на федеральному, місцевому рівнях, а також на рівні штатів у США здійснюється Координаційними комітетами органів правопорядку [2, с. 46].

В Австралії діє розгалужена система органів правопорядку, яка охоплює певні спеціалізовані державні інституції. Основним актом законодавства, який регулює сферу діяльності органів правопорядку, є Федеральний закон Австралії «Про правоохоронні органи»: Law Enforcement (AFP Professional Standards and Related Measures) Act 2006124 [4].

Австралійська модель органів правопорядку передбачає їх активну функціональну діяльність на трьох рівнях: федеральному, штату / території та місцевому. Система органів правопорядку Австралії містить органи правопорядку та державні органи, уповноважені здійснювати функціональну діяльність з охорони громадського правопорядку, гарантування законності, забезпечення національної безпеки, захисту прав та свобод людини [2, с. 54].

Систему органів правопорядку Фінляндії складають: поліція, митна служба та прикордонна служба. Їхня діяльність координується Міністерством внутрішніх справ і Міністерством фінансів. Правовою основою координації та взаємодії органів правопорядку у Фінляндії є Закон «Про співпрацю між поліцією, митною та прикордонною службами» № 687147. Проте на законодавчому рівні в державі відсутнє визначення терміна «орган правопорядку» [5].

У Польщі існує досить розгалужена та скоординована система органів правопорядку. Водночас всі органи правопорядку в рамках встановленої їх статутними законами компетенції та передбачених Кримінально-процесуальним кодексом Республіки Польща [6] повноважень мають право проводити підготовче провадження й досудове розслідування кримінальних правопорушень. Правоохоронні органи Польщі здійснюють чітку комплексну взаємодію між собою та функціонують у тісних консолідованих зв'язках і відносинах з органами виконавчої влади й місцевого самоврядування воєводств [2, с. 69].

Основним актом законодавства, який регламентує сферу діяльності органів правопорядку Естонії, з 2014 року є Закон «Про громадський порядок» (далі – Закон). Стаття 2 цього Закону встановлює, що правоохоронна діяльність означає запобігання загрозам громадському порядку та усунення будь-яких правопорушень. Охорона правопорядку й забезпечення громадської безпеки є першочерговим обов'язком уповноважених посадових осіб того чи іншого органу правопорядку Естонії [7].

Терміни «органи правопорядку» та «правоохоронні органи», які застосовуються в законодавстві Естонії, за своїм смисловим змістом є ідентичними [2, с. 70].

Стаття 6 Закону визначає, що органом правопорядку є орган чи юридична особа, уповноважена законом або нормативно-правовим актом здійснювати функцію у сфері державного нагляду [2, с. 70].

Особливістю естонської моделі органів правопорядку є те, що в ній відсутня розгалужена мережа таких органів, їхня діяльність здійснюється під виключною егідою Міністерства внутрішніх справ Естонії. Функціональні завдання цих органів чітко деталізовані у спеціальних законодавчих актах, а також дублюються у відомчих статутах кожного органу [2, с. 74].

З викладеного робимо висновок: зарубіжний досвід правоохоронної діяльності свідчить про врахування державами національних традицій під час формування системи органів правопорядку та визначення їхнього функціонального призначення.

Реформування правоохоронних органів України, відповідно до стандартів, моделей, норм та правил Європейського Союзу (далі – ЄС), також повинно здійснюватися з урахуванням національних традицій, особливостей історичного становлення та розвитку правоохоронних органів (органів правопорядку) нашої держави. Не все, що напрацьовано вітчизняною правоохоронною системою, підлягає ліквідації, зміні та/чи реорганізації. Так, невдалим досвідом, на нашу думку, стала ліквідація податкової міліції та втрата переважної більшості фахівців, які мали досвід оперативно-розшукової й слідчої діяльності щодо протидії кримінальним правопорушенням, вчиненим у сфері господарської діяльності, обігу фінансів, зокрема оподаткування та бюджетної сфери, шахрайства з фінансовими ресурсами, банківської діяльності тощо.

Крім вивчення практичних аспектів правоохоронної діяльності окремих держав, нами були проаналізовані погляди науковців, які внесли свій вклад в удосконалення правоохоронної діяльності органів правопорядку України.

Так, ще в грудні 2012 року В. Я. Тацій, як голова комісії Конституційної Асамблеї з питань правоохоронної діяльності, наголошував на важливості виокремлення *органів охорони правопорядку* із загального масиву правоохоронних органів держави, «...оскільки саме їх діяльність безпосередньо пов'язана з обмеженням конституційних прав людини, втручанням до сфери приватності, застосуванням заходів примусу» [8].

Вчений, враховуючи термінологічні розбіжності, які наявні як у наукових працях, так і в чинному законодавстві, дійшов висновку про потребу в систематизації всіх правоохоронних органів і про доцільність використання поняття «правоохоронні органи» як суто наукового й узагальнюючого [8].

На нашу думку, пропозиція В. Я. Тація щодо поділу правоохоронних органів на три групи та визначені критерії поділу є найбільш вдалим порівняно з пропозиціями інших дослідників.

Так, на думку науковця, перша група – це *органи охорони правопорядку*. Порівняно з іншими правоохоронними органами, як державні органи виконавчої влади, вони мають три відмінні особливості. По-перше, правоохоронна функція цих органів є основною, і вони здійснюють повноваження, спрямовані на захист прав, свобод людини та охорони правопорядку. По-друге, ці органи мають право легального застосування примусу до людей. По-третє, у своєму складі вони мають озброєні формування [8].

До переліку органів охорони правопорядку науковець пропонував додати насамперед органи внутрішніх справ, Служби безпеки України, органи військової служби правопорядку, органи митної служби, податкової служби, пенітенціарної служби, прикордонної служби, Управління державної охорони. Але застерігав, що, залежно від того, як буде найближчим часом розвиватися законодавство стосовно цих органів влади в нашій державі, до переліку органів охорони правопорядку можуть не долучатися органи податкової служби й органи митної служби.

Друга група – це контрольні органи виконавчої влади.

Третя група – органи охорони Конституції України та державного контролю [8].

2024 року пропозицію В. Я. Тація щодо поділу правоохоронних органів на три групи та виділення *органів охорони правопорядку* в окрему групу було підтримано авторами Наукової концепції законодавчого забезпечення діяльності органів правопорядку України (далі – концепція) [2], запропонованою дослідницькою службою Верховної Ради України (далі – дослідницька служба), і пропонувалося до групи органів охорони правопорядку долучити: органи внутрішніх справ, Службу безпеки України, органи Військової служби правопорядку, органи митної, податкової, пенітенціарної та прикордонної служб, Управління державної охорони.

Порівняння запропонованого 2012 року В. Я. Тацієм переліку органів охорони правопорядку та наведений дослідницькою службою перелік 2024 року дає змогу зробити висновки про те, що: 1) законодавство у сфері правоохоронної діяльності вдосконалюється; 2) функціональне призначення правоохоронних органів, зокрема органів

охорони правопорядку (органів правопорядку), законодавцем уточнюється з урахуванням вітчизняного досвіду, але відповідно до стандартів та кращих світових практик; 3) враховуючи тенденції розвитку законодавства, органи податкової та митної служби авторами концепції пропонується внести до системи органів охорони правопорядку (органів правопорядку), що, на нашу думку, є прогресивним.

Як обґрунтування цього висновку, проаналізуємо законодавче забезпечення реформування правоохоронної системи в нашій державі загалом та органів охорони правопорядку (органів правопорядку, правоохоронних органів), зокрема, за останні роки [2, с. 76].

Так, системна реформа правоохоронних органів в Україні розпочалася з набранням чинності Указу Президента України від 11 травня 2023 року № 273, яким було затверджено Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (далі – Комплексний стратегічний план) [9].

Водночас у назві Указу та в його тексті Президентом України застосовується термін «органи правопорядку», у заключних положеннях документа зазначено, що Комплексний стратегічний план застосовується, зокрема, до Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, Державної прикордонної служби України, Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, Служби безпеки України та Державної митної служби України. Вважаємо, наведено перелік «органів правопорядку», які, з одного боку, разом з органами прокуратури є складовою єдиною правоохоронної системи України, а з іншого, як і прокуратура, враховуючи їхні специфічні функції, – частиною сектору безпеки й оборони України.

Але проаналізувавши зміст закону про національну безпеку України, зокрема склад сектору безпеки й оборони, нами було встановлено, що термін «органи правопорядку» законодавець не використовує. Сектор безпеки й оборони України утворюють чотири взаємопов'язані складові: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки. Функції та повноваження складових сектору безпеки й оборони визначаються законодавством України (стаття 12. Склад сектору безпеки і оборони) [10].

До складу сектору безпеки й оборони входять: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Антитерористичний центр при Службі безпеки України, Служба судової охорони, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику (стаття 12. Склад сектору безпеки і оборони) [10].

Наведений перелік державних органів дає змогу зробити висновок, що окремі «органи правопорядку», які входять до сектору безпеки й оборони за своїм функціональним

призначенням, залежно від ситуації, можуть виконувати завдання і як «сили безпеки», і як «сили оборони».

Інші державні органи та органи місцевого самоврядування здійснюють свої функції із забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до складу сектору безпеки і оборони.

Цей підхід синхронізується і з положеннями Конституції України. Так, 2016 року Основний Закон нашої держави доповнено статтею 131-1, де зазначено, що в Україні діє прокуратура, яка, серед іншого, здійснює організацію та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення, відповідно до Закону, інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями *органів правопорядку* [11].

Організація та порядок діяльності прокуратури визначаються законом про прокуратуру, який був ухвалений 2014 року, але впродовж періоду реформування правоохоронної системи України неодноразово змінювався та доповнювався новими статтями. Однак пункт 3 статті 2 (Функції прокуратури – «3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;») залишається незмінним з 2014 року. За цими критеріями можна також виокремлювати «органи правопорядку» із загальної системи правоохоронних органів [12].

Винятковий перелік органів правопорядку, оперативні підрозділи яких провадять оперативно-розшукову діяльність, визначений законом про оперативно-розшукову діяльність [13], а таких, які здійснюють досудове розслідування (дізнання, досудове слідство) під час кримінального провадження, міститься в статті 216 (Підслідність) чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [14].

Так, правом здійснювати оперативно-розшукову діяльність законодавець наділяє *оперативні* підрозділи: Національної поліції – оперативні підрозділи кримінальної та спеціальної поліції; Державного бюро розслідувань – оперативні підрозділи, оперативно-технічні, внутрішнього контролю, забезпечення особистої безпеки; Служби безпеки України – оперативні підрозділи Центрального управління, регіональних органів та органів військової контррозвідки; Служби зовнішньої розвідки України – оперативні підрозділи агентурної розвідки, оперативно-технічні, власної безпеки; Державної прикордонної служби України – розвідувальні органи центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону (оперативний підрозділ агентурної розвідки, оперативно-технічний, власної безпеки), підрозділи забезпечення внутрішньої безпеки та власної безпеки, оперативного документування, оперативно-розшукові та оперативно-технічні; Управління державної охорони – підрозділ оперативного забезпечення охорони виключно з метою забезпечення безпеки осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона; органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України; розвідувального органу Міністерства оборони України – оперативні, оперативно-технічні, власної безпеки; Національного антикорупційного бюро України – детективів, оперативно-технічні, внутрішнього контролю; Бюро економічної безпеки України – підрозділи детективів, оперативно-технічні підрозділи [13].

Проведення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами зазначених органів, підрозділами інших міністерств, відомств, громадськими, приватними організаціями та особами заборонено (стаття 5. Підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») [13].

Здійснювати досудове розслідування (дізнання, досудове слідство) у кримінальному провадженні мають право: слідчі органів Національної поліції; слідчі органів безпеки; детективи органів Бюро економічної безпеки; слідчі органів Державного бюро розслідувань; детективи Національного антикорупційного бюро України (стаття 216 КПК України) [14].

Візуалізація (таблиця 1) наведених переліків правоохоронних органів дає змогу зробити такі висновки:

1. Усі органи правопорядку (органи охорони правопорядку) за своїм функціональним призначенням є правоохоронними органами.

2. Терміни «органи правопорядку» та «органи охорони правопорядку» є взаємозамінними у всіх випадках їхнього практичного застосування.

3. До сектору безпеки й оборони, як його частина, внесені не всі органи правопорядку, які уповноважені здійснювати досудове розслідування, проводити процесуальні дії та оперативно-розшукові заходи у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, враховуючи їх функціональне призначення, а тільки ті, які *фактично забезпечують правопорядок*.

4. Враховуючи, що кримінальне провадження – це досудове розслідування й судове провадження, а також процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність (п. 10 ст. 3 КПК України) [14], органами правопорядку є всі органи, які уповноважені здійснювати досудове розслідування, проводити процесуальні дії та оперативно-розшукові заходи у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність.

Такий підхід не входить у протиріччя з положеннями Конституції України щодо функціонального призначення органів правопорядку.

Таблиця 1

Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки: Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. (Заключні положення Указу)	Кримінальний процесуальний кодекс України (стаття 216. Підслідність)	Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» (стаття 5. Підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність)	Закон України «Про національну безпеку України» (стаття 12. Склад сектору безпеки і оборони)
--	--	--	--

Чигрина Г. Л. Органи правопорядку як складова сектору безпеки й оборони України: практичні аспекти реформи

<ul style="list-style-type: none"> – Міністерство внутрішніх справ України; – Національна поліція України; – Державна прикордонна служба України; – Державне бюро розслідувань; – Бюро економічної безпеки України; – Служба безпеки України; – Державна митна служба України 	<ul style="list-style-type: none"> – Національна поліція України – (слідчі органів поліції); – Служба безпеки України – (слідчі органів безпеки); – Бюро економічної безпеки України – (детективи органів Бюро економічної безпеки); – Державне бюро розслідувань – (слідчі органів державного бюро розслідувань); – Національне антикорупційне бюро України – (детективи Національного антикорупційного бюро України) 	<ul style="list-style-type: none"> – Національна поліція України – (оперативні підрозділи кримінальної та спеціальної поліції); – Державне бюро розслідувань – (оперативні підрозділи, оперативно-технічні, внутрішнього контролю, забезпечення особистої безпеки); – Служба безпеки України – (оперативні підрозділи Центрального управління, регіональних органів та органів військової контррозвідки); – Служба зовнішньої розвідки України – (оперативні підрозділи агентурної розвідки, оперативно-технічні, власної безпеки); – Державна прикордонна служба України – (розвідувальні органи центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону (оперативний підрозділ агентурної розвідки, оперативно-технічний, власної безпеки), підрозділи забезпечення внутрішньої безпеки та власної безпеки, оперативного документування, оперативно-розушків та оперативно-технічні); – Управління державної охорони – (підрозділ оперативного забезпечення охорони виключно з метою забезпечення безпеки осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона; органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів); – Державна кримінально-виконавча служба України – (оперативні підрозділи); – розвідувальний орган Міністерства оборони України – (оперативні підрозділи, оперативно-технічні, власної безпеки); – Національне антикорупційне бюро України – (підрозділи детективів, оперативно-технічні, внутрішнього контролю); – Бюро економічної безпеки України – (підрозділи детективів, оперативно-технічні підрозділи) 	<ul style="list-style-type: none"> – Міністерство оборони України; – Збройні Сили України; – Державна спеціальна служба транспорту; – Міністерство внутрішніх справ України; – Національна гвардія України; – Національна поліція України; – Державна прикордонна служба України; – Державна міграційна служба України; – Державна служба України з надзвичайних ситуацій; – Служба безпеки України; – Антитерористичний центр при Службі безпеки України; – Служба судової охорони; – Управління державної охорони України; – Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України; – Апарат Ради національної безпеки і оборони України; – розвідувальні органи України; – центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику
--	---	--	---

Джерело: сформовано автором.

Враховуючи викладене, можна зробити висновок про те, що в заключних положеннях Указу Президента України щодо реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки й оборони України наведено перелік органів правопорядку. Водночас зазначені й органи прокуратури як правоохоронні органи, які безпосередньо здійснюють нагляд за діяльністю органів правопорядку під час вирішення ними поставлених завдань.

Детальний перелік завдань, заходів, якісних і кількісних показників, очікуваних результатів подальшого реформування органів правопорядку та прокуратури відображено в плані заходів, затвердженому на виконання Комплексного стратегічного плану, який підлягає періодичній актуалізації.

Уряд зі свого боку забезпечує практичну реалізацію цього плану. Тому 23 серпня 2024 року Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням № 792-р затвердив відповідний план заходів: «Це деталізований документ, який містить конкретні завдання, індикатори та очікувані результати. Ці кроки не лише відповідають європейським очікуванням, а й втілюють суспільний запит на безпеку, справедливість і нову якість державного управління» [15].

Пріоритетними серед таких змін є гарантування прав і свобод людини та громадянина, а також подальша розбудова демократичної держави, у якій неухильно забезпечується верховенство права. Водночас поглиблюється потреба в прискоренні цифровізації, забезпеченні максимальної оперативності й результативності роботи в державному секторі. Цей запит є більш ніж релевантним і для системи органів правопорядку, які повинні посилити свій стратегічний та операційний потенціал з метою належного виконання функцій, визначених законодавством України [2].

Зміни в системі органів правопорядку мають бути комплексними і стосуватися всіх аспектів їх функціонування: від підготовки та добору високопрофесійних співробітників на службу до забезпечення ефективності функціонування системи з урахуванням міжнародних стандартів, зокрема, підзвітності та прозорості. Корупційні та інші ризики потрібно надалі мінімізувати, зокрема через посилення механізмів демократичного цивільного контролю за процесом ухвалення рішень. Водночас загальною метою реформування органів правопорядку є вдосконалення їхніх ціннісних орієнтирів, організаційної культури, структури управління, законодавчого регулювання, зокрема з урахуванням потреб правозастосовної практики [2].

Основними пріоритетами повинні стати забезпечення верховенства права, запобігання та протидія злочинності з неухильним дотриманням прав людини, зокрема гендерної рівності; посилення гарантій незалежності, розвиток міжнародного співробітництва, зокрема через розширення міжвідомчої взаємодії, а також підвищення ефективності виконання органами правопорядку та прокуратури покладених на них функцій, покращення взаємодії між собою та зі складовими сектору безпеки й оборони [2].

Демократично керована, підзвітна, компетентна, дієва та результативна система органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України слугуватиме передумовою для стабільного розвитку держави й суспільства через підвищення рівня державної та громадської безпеки, допоможе забезпечити більшу підзвітність державних інституцій і ефективніше використання ресурсів, сприятиме зміцненню суспільної довіри, а також підвищуватиме інвестиційну привабливість України [2].

Висновки. Термін «правоохоронні органи» є академічним (науковим), родовим (узагальнюючим) поняттям щодо всіх державних органів виконавчої влади, наділених правоохоронними та правозастосовними функціями.

Терміни «органи охорони правопорядку» та «органи правопорядку» є повністю взаємозамінними.

Основні функції органів правопорядку України конституювані (стаття 131-1 Конституції України). Організація та порядок діяльності кожного органу правопорядку повинні визначатися законом.

Реформування органів правопорядку як складової сектору безпеки й оборони України відповідає вимогам часу, оскільки саме їхня діяльність безпосередньо пов'язана з обмеженням конституційних прав людини, втручанням до сфери приватності (приватного життя), застосуванням заходів примусу тощо.

Базовий закон, який би закріпив систему правоохоронних органів України, визначав загальні принципи, завдання, статус та ключові функції діяльності правоохоронних органів (органів правопорядку, органів охорони правопорядку), на нашу думку, вирішив би термінологічні розбіжності й ліквідував колізії, які виникають під час використання термінів «правоохоронні органи», «органи правопорядку», «органи охорони правопорядку».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костін А. Головна мета органів правопорядку – щоб людина дійсно відчувала себе в безпеці та розраховувала на механізми відновлення справедливості. 2023. 11 січня. URL : <https://surl.li/crcggi>
2. Наукова концепція законодавчого забезпечення діяльності органів правопорядку України / Дослідницька служба Верховної Ради України. 2024. 128 с. URL : <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33251.pdf>
3. 34 USC 10534: James Guelff and Chris McCurley Body Armor Act of 2002. URL : <https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=granuleid:USC-prelim-title34-section10534&num=0&edition=prelim>
4. Law Enforcement (AFP Professional Standards and Related Measures) Act 2006. URL : <https://www.legislation.gov.au/C2006A00084/asmade/text>
5. Act on cooperation between the police, Customs and the Border Guard 11.9.2009/687. URL : <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2009/20090687>
6. Kodeks postępowania karnego 06.06.1997. URL : <https://lexlege.pl/kodeks-postepowania-karnego>
7. Korrakaitseadus 23.02.2011. URL : <https://www.riigiteataja.ee/akt/123032015207>
8. Тацій В. Я. Доповідь Комісії з питань правоохоронної діяльності щодо визначення поняття та системи правоохоронних органів. URL : <https://surl.lu/bgnlzl>
9. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>

10. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII (зі змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
11. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n99>
12. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII (із змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
13. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII (зі змінами і доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>
14. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (зі змінами і доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
15. Про затвердження плану заходів, спрямованих на виконання Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2024 року № 792-р. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-spriamovanykh-na-vykonannia-komple-a792r>

REFERENCE

1. Kostin A. Holovna meta orhaniv pravoporiadku – shchob liudyna diisno vidchuvala sebe v bezpetsi ta rozrakhovuvala na mekhanizmy vidnovlennia spravedlyvosti. 11.01.2023. URL : <https://surl.li/crcggi>
2. Naukova kontseptsiiia zakonodavchoho zabezpechennia diialnosti orhaniv pravoporiadku Ukrainy / Doslidnytska sluzhba Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2024. 128 s. URL : <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33251.pdf>
3. 34 USC 10534: James Guelff and Chris McCurley Body Armor Act of 2002. URL : <https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=granuleid:USC-prelim-title34-section10534&num=0&edition=prelim>
4. Law Enforcement (AFP Professional Standards and Related Measures) Act 2006. URL : <https://www.legislation.gov.au/C2006A00084/asmade/text>
5. Act on cooperation between the police, Customs and the Border Guard 11.9.2009/687. URL : <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2009/20090687>
6. Kodeks postępowania karnego 06.06.1997. URL : <https://lexlege.pl/kodeks-postepowania-karnego>
7. Korrakaitseadus 23.02.2011. URL : <https://www.riigiteataja.ee/akt/123032015207>
8. Tatsii V. Ya. Dopovid Komisii z pytan pravookhoronnoi diialnosti shchodo vyznachennia poniattia ta systemy pravookhoronnykh orhaniv. URL : <https://surl.lu/bgnlzl>
9. Pro Kompleksnyi stratehichnyi plan reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023–2027 roky : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11 travnia 2023 roku № 273/2023. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>

10. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII (zi zminamy ta dopovnenniamy). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

11. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia) : Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 roku № 1401-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n99>

12. Pro prokuraturu : Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1697-VII (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

13. Pro operativno-rozshukovu diialnist: Zakon Ukrainy vid 18 liutoho 1992 roku № 2135-XII (zi zminamy i dopovnenniamy). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

14. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI (zi zminamy i dopovnenniamy). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

15. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv, spriamovanykh na vykonannia Kompleksnoho strateichnoho planu reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023–2027 roky : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 serpnia 2024 roku № 792-r. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-spriamovanykh-na-vykonannia-komple-a792r>

H. L. Chyhyryna. LAW ENFORCEMENT BODIES AS A COMPONENT OF THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE: PRACTICAL ASPECTS OF REFORM

The article deals with the practical aspects of reforming law enforcement bodies as a component of the Ukrainian security and defense sector; the article studies terminological discrepancies and conflicts that arise when using the terms "law enforcement bodies", "law enforcement agencies", "law enforcement authorities"; foreign experience of law enforcement activities and the functioning of certain law enforcement agencies; national legislation on the system of law enforcement agencies and their functional purpose as a component of the Ukrainian security and defense sector.

The objective of the article is to clarify the meaning of the terms "law enforcement agencies", "law enforcement authorities" and "law enforcement bodies", taking into account foreign experience in law enforcement activities. Also the aim of the article is to define the system of law enforcement bodies and their functional purpose as a component of the security and defense sector in Ukraine.

Based on the results of the study, it was concluded that the term "law enforcement bodies" is an academic (scientific), generic (generalizing) concept for all state executive bodies entrusted with law enforcement and implementing functions.

The terms "law enforcement bodies" and "law enforcement agencies" are completely interchangeable.

The main functions of the law enforcement bodies of Ukraine are currently constitutional (Article 131-1 of the Constitution of Ukraine).

The organization and procedure for the activities of each law enforcement body must be determined by law.

Reforming law enforcement bodies as a component of the security and defense sector in Ukraine meets the requirements of the time, since it is their activities that are directly related to the restriction of constitutional human rights, interference in the sphere of privacy (private life), the use of coercive measures, etc.

It is noted that the adoption of a basic law that would consolidate the system of law enforcement bodies of Ukraine, define the general principles, tasks, status and key functions of the activities of law enforcement bodies (law enforcement agencies, law enforcement authorities), would allow resolving terminological differences and would eliminate the conflicts that arise when using the terms "law enforcement bodies", "law enforcement authorities", "law enforcement agencies".

Keywords: *law enforcement bodies, law enforcement agencies, law enforcement authorities, security and defense sector, functional purpose.*

Стаття надійшла до редколегії 11 листопада 2025 року

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 343.1

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.187-195

А. М. Лазебний,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
email: a_lazebna15@ukr.net*

ORCID ID 0009-0006-0136-3251;

О. О. Лазебна,

*методист вищої категорії,
Державний податковий університет
email: a_lazebna15@ukr.net*

ORCID ID 0009-0009-4959-1212;

Л. В. Батюк,

*здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Державний податковий університет
email: batiuk.liliia@gmail.com*

ORCID ID 0009-0007-7748-3310

ДНК-АНАЛІЗ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВСТАНОВЛЕННЯ ІСТИНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ ДІЙ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ПІДХІД

У статті розглядаються теоретичні та практичні аспекти застосування ДНК-аналізу в криміналістиці, зокрема в умовах воєнних дій на прикладі України. Описано еволюцію розвитку молекулярно-генетичних методів дослідження, що базуються на вивченні унікального генетичного коду людини, та основні технології криміналістичного ДНК-аналізу, включно з аналізом коротких тандемних повторів (STR), мітохондріальної ДНК (mtDNA) й одонуклеотидних поліморфізмів (SNP). Зроблено огляд історичного контексту розвитку галузі, зокрема внеску українських науковців і дослідників, а також аналіз впровадження ДНК-аналізу в українську судову експертизу з початку 1990-х років.

Особлива увага приділяється практичному застосуванню ДНК-аналізу для ідентифікації тіл загиблих військовослужбовців та цивільних, фіксації воєнних злочинів, зокрема

сексуального насильства, а також забезпеченню доказової бази для національних і міжнародних розслідувань. Розглянуто нормативно-правове забезпечення, організаційні механізми вилучення тіл та виклики, що виникають у ході проведення молекулярно-генетичних експертиз в умовах бойових дій.

Акцентовано значення мобільних ДНК-лабораторій, які сприяють швидкій ідентифікації жертв у прифронтових зонах, та наведено приклади міжнародної підтримки цих ініціатив. Аналізується також проблематика збереження, транспортування зразків, етичні питання, пов'язані з використанням генетичної інформації, а також перспективи розвитку галузі в контексті сучасних викликів.

У висновках підкреслено, що ДНК-аналіз є не лише високотехнологічним інструментом криміналістики, а й ключовим елементом у відновленні воєнної істини, захисті прав людини, документуванні злочинів і забезпеченні справедливості на індивідуальному та суспільному рівнях.

Ключові слова: ДНК-аналіз, воєнний стан, криміналістика, ідентифікація, воєнні злочини, генетична експертиза.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень і публікацій свідчить про значну увагу українських учених і практиків до проблематики використання ДНК-аналізу в криміналістичній і судово-медичній практиці. Питанням теорії та методики молекулярно-генетичних досліджень присвячено праці таких фахівців, як Н. М. Дяченко, М. М. Дідик, І. Ю. Горбатенко, Г. Ф. Кривда, Р. Г. Кривда, О. В. Матарикіна та ін. У контексті збройної агресії проти України особливої актуальності набули дослідження, присвячені ідентифікації загиблих військовослужбовців і цивільних осіб. У цьому напрямі важливими є напрацювання судово-медичних експертів А. П. Бехтєєва, І. О. Гусєва, В. І. Климчука, які аналізують застосування ДНК-ідентифікації в умовах значного ушкодження тіл, зокрема внаслідок бойових дій. Окрему увагу вітчизняна наука приділяє технологічним аспектам ДНК-аналізу: дослідження у цій сфері здійснювали як судово-медичні експерти (Г. Ф. Кривда, Р. Г. Кривда, Н. Є. Кожухова та ін.), так і представники Експертної служби МВС України, які безпосередньо розробляли та впроваджували методики молекулярно-генетичних експертиз (зокрема, Н. М. Дяченко, Р. Г. Аббасов тощо). У сукупності ці праці формують науково-методичне підґрунтя для вдосконалення національної системи ДНК-ідентифікації в умовах воєнного часу.

ДНК-аналіз є одним із найбільш значущих методів молекулярної діагностики, що дає змогу досліджувати генетичний матеріал людини, тварин, рослин і мікроорганізмів. У криміналістиці він використовується для встановлення особистої ідентифікації, визначення генетичних зв'язків, розслідування злочинів і побудови доказової бази. Сучасні технології аналізу ДНК, як-от методи дослідження коротких тандемних повторів (STR), мітохондріальної ДНК (mtDNA) і одонуклеотидних поліморфізмів (SNP), дозволяють отримувати точні генетичні профілі навіть із значно пошкоджених зразків, що є критично важливим в умовах воєнних конфліктів і складних судових експертиз.

Історично криміналістичне застосування ДНК-аналізу почалося в середині 1980-х років, а подальший розвиток цієї галузі можна поділити на чотири ключові етапи – від

наукових досліджень до впровадження інноваційних технологій і підвищення якості експертиз. В Україні молекулярно-генетичні методи були впроваджені з початку 1990-х років і наразі активно використовуються в системі судово-експертних установ. Інтеграція українських експертних служб у європейські мережі підтверджує високий рівень розвитку та відкритість до міжнародного співробітництва.

Особливе значення ДНК-аналіз набуває в умовах збройного конфлікту, де він слугує ефективним інструментом ідентифікації тіл загиблих, особливо коли візуальні методи впізнання неможливі через стан останків. Створення національної бази ДНК-профілів і використання мобільних ДНК-лабораторій дають змогу пришвидшити процес ідентифікації, що має критичне гуманітарне та соціальне значення.

Крім того, молекулярно-генетичні дослідження відіграють важливу роль у фіксації фактів воєнних злочинів, як-от насильство, катування та сексуальні злочини, а результати ДНК-експертиз використовують як докази в національних і міжнародних судах. Водночас застосування ДНК-технологій у воєнних умовах стикається з технічними, організаційними та етичними викликами, що потребують подальшого вдосконалення.

Отже, **актуальність дослідження** обумовлена потребою в системному аналізі розвитку криміналістичного ДНК-аналізу в Україні, вивченні його практичних аспектів і перспектив удосконалення у контексті забезпечення воєнної та судової справедливості.

Метою статті є дослідження ролі ДНК-аналізу як інструменту встановлення істини в криміналістичних розслідуваннях, пов'язаних із воєнними діями, зокрема збройною агресією Російської Федерації проти України.

Виклад основного матеріалу. ДНК-аналіз – це метод молекулярної діагностики, який дає змогу вивчати генетичний матеріал людини, тварин, рослин і мікроорганізмів. Він використовується для встановлення генетичних зв'язків, діагностики спадкових захворювань, криміналістичних досліджень, генеалогічних досліджень та навіть персоналізованої медицини.

ДНК-аналіз ґрунтується на дослідженні унікального генетичного коду кожної людини. У криміналістиці найчастіше застосовуються такі методи, як аналіз коротких tandemних повторів (STR), мітохондріальна ДНК (mtDNA) та вивчення одонуклеотидних поліморфізмів (SNP). Ці технології дають змогу виділити генетичний профіль навіть зі значно пошкодженого або частково зруйнованого біологічного матеріалу, що є особливо актуальним під час роботи з тілами, знайденими в братських могилах або в зонах бойових дій.

ДНК-відбитки вперше були використані в криміналістиці 1986 року, коли поліція Великої Британії звернулася до доктора Алека Дж. Джеффріса з Університету Лестера з проханням перевірити зізнання підозрюваного в тому, що він відповідальний за два зґвалтування та вбивства.

Зі свого боку найбільш ґрунтовну періодизацію розвитку криміналістичного ДНК-аналізу запропонував Д. Батлер, який виділив чотири десятирічні етапи:

1. 1985–1995 рр.: етап наукових досліджень;
2. 1995–2005 рр.: стабілізація й стандартизація;
3. 2005–2015 рр.: активний розвиток;
4. 2015–2025 рр.: удосконалення технологій [1].

Кожна з цих фаз репрезентує ключові віхи становлення ДНК-аналізу від перших наукових експериментів і апробації методик до запровадження інноваційних інструментів та високочутливих технологічних підходів.

У контексті України окремі спроби аналізу стану розвитку молекулярно-генетичних досліджень у криміналістиці здійснив Р. Степанюк. На основі вивчення наукових джерел і практики судово-експертних установ він вказав на недостатній рівень теоретичної розробки проблеми та узагальнив наявні дані щодо впровадження основних технологій ДНК-аналізу в українській експертній діяльності [2, с. 69–71]. Водночас автор не запропонував чіткої періодизації цього процесу, що вказує на потребу в подальших дослідженнях у цьому напрямі.

Аналіз фахової літератури дає змогу зробити висновок, що під час періодизації розвитку криміналістичного ДНК-аналізу дослідники орієнтуються на різні критерії. Зокрема, це можуть бути:

- технічні аспекти (типи досліджень, види генетичних маркерів, застосовувані інструменти), що дає нагоду прослідкувати технологічну еволюцію;
- правозастосовні чинники, які вносять хронологію впровадження методик у слідчу та судову практику, а також ступінь нормативно-правового регулювання.

Обидва підходи мають важливе значення. Водночас технічний критерій зазвичай має універсальний характер і є основою для виокремлення глобальних етапів становлення галузі, тоді як правозастосовний аспект доцільніше враховувати в національному контексті.

Що стосується України, то перші кроки у впровадженні ДНК-аналізу в криміналістичну практику були зроблені 1992 року в установах судової експертизи (зокрема, за участю Н. Дяченко, Г. Кривди та ін.). З того часу ця технологія розвивається в прикладному напрямі, активно застосовується в Експертній службі МВС України, ряді бюро судово-медичної експертизи, а також у Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз імені заслуженого професора М. С. Бокаріуса».

З 2002 року Експертна служба МВС України входить до складу Європейської мережі установ судової експертизи (ENFSI), що свідчить про її інтеграцію в загальноєвропейський простір судово-експертної діяльності. На сьогодні в структурі служби функціонує розгалужена мережа лабораторій, які здійснюють судові молекулярно-генетичні експертизи. Такі підрозділи діють у ДНДЕКЦ МВС України, а також у НДЕКЦ МВС у ряді регіонів, зокрема у Вінницькій, Волинській, Запорізькій, Івано-Франківській, Львівській, Миколаївській, Полтавській, Київській, Харківській і Донецькій областях. Щорічно в межах цієї мережі виконується понад 12 тисяч експертних досліджень, і динаміка їхньої кількості демонструє сталу тенденцію до зростання. Попри досягнення, актуальними залишаються питання оцінювання сучасного стану ДНК-аналізу в Україні та перспектив його розвитку як окремої галузі криміналістичної техніки в межах загальної науки криміналістики.

Однією із основних сфер застосування ДНК-аналізу у воєнний час є ідентифікація тіл загиблих військовослужбовців і цивільних осіб. У разі коли тіла перебувають у стані, що унеможливорює візуальне впізнання, або коли відсутні документи, які підтверджують особу, генетична експертиза стає єдиним надійним способом встановити

особу загиблого. В Україні було започатковано національну стратегію зі створення бази ДНК-профілів, що дає змогу зіставляти дані про знайдені останки з інформацією, наданою родичами зниклих безвісти. Такий підхід уже довів свою ефективність у ряді випадків.

На сьогодні питання, що стосуються вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих або померлих унаслідок збройної агресії проти України, врегульовано постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 698 «Про деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України». Згідно з положеннями цього нормативного акта обласні та районні державні адміністрації зобов'язані формувати спеціалізовані групи для проведення заходів із вилучення тіл, останків, особистих речей і документів загиблих військовослужбовців на деокупованих територіях або в районах бойового зіткнення. До складу таких груп входять представники уповноважених органів під керівництвом визначеної посадової особи. Координаційну роль у регламентації діяльності цих груп виконує Міністерство охорони здоров'я України, яке визначає вимоги до заходів безпеки під час вилучення тіл (останків), специфікацію відповідного захисного спорядження й обладнання для збору та фіксації інформації, порядок транспортування й зберігання тіл, правила документування факту вилучення, а також процедуру присвоєння кожному тілу або останкам унікального ідентифікаційного номера [3].

Крім того, ДНК-аналіз активно використовується для фіксації воєнних злочинів, зокрема сексуального насильства. Залишки біологічного матеріалу на тілі жертви або на місці події можуть бути використані для ідентифікації злочинця навіть через значний проміжок часу. У рамках розслідування злочинів, скоєних на тимчасово окупованих територіях, експерти фіксують факти насильства, катувань, позасудових страт, що надалі можуть бути використані як докази в міжнародних судах.

Міжнародна практика підтверджує ефективність такого підходу. Зокрема, досвід Трибуналу в Гаазі щодо розслідування злочинів у колишній Югославії, а також діяльність Міжнародної комісії з питань зниклих безвісти (ICMP) продемонстрували, що ДНК-ідентифікація може слугувати основою для судового переслідування винних у геноциді та злочинах проти людяності. Аналогічні підходи застосовуються в Україні за підтримки міжнародних партнерів.

Водночас застосування ДНК-аналізу у воєнний час стикається з рядом проблем. По-перше, є труднощі з відбором і збереженням зразків у зоні бойових дій, особливо коли доступ до тіл є обмеженим або коли вони зазнали значного ушкодження. По-друге, наявна нестача обладнання та фахівців у деяких регіонах, що сповільнює процес ідентифікації. По-третє, існують правові й етичні питання, зокрема пов'язані зі згодою родичів на обробку генетичної інформації, а також із безпекою персональних даних. Важливо також враховувати технічні обмеження: в Україні ще не сформовано єдину, повноцінно функціональну національну базу ДНК-профілів, яка б охоплювала всі релевантні випадки.

За даними Reuters, ідентифікація тіл загиблих військовослужбовців в Україні стикається з численними труднощами. Лабораторії судово-генетичної експертизи перевантажені –

до середини 2025 року кількість отриманих тіл у холодительно-комунікованому транспорті стрімко зростала, зокрема за останні місяці було доставлено понад 7 000, здебільшого невпізнаних тіл. Багато випадків є особливо складними через значні пошкодження, обвуглювання або розчленування тіл, що ускладнює здобуття якісного ДНК-матеріалу. Також вказується, що іноді лабораторії роблять по 30 спроб для встановлення збігу ДНК-профілю з родичами, адже без антемортемних зразків чи без належно відібраних зразків від осіб, зниклих безвісти, це може затягуватися на місяці [4].

Практичний криміналістичний підхід до використання ДНК-аналізу охоплює кілька послідовних етапів, кожен з яких має критичне значення для забезпечення достовірності результатів. На першому етапі здійснюється виявлення, фіксація та вилучення біологічного матеріалу з місця події або загибелі з обов'язковим використанням стерильних інструментів і заходів запобігання контамінації. Далі важливо забезпечити належне зберігання та транспортування зразків із дотриманням температурного режиму й протоколів ланцюга збереження. У лабораторії проводиться екстракція ДНК, контроль якості та вибір відповідного методу аналізу (зокрема, STR, mtDNA, SNP або MPS) з урахуванням стану матеріалу. Отриманий профіль порівнюється з антемортемними, або родинними, зразками, а також з даними з національних чи міжнародних ДНК-баз. Наступним етапом є інтерпретація результатів із застосуванням статистичної оцінки, зокрема в разі змішаних або пошкоджених зразків, для підтвердження або спростування слідчих версій. Завершальним етапом є юридичне оформлення висновків експертизи для подальшого використання в судовому процесі чи міжнародному трибуналі із дотриманням стандартів доказовості та правових гарантій усіх учасників провадження.

Наприклад, Європейський Союз і Міжнародна організація з міграції (МОМ) 2023 року надали Національній поліції України тестувальне обладнання для мобільних ДНК-лабораторій у межах проєкту «Підтримка ЄС для зміцнення інтегрованого управління кордонами в Україні». Ця допомога охоплювала картриджі з реагентами та аплікаторами на загальну суму 120 000 євро. Таке обладнання дає змогу криміналістам ідентифікувати тіла за 94 хвилини порівняно з кількома днями або місяцями за звичайної процедури. Мобільні ДНК-лабораторії активно використовують у районах, де відновлено контроль українського уряду. Це сприяє розслідуванню масових вбивств, катувань, ракетних ударів та артилерійських обстрілів, які призводять до значної кількості жертв [5].

Перспективи розвитку в цій сфері пов'язані з активним упровадженням мобільних лабораторій ДНК-аналізу безпосередньо в прифронтових зонах, підвищенням рівня кваліфікації спеціалістів, модернізацією технічної бази судово-медичних установ, а також розширенням міжнародного співробітництва. Важливим напрямом є вдосконалення нормативно-правового забезпечення, що має регулювати обіг генетичної інформації, її використання в межах кримінального провадження, а також захист персональних даних учасників експертиз.

Висновки. У контексті збройного конфлікту, особливо за умов масштабної агресії проти України, ДНК-аналіз відіграє ключову роль у встановленні воєнної істини як на індивідуальному, так і на суспільному рівні. Його застосування не лише має криміналістичне значення, а й є інструментом відновлення справедливості, захисту прав людини та документування воєнних злочинів.

По-перше, **ідентифікація тіл загиблих та осіб, зниклих безвісти**, є одним з найбільш гуманітарно важливих аспектів використання ДНК-технологій. Установлення особи дає змогу родичам отримати достовірну інформацію про долю близьких, зменшити психологічну травматизацію, забезпечити належне поховання та реалізувати право на пам'ять. У суспільному вимірі це сприяє консолідації нації та формуванню об'єктивного історичного наративу.

По-друге, **ДНК-аналіз дає нагоду фіксувати факти насильницької смерті, тортур, сексуального насильства**, навіть у випадках, коли інші докази речові чи свідчення були знищені, спотворені або недоступні. Молекулярно-генетичні дослідження залишків тіл, біологічних слідів або зразків на предметах можуть містити прямі або побічні свідчення злочину, що є надзвичайно важливим для судово-медичної оцінки подій.

По-третє, **результати ДНК-експертизи є доказовою базою в розслідуваннях міжнародного та національного рівня**. Вони можуть як підтверджувати винуватість конкретних осіб, так і вилучати її, знижуючи ризик судових помилок. У цьому аспекті ДНК-докази є особливо значущими для роботи міжнародних трибуналів, комісій з розслідування злочинів проти людяності та геноциду.

І, нарешті, **використання ДНК-аналізу сприяє відновленню прав жертв** через механізми юридичного визнання, засудження винних та морального відшкодування. Ідентифікація постраждалих і фіксація злочинів є основою для реалізації принципів перехідного правосуддя, а також для забезпечення пам'яті, гідності та справедливості в післявоєнний період. Отже, ДНК-аналіз у воєнному контексті набуває статусу не лише технічного інструменту, а й етичного, правового та історичного механізму, що забезпечує доступ до істини та відновлення справедливості в масштабах як індивідуальної долі, так і національного досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Butler, John M. (2015). The future of forensic DNA analysis. Phil. Trans. R. Soc. B. 370:20140252. DOI : <http://doi.org/10.1098/rstb.2014.0252>
2. Stepaniuk, R. (2021). Forensic DNA Analysis: Development State and Prospects in Ukraine. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. 25 (3), 60–80. DOI : <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2021.05>
3. Деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України : постанова Кабінету Міністрів України ; Порядок, Форма типового документа, Акт, Опис від 17.06.2022 № 698 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/698-2022-%D0%BF>
4. Ukraine struggles to identify thousands of soldiers' remains, as relatives ache for news / Reuters. 2025. 16 вересня. URL : <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-struggles-identify-thousands-soldiers-remains-relatives-ache-news-2025-09-16>
5. EU and IOM Support Mobile DNA Labs To Speed Up Identification of Civilian Victims of Full-Scale Russian Invasion / EEAS. URL : https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu-and-iom-support-mobile-dna-labs-speed-identification-civilian-victims-full_en?utm_source=chatgpt.com (date of access: 21.09.2025).

Лазебний А. М., Лазебна О. О., Батюк Л. В. ДНК-аналіз як інструмент встановлення істини в умовах воєнних дій: криміналістичний підхід

REFERENCES

1. Butler, John M. (2015). The future of forensic DNA analysis. *Phil. Trans. R. Soc. B.* 370:20140252. 20140252. DOI : <http://doi.org/10.1098/rstb.2014.0252>
2. Stepaniuk, R. (2021). Forensic DNA Analysis: Development State and Prospects in Ukraine. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics.* 25 (3), 60–80. DOI : <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2021.05>
3. Some issues of ensuring the recovery, transfer and repatriation of the bodies (remains) of persons killed (deceased) in connection with the armed aggression against Ukraine : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine ; Procedure, Form of a standard document, Act, Description dated 06/17/2022 No. 698 // Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/698-2022-%D0%BF>
4. Ukraine struggles to identify thousands of soldiers' remains, as relatives ache for news / Reuters. 2025. September 16. URL : <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-struggles-identify-thousands-soldiers-remains-relatives-ache-news-2025-09-16>
5. EU and IOM Support Mobile DNA Labs To Speed Up Identification of Civilian Victims of Full-Scale Russian Invasion. EEAS. URL : https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu-and-iom-support-mobile-dna-labs-speed-identification-civilian-victimfull_en?utm_source=chatgpt.com (date of access: 21.09.2025).

A. M. Lazebnyi, O. O. Lazebna, L. V. Batiuk. DNA ANALYSIS AS A TOOL FOR ESTABLISHING TRUTH IN WARFARE: A FORENSIC APPROACH

The article examines the theoretical and practical aspects of the application of DNA analysis in forensics, in particular in the context of military operations using the example of Ukraine. The evolution of the development of molecular genetic research methods based on the study of the unique human genetic code and the main technologies of forensic DNA analysis are described, including the analysis of short tandem repeats (STR), mitochondrial DNA (mtDNA) and single nucleotide polymorphisms (SNP). The historical context of the development of the field is reviewed, in particular the contribution of Ukrainian scientists and researchers, as well as the analysis of the introduction of DNA analysis into Ukrainian forensic examination since the early 1990s.

Particular attention is paid to the practical application of DNA analysis for the identification of bodies of deceased servicemen and civilians, the recording of war crimes, in particular sexual violence, as well as providing an evidentiary base for national and international investigations. The article examines the regulatory framework, organizational mechanisms for body retrieval, and challenges that arise during molecular genetic examinations in combat conditions.

The article emphasizes the importance of mobile DNA laboratories that facilitate the rapid identification of victims in frontline areas, and provides examples of international support for these initiatives. It also analyzes the issues of preservation and transportation of samples, ethical issues related to the use of genetic information, and the prospects for the development of the industry in the context of modern challenges.

Лазебний А. М., Лазебна О. О., Батюк Л. В. ДНК-аналіз як інструмент встановлення істини в умовах воєнних дій: криміналістичний підхід

The conclusions emphasize that DNA analysis is not only a high-tech tool of forensics, but also a key element in restoring the truth of war, protecting human rights, documenting crimes, and ensuring justice at the individual and societal levels.

Keywords: *DNA analysis, martial law, forensics, identification, war crimes, genetic examination.*

Стаття надійшла до редколегії 20 листопада 2025 року

УДК 343.97

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.196-205

О. В. Сіренко,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Державний податковий університет
email: soksana41@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-6567-2321;**Р. В. Глух,**

аспірант кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
email: ruslan_gluh@ukr.net

ORCID ID 0009-0009-9915-1362

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ РЕЦИДИВНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті здійснено комплексний аналіз зарубіжного досвіду протидії рецидивній злочинності та визначено ключові тенденції, що формують сучасні підходи до запобігання повторним кримінальним правопорушенням. Рецидивна злочинність залишається однією з найбільш складних і соціально небезпечних проблем сучасного кримінального правосуддя. Стаття присвячена аналізу зарубіжного досвіду протидії рецидивній злочинності та оцінці ефективності різних моделей ресоціалізації та превенції. Особлива увага приділена практикам Норвегії, США, Канади та Великої Британії, зокрема: гуманістичній моделі пенітенціарної системи Норвегії, реформам Федерального бюро в'язниць США, роботі судів з лікування наркозалежності (Drug Courts) у США та Канаді, а також програмі соціальних підприємств для колишніх ув'язнених у Великій Британії («Second Chance»).

Проведено порівняльний аналіз інноваційних інструментів: електронного нагляду, інтенсивних програм пробації, освітніх та професійних тренінгів, лікувально-психологічних інтервенцій і трудової інтеграції засуджених. Висновки демонструють, що найбільш ефективна протидія рецидивній злочинності ґрунтується на комплексному поєднанні кримінально-правових, соціальних, психологічних і освітніх заходів, персоналізованому підході до засуджених та активній підтримці їхньої соціальної інтеграції. Запропоновані висновки можуть слугувати науково обґрунтованою базою для вдосконалення української системи кримінальної юстиції та підвищення ефективності превентивних і реабілітаційних програм.

Особлива увага приділяється інноваційним механізмам превенції, включно з електронним наглядом, ризик-орієнтованими інструментами оцінки поведінки правопорушників, цифровими системами прогнозування повторних злочинів, міжвідомчою взаємодією соціальних служб та інституту пробації, а також впровадженню програм психотерапевтичної підтримки й професійного навчання в місцях позбавлення волі.

Проведене дослідження демонструє, що найефективніші моделі протидії рецидивній злочинності ґрунтуються на поєднанні двох ключових компонентів: забезпеченні безпеки суспільства та створенні умов для успішної ресоціалізації засуджених.

На основі узагальнення позитивних практик сформульовано рекомендації щодо можливостей їх адаптації в українських реаліях. Отримані результати можуть бути використані в подальших наукових дослідженнях, а також під час формування національної стратегії запобігання рецидивній злочинності.

Ключові слова: рецидивна злочинність, ресоціалізація, пенітенціарні реформи, превенція злочинності, зарубіжний досвід, превентивні програми, кримінальна політика, альтернативи позбавленню волі.

Постановка проблеми. Рецидивна злочинність є однією з найбільш складних та стійких форм вчинення кримінальних правопорушень, адже вона становить підвищену небезпеку для суспільства. Незважаючи на те, що останнім часом у нашому законодавстві окрему увагу приділено розвитку інституту пробації (зокрема, доповнення ч. 1 ст. 51 Кримінального кодексу України окремим видом покарання – пробаційний нагляд [1]), реформуванню пенітенціарної системи та впровадженню сучасних соціально-реабілітаційних програм, проблема повторного вчинення нових умисних кримінальних правопорушень особами, які мають судимість за умисні кримінальні правопорушення залишається актуальною як для України, так і для більшості держав світу.

У глобальному контексті держави застосовують різноманітні моделі протидії рецидивній злочинності, які охоплюють окремі підходи та мають на меті запобігти вчиненню нових повторних умисних кримінальних правопорушень, проте обов'язково ґрунтуються на повазі до прав і свобод людини й громадянина та індивідуалізації виконання покарання щодо кожної окремої особи, яка вчинила умисне повторне кримінальне правопорушення.

Дослідження зарубіжного досвіду протидії рецидивній злочинності набуває особливого значення в умовах необхідності модернізації української системи кримінальної юстиції, пошуку ефективних інструментів ресоціалізації правопорушників та зниження рівня вчинення нових умисних кримінальних правопорушень після звільнення від відбування покарання за попередні кримінальні правопорушення. Комплексний аналіз міжнародних практик дає змогу не лише оцінити їх ефективність, але й визначити можливі напрями адаптації цих підходів до сучасних вітчизняних реалій. У цьому контексті порівняння досвіду Норвегії, США, Канади, Великої Британії є важливим кроком до формування сучасної, науково обґрунтованої стратегії запобігання і протидії рецидивній злочинності.

Актуальність обраної теми зумовлена зростанням ролі превентивних й ресоціалізаційних заходів у сучасній кримінальній політиці, а також потребою у підвищенні ефективності механізмів запобігання й протидії рецидивній злочинності. Також, зважаючи на те, що вчиняються нові умисні кримінальні правопорушення особами, які вже відбули покарання за вчинення умисних кримінальних правопорушень, це насамперед свідчить про недостатню ефективність традиційних існуючих каральних підходів, які не до кінця виправдовують мету застосування покарання у кримінальному провадженні.

Отже, вивчення зарубіжного досвіду протидії рецидивній злочинності є важливим науковим та практичним завданням, яке має значний потенціал для підвищення ефективності кримінальної юстиції України та формування більш безпечного й стабільного суспільства та зменшення прояву вчинення умисних повторних кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи, що тематика статті стосується зарубіжного досвіду протидії рецидивній злочинності, то були проаналізовані й досліджені саме зарубіжні публікації та сама стаття побудована на аналізі робіт зарубіжних авторів. Так, зокрема, можна відмітити дослідження і публікації таких авторів: Габріель Бодрі, Жунцін Ю., Аманда Е. Перрі, Сіна Фазель [2], Джйоті Белур, Емі Торнтон, Ліза Томпсон, Метью Меннінг, Ейден Сайдботтом, Кейт Бауерс [3] та інші. Проте, враховуючи особливість проблематики дослідження саме в контексті імплементації зарубіжних пропозицій у вітчизняне законодавство, то стаття є актуальною та важливою як з теоретичного так і практичного аспектів.

Метою дослідження є всебічне теоретико-правове та кримінологічне вивчення зарубіжних підходів до протидії рецидивній злочинності, систематизація й оцінка ефективності застосовуваних у різних правових системах моделей ресоціалізації та превенції, а також наукове обґрунтування можливостей і напрямів імплементації найбільш результативних зарубіжних практик у вітчизняну систему кримінальної юстиції щодо протидії рецидивній злочинності.

Виклад основного матеріалу. Для України проблема рецидивної злочинності набуває особливої ваги у зв'язку з тривалим реформуванням кримінально-виконавчої системи, розвитком служби пробачії та прагненням інтегрувати найкращі європейські стандарти у сфері прав людини. В умовах трансформації соціального середовища, потреби в посиленні безпеки та зменшенні криміногенних чинників питання впровадження ефективних моделей протидії рецидивній злочинності стає одним із ключових напрямів державної політики. Аналіз зарубіжних практик дає змогу виявити інструменти, здатні покращити вітчизняну систему ресоціалізації, підсилити соціальну підтримку звільнених осіб та сприяти зменшенню криміногенного впливу тюремного середовища.

У відповідь на це зарубіжні держави активно впроваджують інноваційні практики: електронний моніторинг, інтенсивні програми пробачії, лікувально-психологічні інтервенції, відновне правосуддя, соціальне наставництво, моделі відкритих тюрем, освітні та професійні тренінги, які звичайно потребують окремого дослідження з урахування особливостей вітчизняного кримінального законодавства.

Так, зокрема, проаналізуємо вплив на рівень рецидивної злочинності в Норвегії, де до реформування тюремної системи відбування покарань рівень рецидивізму в країні коливався в межах 60–70 %, а станом на 2024 рік рівень рецидиву кримінальних правопорушень, що базується на повторному засудженні впродовж двох років, становить 20 %, і є найнижчим показником у світі. Навіть через п'ять років рівень рецидиву там становить лише 25 %. Крім того, кількість ув'язнених осіб упродовж останніх кількох років має тенденцію до зниження, а рівень зайнятості засуджених осіб, які були безробітними до засудження до позбавлення волі, зростає після відбування покарання.

Норвезький реабілітаційний підхід також позитивно впливає на економіку країни. Фактично багато засуджених осіб залишають установи відбування покарання з додатковими навичками. Норвезька пенітенціарна система зосереджується не лише на емоційній і моральній реабілітації, але й на професійних навичках. Це одна з причин, чому рівень зайнятості засуджених осіб, які були безробітними до засудження, зростає на 40 % після відбуття покарання. Реабілітаційний аспект тюремної системи Норвегії вважається основним чинником низького рівня рецидивної злочинності. Ще одним чинником, що сприяє цьому, є прагнення Норвегії зберегти людяність засуджених осіб під час їхнього відбування покарання. Однак важко передбачити, чи буде тюремна політика норвезького зразка успішною в наших реаліях. Одним із найважливіших чинників, що робить тюремну систему Норвегії успішною, є те, що цей підхід має широкую підтримку серед населення. Громадяни Норвегії глибоко переконані, що метою установ відбування покарання має бути допомога засудженим особам у досягненні успіху після звільнення, а не застосування покарань, які ускладнюють життя [4].

Федеральне бюро в'язниць США (The Federal Bureau of Prisons) проводить масштабні реформи, спрямовані на зменшення рецидивної злочинності та посилення громадської безпеки. Зосереджуючись на стратегіях реабілітації, заснованих на доказах, ці реформи стосуються практично кожного аспекту федеральної тюремної системи, від першого прийому засудженої особи до його повернення до суспільства. Реформи спрямовані на вирішення основних поведінкових проблем, що призводять до злочинності, з метою зменшення ймовірності повторного вчинення засудженими кримінальних правопорушень як під час перебування відбування покарання, так і після звільнення. Роблячи це, Бюро створює безпечніші установи відбування покарання та безпечніші вулиці, підкреслюючи філософію Міністерства юстиції, що одним із найкращих способів запобігання злочинності є зменшення рецидивної злочинності.

Проаналізуємо найважливіші реформи у Федеральному бюро в'язниць США, починаючи з моменту прибуття засудженої особи до установи Бюро і продовжуючи до його закінчення відбування покарання:

- з першого дня відбувається визначення індивідуальних «криміногенних» потреб засудженої особи. Криміногенні потреби – це характеристики, риси, проблеми або обставини особи, які безпосередньо пов'язані з імовірністю вчинення нею іншого кримінального правопорушення, як-от низький рівень освіти та успішності на роботі або зловживання психоактивними речовинами;
- створення «шкільного округу» в рамках федеральної тюремної системи. Дослідження показують, що засуджені особи, які беруть участь у програмах виправної освіти, мають на 43 % нижчі шанси повернутися до установи відбування покарання, ніж ті, хто цього не робить, і що кожен долар, витрачений на тюремну освіту, заощаджує від чотирьох до п'яти доларів на витратах на повторне засудження особи [5];
- підтримка пілотної програми «Другий шанс Пелла», оголошена Міністерством освіти в липні 2015 року, яка дає змогу ув'язненим американцям, які мають на це право, отримувати гранти Пелла та продовжувати вищу освіту з метою допомогти їм знайти роботу та підтримувати свої сім'ї після звільнення;

- заохочення засуджених до розвитку професійних навичок, що потребують на ринку праці, через розширення можливостей для професійного навчання, зосереджуючись на забезпеченні розвитку засудженими професійних навичок, потрібних для пошуку роботи після закінчення відбування покарання;
- забезпечення належного лікування ув'язнених від зловживання психоактивними речовинами;
- допомога засудженим у підтримці сімейних зв'язків під час перебування в місцях відбування покарання;
- удосконалення програм для засуджених жінок;
- надання інформації та ресурсів засудженим під час їхнього повернення до суспільного життя після відбуття покарання, зокрема було опубліковано «Довідник з реінтеграції», який надає практичні рекомендації засудженим під час їхнього повернення до громади, понад 20 000 примірників якого було розповсюджено серед засуджених упродовж першого року його існування. Крім того, було активовано гарячу лінію з реінтеграції, щоб допомогти колишнім засудженим під час їхнього переходу до громади [6].

Розглянемо також «Drug Courts» (Суди у справах наркотиків) у США і Канаді як альтернативу реальному тюремному покаранню, і як такий підхід впливає на зниження рівня рецидивної злочинності.

Суди в справах наркотиків у Сполучених Штатах Америки представлені як альтернатива позбавленню волі для осіб, заарештованих за незначні правопорушення, пов'язані з наркотиками, де вживання наркотиків вважається основною причиною вчинення кримінального правопорушення, у такий спосіб теоретично слугуючи інструментом для зменшення кількості засуджених осіб до позбавлення волі. США мають майже 30-річний досвід роботи таких судів, які поширилися на всі 50 штатів, а також на території США. Уряд Канади також працював над підтримкою розширення судів з питань наркотиків, особливо в Карибському басейні. Прихильники судів з питань наркотиків стверджують, що суди з питань наркотиків є економічно ефективними, зменшують рецидивну злочинність, а також час, проведений в установах відбування покарання, і пропонують лікування наркозалежності як альтернативу позбавленню волі для людей, чиє вживання наркотиків стимулює їхню злочинну діяльність. Для оцінювання цих тверджень у цьому звіті розглядаються ключові висновки з досвіду Сполучених Штатів щодо судів з питань наркотиків, які можуть бути корисними для обговорення в інших країнах щодо судів з питань наркотиків та інших альтернатив позбавленню волі за нетяжкі кримінальні правопорушення, пов'язані з наркотиками. Хоча існують значні інституційні, правові та культурні відмінності, тривалий досвід Сполучених Штатів щодо судів з питань наркотиків є важливим джерелом інформації для країн Латинської Америки та Карибського басейну, які створили або планують створити суди з питань наркотиків [7].

Суди з лікування наркозалежності (СЛЗ), які є судово обґрунтованими альтернативами лікуванню на відміну від ув'язнення правопорушників, пов'язаних з незаконним вживанням наркотиків, були також запроваджені в Канаді. Нещодавні заяви федерального уряду свідчать про те, що модель судів з лікування наркозалежності продовжуватиме

функціонувати та розширюватися в ряді канадських юрисдикцій. Незважаючи на оцінки, мало що відомо про успіх СЛЗ у сприянні довгостроковому скороченню вживання наркотиків і рецидиву серед їхніх учасників; і що економічна ефективність цих програм потребує подальшого вивчення. У своїй статті Д. Верб та інші автори роблять висновок, що подальше фінансування СЛЗ у Канаді має залежати від впровадження рандомізованих контрольованих досліджень, які вимірюють успіх цих програм у скороченні вживання наркотиків і рецидивізму в довгостроковій перспективі; які вимірюють вплив СЛЗ на такі суспільні кінцеві точки, як рівень злочинності та ув'язнення споживачів ін'єкційних наркотиків; і що охоплюють компоненти для вимірювання економічної ефективності комплексних заходів боротьби з наркотиками (ДТК) порівняно з іншими втручаннями, спрямованими на зменшення негативних наслідків проблемного вживання наркотиків та злочинності, пов'язаної з наркотиками [8].

Також окремо потрібно проаналізувати досвід Великої Британії щодо протидії рецидивній злочинності, а саме програму «Соціальні підприємства для колишніх ув'язнених: британський досвід Second Chance».

Так, зокрема, кожен, хто переживав труднощі в житті, заслуговує на другий шанс, щоб знову стати на ноги та реалізувати свій справжній потенціал. Ідея про те, що нікого не потрібно судити за його найгірший момент, лежить в основі реформи кримінального правосуддя. Коли йдеться про осіб, які мають судимості, то для них гідність праці є важливою частиною реабілітації. Наявність роботи є важливим чинником, який допомагає уникнути неприємностей та знизити рівень рецидивної злочинності. Бізнес може відігравати важливу роль у зміні ставлення та побудові здорового, згуртованого суспільства. Роботодавці повинні визнавати, що люди з неблагополучних сімей часто демонструють значну рішучість у пошуку роботи, стикаючись зі значними особистими викликами, тому впродовж багатьох років у Великій Британії існують програми: «Соціальні підприємства для колишніх ув'язнених», які керуючись твердим переконанням, що працевлаштування має вирішальне значення для зниження рівня рецидивної злочинності [9].

Імоджен Еммерсон, яка є керівником відділу працевлаштування засуджених у Службі притулків і пробації Великої Британії, зазначила, що робота є «ключем до реабілітації». «Ми бачимо, що більшість правопорушників, які влаштовуються на роботу протягом перших шести місяців, не скоюють повторних правопорушень. Багато засуджених прагнуть працювати, і вони роблять це не лише для того, щоб заробити гроші. Вони хочуть показати, що мають мотивацію змінити своє життя. Ми розглядаємо стабільну роботу як переломний момент для їхньої впевненості» [10].

Висновки. Отже, на основі проведеного порівняльного аналізу зарубіжного досвіду протидії рецидивній злочинності варто зазначити, що найбільш ефективні системи превенції ґрунтуються на комплексному підході, який поєднує кримінально-правові, соціальні, психологічні та освітні інструменти впливу. Ефективна ресоціалізація правопорушників ґрунтується не лише на каральних механізмах, а насамперед на комплексному поєднанні судових альтернатив, лікувальних програм, соціальної підтримки та професійної інтеграції. Досвід Норвегії переконливо підтверджує, що гуманістична модель пенітенціарної політики, орієнтована на реабілітацію, відновлення соціальних

зв'язків, професійний розвиток та збереження людської гідності, здатна забезпечити досить низькі показники вчинення нових умисних кримінальних правопорушень, особами, які були засуджені за умисні кримінальні правопорушення. Зі свого боку практика Федерального бюро в'язниць США акцентує на попиті в ранньому визначенні криміногенних потреб, розвитку корекційних програм, розширенні освітніх можливостей і забезпеченні підтримки звільнених осіб у процесі їх реінтеграції, що суттєво знижує ризик рецидивної злочинності та сприяє підвищенню громадської та суспільної безпеки.

Важливим напрямом зарубіжної політики є також поширення альтернативних форм кримінальної відповідальності, зокрема діяльність судів у справах наркотиків (Drug Courts), які розглядають залежність як медико-соціальну проблему й пропонують лікування та нагляд замість позбавлення волі. Цей підхід довів свою ефективність у зменшенні рецидиву та навантаження на пенітенціарну систему, що становить вагомий інтерес для країн, які прагнуть реформувати кримінальну політику у сфері боротьби з наркозлочинністю.

Канадська модель судів з лікування наркозалежності (СЛЗ) є показовим прикладом переходу від репресивної до медико-соціальної парадигми. Вона спрямована на усунення ключових чинників рецидивної поведінки. Британська програма «Соціальні підприємства для колишніх ув'язнених» (Second Chance) репрезентує інший стратегічний напрям – трудову реінтеграцію та зміну суспільного ставлення до осіб, які мають судимість за вчинення кримінальних правопорушень. Її ефективність ґрунтується на забезпеченні реального доступу до працевлаштування, формуванні в колишніх засуджених стійкої мотивації до правослухняного життя та зміцненні соціального капіталу. Практика Великої Британії підтверджує, що стабільна робота є одним із найвагоміших чинників зниження рецидиву, адже вона не лише забезпечує матеріальну стабільність, а й виконує реабілітаційну, психологічну та превентивну функції.

Для України вивчення таких практик має ключове значення в умовах реформування кримінально-виконавчої системи, розвитку пробації та інтеграції європейських стандартів захисту прав людини. Зарубіжний досвід свідчить, що ефективна протидія рецидивній злочинності можлива лише за умови поєднання належної інституційної підтримки, якісних реабілітаційних програм, психологічної допомоги, професійної підготовки й сталих соціальних зв'язків. Запровадження адаптованих до українських реалій інструментів електронного нагляду, освітніх і корекційних програм, програм залежностей, а також розвиток альтернативних форм правосуддя може суттєво підвищити результативність національної системи протидії рецидивній злочинності.

На основі цього варто зазначити, що зарубіжний досвід запобігання рецидивної злочинності свідчить, що успішна протидія рецидивній злочинності можлива лише за умов інтеграції різних підходів – лікувальних, соціальних, трудових, освітніх, судових тощо. Ключовими є персоналізований підхід, наукове оцінювання результативності програм і розгалужена співпраця державних і недержавних інституцій. Урахування цих підходів має важливе значення для вдосконалення національної системи протидії рецидивній злочинності.

Отже, зарубіжні моделі демонструють, що стратегія зниження рецидивної злочинності повинна базуватися не лише на покаранні, а насамперед на створенні умов для успішного повернення особи до суспільства й ефективної ресоціалізації. Їхня імплементація з урахуванням українських соціально-правових особливостей може стати ключовим чинником підвищення ефективності кримінальної юстиції та формування безпечного соціального середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. С. 131. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Gabrielle Beaudry, Rongqin Yu., Amanda E Perry, Seena Fazel Effectiveness of psychological interventions in prison to reduce recidivism: a systematic review and meta-analysis of randomised controlled trials. *PubMed*. 2021 Sep.; 8 (9) :759–773. DOI 10.1016/S2215-0366(21)00170-X
3. Jyoti Belur, Amy Thornton, Lisa Tompson, Matthew Manning, Aiden Sidebottom, Kate Bowers. A systematic review of the effectiveness of the electronic monitoring of offenders. *Journal of Criminal Justice*. 2020, May-June. Volume 68, 101686. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2020.101686>
4. What We Can Learn From Norway's Prison System: Rehabilitation & Recidivism. Updated: May 1, 2024. First step alliance a non-profit organization. URL : <https://www.firststepalliance.org/post/norway-prison-system-lessons> (дата звернення: 27.11.2025).
5. Education and Vocational Training in Prisons Reduces Recidivism, Improves Job Outlook, Rand Corporation, August 22, 2013. URL : https://www.bja.gov/Publications/RAND_Correctional-Education-Meta-Analysis.pdf (дата звернення: 27.11.2025).
6. Prison Reform: Reducing Recidivism by Strengthening the Federal Bureau of Prisons. Department of Justice Archive of the USA. URL : <https://www.justice.gov/archives/prison-reform> (дата звернення: 27.11.2025).
7. Drug courts in the Americas. 21 March 2018. The Social Science Research Council (SSRC). International Drug Policy Consortium. URL : <https://idpc.net/publications/2018/03/drug-courts-in-the-americas> (дата звернення: 27.11.2025).
8. Dan Werb, Richard Elliott, Benedikt Fischer, Evan Wood. Drug treatment courts in Canada: An evidence-based review. January 2008 HIV/AIDS policy & law review / Canadian HIV/AIDS Legal Network 12 (2–3): 12–7 SourcePubMed. URL : https://www.researchgate.net/publication/5394183_Drug_treatment_courts_in_Canada_An_evidence-based_review (дата звернення: 27.11.2025).
9. Eight social enterprises giving ex-offenders a second chance / Richard Branson' Blog. URL : <https://www.virgin.com/branson-family/richard-branson-blog/eight-social-enterprises-giving-ex-offenders-a-second-chance> (дата звернення: 27.11.2025).
10. Ex-prisoners welcome second chance at jobs fair. 9 June 2025. Peter Whittlesea, BBC News, South East, Lewesand Hsin-Yi Lo, BBC News, South East. URL : <https://www.bbc.com/news/articles/c62v1j9e7dro> (дата звернення: 27.11.2025).

REFERENCES

1. Criminal Code of Ukraine. Law of Ukraine dated April 5, 2001. No. 2341-III. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*. 2001. No. 25–26, p. 131. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (date of access: 27.11.2025).
2. Gabrielle Beaudry, Rongqin Yu., Amanda E Perry, Seena Fazel Effectiveness of psychological interventions in prison to reduce recidivism: a systematic review and meta-analysis of randomised controlled trials. *PubMed*. 2021 Sep.; 8 (9): 759–773. DOI 10.1016/S2215-0366(21)00170-X
3. Jyoti Belur, Amy Thornton, Lisa Tompson, Matthew Manning, Aiden Sidebottom, Kate Bowers A systematic review of the effectiveness of the electronic monitoring of offenders. *Journal of Criminal Justice*. 2020. May-June. Volume 68, 101686. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2020.101686>
4. What We Can Learn From Norway's Prison System: Rehabilitation & Recidivism. Updated: May 1, 2024. First Step Alliance, a non-profit organization URL : <https://www.firststepalliance.org/post/norway-prison-system-lessons> (accessed: 11/27/2025).
5. Education and Vocational Training in Prisons Reduces Recidivism, Improves Job Outlook, Rand Corporation, August 22, 2013. URL : https://www.bja.gov/Publications/RAND_Correctional-Education-Meta-Analysis.pdf (accessed: 27.11.2025).
6. Prison Reform: Reducing Recidivism by Strengthening the Federal Bureau of Prisons. Department of Justice Archive of the USA. URL : <https://www.justice.gov/archives/prison-reform> (accessed: 27.11.2025).
7. Drug courts in the Americas. 21 March 2018. The Social Science Research Council (SSRC). International Drug Policy Consortium. URL : <https://idpc.net/publications/2018/03/drug-courts-in-the-americas> (accessed: 27.11.2025).
8. Dan Werb, Richard Elliott, Benedikt Fischer, Evan Wood. Drug treatment courts in Canada: An evidence-based review. January 2008 HIV/AIDS policy & law review / Canadian HIV/AIDS Legal Network 12 (2–3): 12–7 SourcePubMed. URL : https://www.researchgate.net/publication/5394183_Drug_treatment_courts_in_Canada_An_evidence-based_review (accessed: 27.11.2025).
9. Eight social enterprises giving ex-offenders a second chance / Richard Branson's Blog. URL : <https://www.virgin.com/branson-family/richard-branson-blog/eight-social-enterprises-giving-ex-offenders-a-second-chance> (accessed: 27.11.2025).
10. Ex-prisoners welcome second chance at jobs fair. June 9, 2025. Peter Whittlesea, BBC News, South East, LewesandHsin-Yi Lo, BBC News, South East. URL : <https://www.bbc.com/news/articles/c62v1j9e7dro> (accessed: 27.11.2025).

O. V. Sirenko, R. V. Glukh. FOREIGN EXPERIENCE IN COUNTERING RECIDIVISM

The article provides a comprehensive analysis of foreign experience in countering recidivism and identifies key trends that shape contemporary approaches to preventing repeat criminal offenses. Recidivism remains one of the most complex and socially dangerous problems of modern criminal justice. The article is devoted to the analysis of foreign experience in

Сіренко О. В., Глух Р. В. Зарубіжний досвід протидії рецидивній злочинності

combating recidivism and the assessment of the effectiveness of various models of resocialization and prevention. Particular attention is paid to the practices of Norway, the USA, Canada, and the UK, in particular: the humanistic model of the Norwegian prison system, the reforms of the US Federal Bureau of Prisons, the work of drug courts in the United States and Canada, and the Second Chance social enterprise program for former prisoners in the United Kingdom.

A comparative analysis of innovative tools was conducted: electronic surveillance, intensive probation programs, educational and professional training, medical and psychological interventions, and labor integration of convicts. The conclusions show that the most effective way to combat recidivism is based on a comprehensive combination of criminal law, social, psychological, and educational measures, a personalized approach to convicts, and active support for their social integration. The proposed conclusions can serve as a scientifically sound basis for improving the Ukrainian criminal justice system and increasing the effectiveness of preventive and rehabilitation programs.

Particular attention is paid to innovative prevention mechanisms, including electronic surveillance, risk-oriented tools for assessing offender behavior, digital systems for predicting recidivism, interagency cooperation between social services and the probation service, and the implementation of psychotherapeutic support and vocational training programs in places of deprivation of liberty.

The study demonstrates that the most effective models for combating recidivism are based on a combination of two key components: ensuring public safety and creating conditions for the successful resocialization of convicts.

Based on a summary of positive practices, recommendations have been formulated regarding the possibilities for their adaptation to the Ukrainian context. The results obtained can be used in further scientific research, as well as in the formation of a national strategy for the prevention of recidivism.

Keywords: *recidivism, resocialization, penitentiary reforms, crime prevention, foreign experience, preventive programs, criminal policy, alternatives to imprisonment.*

Стаття надійшла до редколегії 10 листопада 2025 року

УДК 343.983

DOI 10.33244/2617-4154.4(21).2025.206-213

В. В. Топчій,*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
Державний податковий університет
email: tv1959@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-1726-9028**

ВИКОРИСТАННЯ БІОМЕТРИЧНИХ БАЗ ДАНИХ ТА ІНШИХ БІОМЕТРИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У МІЖНАРОДНОМУ РОЗШУКУ ЗЛОЧИНЦІВ

Стаття присвячена аналізу застосування біометричних технологій у міжнародному розшуку злочинців. Розглядаються основні види біометричних даних і технологій, що використовуються для ідентифікації правопорушників, а також міжнародний та зарубіжний досвід інтеграції таких систем у правоохоронну діяльність. Особлива увага приділяється ефективності використання біометричних баз даних, правовим аспектам, питанням захисту персональних даних та потенціалу для підвищення результативності міжнародного співробітництва у сфері протидії транснаціональній злочинності.

У статті досліджується міжнародний і зарубіжний досвід використання біометричних технологій і баз даних у розшуку злочинців. Аналізуються сучасні методи ідентифікації осіб, як-от відбитки пальців, ДНК, розпізнавання обличчя, голосу та райдужної оболонки ока, а також їхня інтеграція в міжнародні системи, зокрема INTERPOL та Europol. Звертається увага на ефективність біометричних технологій у підвищенні точності та швидкості ідентифікації, оперативності розшукових дій і зменшенні часу на проведення розслідувань. Водночас розглядаються проблеми, пов'язані з конфіденційністю даних, відсутністю уніфікованих стандартів обміну інформацією та етичними аспектами використання біометрії. Особлива увага приділяється потенціалу адаптації міжнародного досвіду до української системи кримінального правосуддя для підвищення ефективності національних і міжнародних розшукових заходів. Дослідження підкреслює потребу в комплексному підході, що поєднує технології, стандарти та захист прав людини, для успішного впровадження біометрії у сфері міжнародного розшуку злочинців.

Ключові слова: *біометричні технології, міжнародний розшук, бази даних, ідентифікація злочинців, транснаціональна злочинність, зарубіжний досвід.*

Постановка проблеми. У сучасному світі боротьба зі злочинністю стає дедалі більш глобалізованою та світовою проблемою. Транснаціональна та організована злочинність, кіберзлочини, воєнні злочини, терористична діяльність і торгівля людьми

виходять за межі національних кордонів і вимагають скоординованих дій правоохоронних органів на міжнародному рівні. Одним із найефективніших інструментів для ідентифікації та пошуку злочинців у глобальному масштабі є застосування біометричних технологій і створення відповідних баз даних. Біометричні системи, що містять відбитки пальців, ДНК, розпізнавання обличчя, голосу та сітківки ока, дають змогу забезпечити швидку й точну ідентифікацію осіб, причетних до кримінальних правопорушень, а також ефективно координувати розшукову діяльність між державами. Сучасні міжнародні платформи, як-от Інтерпол, Європол та інші національні системи, активно інтегрують біометричні дані для обміну інформацією та оперативного розшуку злочинців.

Актуальність теми зумовлена значним зростанням транснаціональної злочинності та потребою в підвищенні ефективності міжнародної взаємодії правоохоронних органів. Традиційні методи розшуку й ідентифікації осіб часто виявляються недостатньо оперативними та надійними у випадках міжнародних злочинних мереж, які використовують сучасні технології для уникнення відповідальності. Біометричні технології надають нові можливості для швидкого виявлення та затримання злочинців, зменшують час на проведення ідентифікаційних процедур і підвищують точність даних. Водночас широке використання таких технологій викликає правові, етичні та технічні проблеми, пов'язані з конфіденційністю даних, міждержавним обміном інформацією та стандартизацією біометричних методів.

Отже, вивчення міжнародного та зарубіжного досвіду застосування біометричних технологій у пошуку злочинців є важливим для розробки ефективних науково обґрунтованих механізмів розшуку в Україні та підвищення безпеки на глобальному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі значна увага приділяється використанню біометричних технологій та баз даних у міжнародному розшуку злочинців. Дослідження підтверджують, що впровадження біометричних методів підвищує оперативність і точність ідентифікації осіб, причетних до кримінальних правопорушень, а також ефективність міжнародного співробітництва правоохоронних органів. Зарубіжні дослідники зазначають важливість інтеграції біометричних даних у глобальні платформи для обміну інформацією та координації дій у боротьбі зі злочинністю. Наукові публікації також підкреслюють потенційні ризики широкого використання біометрії, які розглянемо в цій статті.

Метою дослідження є всебічний аналіз зарубіжного та міжнародного досвіду застосування біометричних технологій і баз даних у розшуку злочинців, оцінка їхньої ефективності й визначення можливостей адаптації найкращих практик для підвищення ефективності національної системи кримінальної юстиції та міжнародної співпраці у сфері протидії транснаціональній злочинності.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах глобалізації злочинність усе частіше має транснаціональний характер. Міжнародні злочинні мережі використовують складні схеми, а правопорушники активно застосовують сучасні технології для уникнення відповідальності. Тому міжнародні правоохоронні органи потребують ефективних методів ідентифікації та розшуку злочинців.

Точна ідентифікація підозрюваних та ретельний аналіз доказів є ключовими для запобігання помилкам у кримінальних розслідуваннях. Використання біометричних технологій, як-от сканування відбитків пальців, розпізнавання обличчя та райдужної оболонки ока, забезпечує швидку й надійну ідентифікацію осіб, підвищує достовірність доказової бази та зміцнює довіру до судової системи.

Одним із ключових інструментів у цій сфері стають біометричні технології та біометричні бази даних, що дають змогу автоматизувати процес ідентифікації особи на основі фізіологічних і поведінкових характеристик, як-от відбитки пальців, зображення обличчя, сітківка ока, голос, почерк та інші параметри. Використання таких технологій сприяє оперативному розкриттю кримінальних правопорушень, підвищенню ефективності міжнародного співробітництва та зменшенню рецидиву кримінальних правопорушень.

Актуальність дослідження зумовлена декількома чинниками: зростання транснаціональної злочинності. Злочинці стають мобільними, часто перетинають кордони, що ускладнює їх ідентифікацію та затримання; потреба в міжнародній координації. Використання біометричних баз даних дає змогу правоохоронним органам різних країн швидко обмінюватися інформацією про злочинців; технологічний прогрес. Сучасні методи біометричної ідентифікації, включно зі штучним інтелектом і машинним навчанням, значно підвищують точність розшукових операцій; правові та етичні виклики. Використання біометричних даних потребує дотримання стандартів захисту персональної інформації та міжнародних норм прав людини.

Сучасне біометричне програмне забезпечення спеціально розроблене для допомоги криміналістам у зборі та аналізі доказів у кримінальних розслідуваннях, пропонуючи кілька ключових застосувань. Насамперед це ідентифікація підозрюваних і злочинців: завдяки прихованим відбиткам пальців та долонь, зібраним з різних предметів, ці системи дають змогу швидко й безпечно ідентифікувати осіб, навіть якщо докази часткові або фрагментарні. Також у судово-медичних інститутах анатомії та на місцях злочинів програмне забезпечення дозволяє швидко й безпечно ідентифікувати тіла за відбитками пальців і долонь, пришвидшуючи критично важливий процес розслідування. Розпізнавання обличчя за зображеннями або відео: у разі коли є фотографії або відео підозрюваних, біометричні дані обличчя забезпечують точний і надійний спосіб ідентифікації, що є важливим у випадках, коли немає фізичних відбитків. Перевірка особи живих осіб: використовуючи відбитки пальців, сітківку ока та розпізнавання обличчя, програмне забезпечення дає змогу однозначно перевірити особи серед живих осіб, навіть коли є сумніви щодо їхньої справжньої особи, забезпечуючи автентичність ідентифікації в режимі реального часу. Крім того, програмне забезпечення впорядковує та зберігає зібрані відбитки пальців, фотографії й відео, що гарантує, що всі докази будуть доступні для аналізу та подальшого пред'явлення в суді. Також важливе значення має міжнародна співпраця, адже системи можуть обмінюватися біометричними даними з міжнародними органами у відповідних форматах і стандартах, сприяючи глобальній боротьбі зі злочинністю [1].

Національні бази даних криміналістичної ДНК є цінним слідчим ресурсом, який має потенціал для підвищення ефективності кримінальних розслідувань та очищення імен помилково звинувачених осіб. Однак нестримний ентузіазм правоохоронних органів і політиків щодо швидкого розширення баз даних ДНК без вирішення складних етичних проблем, які вони спричиняють, викликає занепокоєння. Зацікавлені сторони повинні взяти на себе більшу відповідальність за управління базами даних криміналістичної експертизи, інакше інструменти, призначені для покращення можливостей розкриття кримінальних правопорушень, можуть стати джерелом утиску для людей, які їх використовують. Саме тому, як показують зарубіжні дослідження, потрібно: забезпечити наявність стандартизованих, обов'язкових програм забезпечення якості для судово-медичних лабораторій і програм акредитації для лаборантів; забезпечити обов'язкове навчання всіх співробітників правоохоронних органів, які, ймовірно, будуть залучені до збору, зберігання та використання зразків і даних ДНК, з метою забезпечення відстеження, гарантій цілісності даних, етичних аспектів судово-медичної ДНК і допустимого використання; зразки ДНК, зібрані в осіб, які не підозрюються та не засуджені за вчинення кримінальних правопорушень, не повинні використовуватися для ідентифікації підозрюваного; регулярно проводити оцінки ризиків для конфіденційності судово-медичних баз даних ДНК і пов'язаних з ними генетичних лабораторій, а також після витоків даних. У разі витоку даних усіх осіб, профілі яких зберігаються в базі даних, потрібно повідомити впродовж розумного періоду часу; забезпечити прозорість цих баз даних через регулярно оновлюваний публічний вебсайт, охоплюючи кількість профілів та їхні демографічні дані, сферу використання й будь-які порушення; заборонити ситуативне використання нових методів розслідування з використанням баз даних ДНК без попередньої прозорої оцінки процесу, громадських консультацій і розробки належної регуляторної бази; провести подальші дослідження впливу розширення бази даних ДНК (як з погляду змісту, так і сфери використання) на регіональну, національну та міжнародну рівність [2].

Незважаючи на очевидні переваги, проблема полягає в неповній інтеграції біометричних технологій у міжнародну практику, відсутності єдиного стандарту обміну даними та ризиках порушення конфіденційності.

Біометричні технології дають змогу проводити автоматичну ідентифікацію особи за унікальними фізіологічними або поведінковими характеристиками.

У криміналістиці біометрія історично знайшла свого неминучого партнера. Від розробки судово-медичної дактилоскопії Гальтона до впровадження автоматизованої системи ідентифікації відбитків пальців (біометрії) у криміналістичних лабораторіях, криміналістика та біометричні методи використовувалися разом як «судова біометрія» з альтернативними висновками. Дійсно, під егідою біометрії було розроблено кілька технологій, які можна адаптувати для кращого впливу на кримінальні розслідування. Одночасно впровадження біометричного алгоритму може звужити перелік проблем і процедур, з якими стикається криміналістика. З наукової думки, поєднання двох галузей на основі знань і технологій може відкрити спосіб для більших можливостей в обох

сферах і принести значну користь громадянському суспільству. Адже застосування інструментів судово-медичної біометрії в системі кримінального правосуддя є важливим і потрібним [3].

Використання біометрії під час розслідування кримінальних правопорушень дає змогу: скоротити час ідентифікації осіб, які вчинили кримінальні правопорушення; підвищити точність розшуку в процесі міжнародного обміну інформацією; знизити рецидив кримінальних правопорушень за рахунок швидкого виявлення повторних кримінальних правопорушень.

У галузі кримінальних розслідувань дослідження зосереджуються на порівнянні генетичного профілю ДНК, отриманого зі зразка невідомого походження (біологічні залишки, знайдені на місці вчинення кримінального правопорушення, або інші предмети й елементи, що становлять інтерес для відповідного розслідування, або навіть трупні останки, які потрібно ідентифікувати), з відомим або еталонним зразком. Останній міг бути взятий у підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, або, якщо можливо, у жертви чи третіх осіб, які могли бути причетні. Проте, коли розслідування не має вказівок на те, хто міг передати аналізований генетичний матеріал, або коли немає відомого зразка для порівняння, генетичні бази даних виявилися незамінними, і тому слідчі повинні стратегічно до них звертатися. Генетичні бази даних також є ефективним інструментом для ідентифікації трупів, коли немає членів сім'ї для встановлення сумісних стосунків. Вони також корисні у випадках з кількома жертвами та в ситуаціях, коли звичайні методи виявилися неефективними через стан знайдених останків [4].

Використання генетичних баз даних для ідентифікації осіб дає змогу виявляти зв'язки між злочинцями, місцями злочинів і різними видами злочинів. Тому вони, безперечно, корисні для швидшого й ефективнішого розкриття злочинів. Крім того, вони вважаються засобом запобігання та стримування злочинності, оскільки внесення до бази даних генетичних профілів дає злочинцям відчуття, що вони перебувають під більшим наглядом і піддаються викриттю. Це передусім стосується тих, хто вчинив рецидив кримінальних правопорушень.

В Україні діє Закон України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», що визначає правові засади обробки геномної інформації людини з метою її державної реєстрації в Україні. Державна реєстрація геномної інформації проводиться з метою: 1) ідентифікації осіб, які вчинили кримінальне правопорушення; 2) розшуку осіб, зниклих безвісти; 3) ідентифікації невпізнаних трупів людей, їхніх останків і частин тіла людини; 4) ідентифікації осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе. Державна реєстрація геномної інформації громадян України, іноземців та осіб без громадянства проводиться згідно із цим Законом. Проведення державної реєстрації геномної інформації не повинно становити небезпеки для життя та здоров'я людини, принижувати її честь і гідність. В Україні проводиться обов'язкова та добровільна державна реєстрація геномної інформації. Державна реєстрація геномної інформації полягає у внесенні до Електронного реєстру відомостей про генетичні ознаки людини та визначених цим Законом знеособлених персональних даних про особу.

Відомості, що містяться в Електронному реєстрі, є інформацією з обмеженим доступом і не підлягають оприлюдненню. Держателем Електронного реєстру є Міністерство внутрішніх справ України. Електронний реєстр є функціональною підсистемою єдиної інформаційної системи МВС України. Адміністратором Електронного реєстру є уповноважена Міністерством внутрішніх справ України юридична особа, що належить до сфери його управління або перебуває в його підпорядкуванні [5].

Проте під час застосування біометричних технологій виникають і окремі проблеми, які стосуються насамперед відсутності уніфікованих стандартів обміну даними, ризику порушення конфіденційності та високих витрат на впровадження й обслуговування біометричних систем.

Україна може адаптувати міжнародний досвід через інтеграцію національних і міжнародних баз даних, використання біометрії в межах співпраці з INTERPOL та Europol, розробку законодавства щодо захисту персональних даних і стандартів обміну біометричною інформацією.

Висновки. Отже, біометричні технології відіграють ключову роль у підвищенні ефективності міжнародного розшуку злочинців та зміцненні глобальної системи кримінальної юстиції. Розвиток біометричних методів – від традиційної дактилоскопії до сучасних алгоритмів розпізнавання обличчя, ДНК-профілювання й аналізу поведінкових характеристик – забезпечує правоохоронним органам можливість оперативно й достовірно ідентифікувати осіб, причетних до кримінальних правопорушень. Це значно зменшує кількість помилкових ідентифікацій, скорочує час проведення слідчих дій і підвищує рівень довіри до діяльності правоохоронних органів.

Міжнародне співтовариство активно впроваджує інтегровані біометричні системи, зокрема в діяльності INTERPOL, Europol та інших інституцій, що дає змогу забезпечити швидкий обмін інформацією та скоординовані дії під час розшуку осіб, які переховуються за кордоном. Зарубіжний досвід свідчить, що використання біометрії стає невід'ємною складовою боротьби з транснаціональною злочинністю, тероризмом, торгівлею людьми та іншими тяжкими правопорушеннями.

Водночас упровадження біометричних технологій супроводжується рядом викликів. Це – відсутність уніфікованих міжнародних технічних стандартів, неоднаковий рівень технічної оснащеності держав, ризику витоку персональних і генетичних даних, етичні суперечки щодо допустимих меж збору та використання біометричної інформації. Саме тому важливо забезпечити баланс між потребами безпеки та дотриманням фундаментальних прав людини, зокрема права на приватність і захист персональних даних.

Для України інтеграція міжнародних підходів до використання біометрії є перспективним напрямом модернізації системи кримінальної юстиції. По-перше, це дасть змогу підвищити ефективність розшукових заходів та якість ідентифікації осіб. По-друге, сприятиме розширенню міжнародної взаємодії зі світовими правоохоронними структурами. По-третє, адаптація зарубіжних моделей дасть змогу вдосконалити національне законодавство у сфері захисту біометричних даних, підвищити технологічну готовність та професійну компетентність українських правоохоронців.

Отже, впровадження біометричних технологій у систему міжнародного розшуку потребує комплексного нормативного, технічного й організаційного забезпечення, а також розробки узгоджених міжнародних стандартів обміну даними. Ефективне використання біометрії можливе лише за умов прозорості, відповідальності, дотримання етичних принципів і належного рівня захисту персональної інформації. Системна інтеграція міжнародного досвіду створить передумови для формування надійної, ефективної та безпечної моделі розшуку злочинців, здатної відповісти на виклики сучасної злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Use of biometric technology in criminal investigations. Published On: 11.26.2024. Verázial ID Criminalistics. URL : <https://www.verazial.com/en/use-of-biometric-technology-in-criminal-investigations/> (дата звернення: 01.12.2025).
2. Diya Uberoi, Nicole Palmour, Yann Joly The advent of forensic DNA databases: It's time to agree on some international governance principles! Forensic Science International: Genetics. Volume 72, September 2024, 103095. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.fsigen.2024.103095>
3. Sachil Kumar, Geetika Saxena Biometric forensic tools for criminal investigation. URL : https://www.researchgate.net/publication/355378053_Biometric_forensic_tools_for_criminal_investigation ; DOI :10.1515/9783110677478-005
4. Triverioa. Manuel Crespillo Márquezb The need for cross-border exchange of genetic data for criminal investigation purposes in Latin America: implementation challenges. Silvia Cristina. *Spanish Journal of Legal Medicine*. Vol. 48. Issue 4. Pages 158–165 (October – December 2022). URL : <https://www.elsevier.es/en-revista-spanish-journal-legal-medicine-446-articulo-the-need-for-cross-border-exchange-S2445424922000322> ; DOI : 10.1016/j.remle.2022.03.002
5. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 9 липня 2022 року № 2391-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text> (дата звернення: 02.12.2025).

REFERENCES

1. Use of biometric technology in criminal investigations. Published On: 11.26.2024. Verázial ID Criminalistics. URL : <https://www.verazial.com/en/use-of-biometric-technology-in-criminal-investigations/> (дата звернення: 01.12.2025).
2. Diya Uberoi, Nicole Palmour, Yann Joly The advent of forensic DNA databases: It's time to agree on some international governance principles! Forensic Science International: Genetics. Volume 72, September 2024, 103095. DOI : <https://doi.org/10.1016/j.fsigen.2024.103095>
3. Sachil Kumar, Geetika Saxena Biometric forensic tools for criminal investigation. URL : https://www.researchgate.net/publication/355378053_Biometric_forensic_tools_for_criminal_investigation ; DOI :10.1515/9783110677478-005
4. Triverioa. Manuel Crespillo Márquezb The need for cross-border exchange of genetic data for criminal investigation purposes in Latin America: implementation challenges. Silvia Cristina. *Spanish Journal of Legal Medicine*. Vol. 48. Issue 4. Pages 158–165 (October –

Топчій В. В. Використання біометричних баз даних та інших біометричних технологій у міжнародному розшуку злочинців

December 2022). URL : <https://www.elsevier.es/en-revista-spanish-journal-legal-medicine-446-articulo-the-need-for-cross-border-exchange-S2445424922000322> ; DOI : 10.1016/j.remle.2022.03.002

5. On State Registration of Human Genomic Information : Law of Ukraine No. 2391-IX of July 9, 2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text> (accessed on December 2, 2025).

V. V. Topchii. USE OF BIOMETRIC DATABASES AND OTHER BIOMETRIC TECHNOLOGIES IN THE INTERNATIONAL SEARCH FOR CRIMINALS

The article is devoted to the analysis of the use of biometric technologies in the international search for criminals. It considers the main types of biometric data and technologies used to identify offenders, as well as international and foreign experience in integrating such systems into law enforcement activities. Particular attention is paid to the effectiveness of biometric databases, legal aspects, personal data protection issues, and the potential for improving the effectiveness of international cooperation in combating transnational crime.

The purpose of the study is to comprehensively analyze foreign and international experience in the use of biometric technologies and databases in the search for criminals, assess their effectiveness, and identify opportunities for adapting best practices to improve the effectiveness of the national criminal justice system and international cooperation in combating transnational crime.

The article examines international and foreign experience in the use of biometric technologies and databases in the search for criminals. It analyzes modern methods of identification, such as fingerprints, DNA, facial, voice, and iris recognition, as well as their integration into international systems, in particular INTERPOL and Europol. The author draws attention to the effectiveness of biometric technologies in increasing the accuracy and speed of identification, the efficiency of search operations, and reducing the time required for investigations. At the same time, issues related to data confidentiality, the lack of unified standards for information exchange, and the ethical aspects of using biometrics are considered. Particular attention is paid to the potential for adapting international experience to the Ukrainian criminal justice system in order to improve the effectiveness of national and international investigative measures. The study emphasizes the need for a comprehensive approach that combines technology, standards, and human rights protection for the successful implementation of biometrics in the field of international criminal investigation.

Keywords: *biometric technologies, international search, databases, identification of criminals, transnational crime, foreign experience.*

Стаття надійшла до редколегії 17 листопада 2025 року

Наукове видання

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал
2025. Випуск 4 (21)

НАД ВИПУСКОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Відповідальний за випуск	Бодунова О. М.
Редактори-коректори	Клименко М. П. Грабарчук М. М.
Технічне редагування та комп'ютерне верстання	Завальницька Д. П.
Дизайн обкладинки	Хоменко І. С.

Підп. до друку 30.12.2025. Формат 75 × 108/16.
Ум.-друк. арк. 12.4. Обл.-вид. арк. 15.1.
Тираж 300 пр. Зам. № 1166.

Видавець і виготовлювач
Державний податковий університет
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08205
+38(067)734-02-40
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої діяльності
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 7669 від 20.09.2022*
